

Abraham Léon

Marxismen och judefrågan

Översättning Ewa Rappe
Första upplagan 1970 (René Coeckelberghs Partisanförlag AB)
Publicerat med tillstånd av *Bokförlaget Röda Rummet*

Se även Ernest Germains (Mandels) efterskrift till 1947 års franska upplaga av boken:
[Den judiska frågan sedan andra världskriget.](#)

Innehåll

Förord till andra franska upplagan av Maxime Rodinson.....	1
Förord till första upplagan av Ernest Germain.....	29
En marxistisk tolkning av den judiska frågan av Nathan Weinstock.....	37
Utgångspunkter för ett vetenskapligt studium av judarnas historia	44
I. Den förkapitalistiska perioden	52
II. Den medeltida kapitalismens period.....	52
III. Manufaktur- och industrikapitalismens period	53
IV. – Kapitalismens förfall.....	54
Från antiken till den karolingiska epoken – en framgångsrik handelsperiod för judarna	55
A Före den romerska erövringen.....	55
B. Den romerska imperialismen och dess fall.....	60
C) Judendom och kristendom.....	65
D) Judarna efter romarrikets fall	70
Den judiska ockrarens tid	75
Judarnas relationer till övriga klasser i samhället	84
Judarna i Väst- och Östeuropa	94
I. – Judarna i Västeuropa efter Renässansen. Sombarts tes	94
II. – Judarna i Östeuropa fram till 1800-talet	97
Den judiska frågans utveckling under 1800-talet.....	103
De oförenliga tendenserna inom det judiska problemet vid tiden för kapitalismens uppgång	111
Kapitalismens förfall och den judiska tragedin under 1900-talet.....	117
A) I Östeuropa.....	117
B) I Västeuropa	120
C) Rasismen	121
D) Angående den judiska rasen.....	124
E) Sionismen	125
Om judefrågans lösning	132

Förord till andra franska upplagan av Maxime Rodinson

Abraham Léons bok har varit slut på förlaget och under lång tid i det närmaste omöjlig att uppbringa. Att nu ge ut den i ny upplaga är en politisk handling, ett viktigt bidrag till en nästan övergiven ”ideologisk front” och en insats för den seriösa sociologin på ett område där ideologisk rusighet och förvillelse härjar fritt. Förlaget har med andra ord all heder av att detta mycket betydelsefulla och tankeväckande verk åter finns att tillgå för allmänheten.

En övergiven ideologisk front? Om detta uttryck som så ofta nyttjas tvivelaktiga sammanhang över huvud taget har någon mening är det här. Förefintliga arbeten som följer A. Léons ideologiska och vetenskapliga linjer kan räknas på ena handens fingrar. Och detta gäller även om man är mycket generös vid bestämningen av dessa linjer. Man kan – i synnerhet tjugo år senare – vara obenägen att ansluta sig till en del av Léons politiska ställningstaganden men ändå högakta dem för vad de rymmer av klarsyn och mod. Sedan är jag måttligt förtjust i termen ”materialistisk”. Marx använde den aldrig för att ange sin position inom den socio-historiska analysens område och den är allt annat än entydig. Men den ideologiska semantiken har – så vitt jag vet – inte tillhandahållit någon bättre beteckning för det som står i motsättning till den idealistiska historiesynen. Jag skulle kanske föredra termen ”marxistisk” men den skulle man i så fall först få precisera genom att avfärda tjugo typer av mystifierande tolkningar. Men det är inte orden som är det viktigaste här, utan vad de täcker. Det kan också hända att man inte på alla punkter delar Léons ideologiska inriktning. Inte desto mindre kan var och en som vill göra sig en bild av judaismen, dess struktur och dess tillkomst, utan att tillgripa den idealistiska nationalismens myter vara överens med honom i allt väsentligt.

Vi skall försöka att mer exakt definiera de ovan anförda gemensamma riktlinjerna för de få arbeten som gjorts på detta område och som ligger i linje med Marx sätt att tänka. Om nu ”judeproblemet” i sällsynt hög grad omges av ideologisk besinningslöshet ger det kanske också sällsynt goda möjligheter att klarare än annars påvisa vad som kännetecknar dessa riktlinjer och vad som är karakteristiskt för motståndarnas inriktning.

De flesta etniska grupper, folk och nationer som historien känner har levt under konkreta betingelser som inte förändrats, betingelser som varit varaktiga, stabila eller med andra ord permanenta – en gemensam rumslig bas, gemensamt språk, gemensam historia och kultur osv. Inte ens den mest idealistiska historiker kan bortse från denna solida materiella bas. Åtminstone anger den vissa ganska bestämda gränser som det idealistiska teorikonstruerandet inte kan överskrida.

Kategorin judar däremot har under årtusendens lopp definierats med hjälp av ständigt skiftande kriterier. Under större delen av denna historiska tidsrymd har judarna saknat den typ av konkret materiell bas vi nyss talade om. Man har – och enligt min mening med rätta – i två tusen år vägrat att se dem som en etnisk grupp, som ett folk och eller som en nation i ordens egentliga bemärkelse. Dessutom har kategorin i fråga kunnat definieras på olika sätt beroende av om man sett saken inifrån eller som utomstående. Lidelsefulla och dunkla diskussioner har förts bland judar och bland deras fiender och vänner för att klarlägga frågan ”vad är en jude?” men oftast utan att leda till några användbara slutsatser.

Denna mångtydighet har varit en mycket god jordmån för idealistiskt teoretiserande. Som idealistisk kan varje teori klassificeras som postulerar att det judiska folkets existens är en nödvändighet eller en lag. Lika litet som någon drömmer om att det franska folkets objektivt existerande grundvalar skulle kunna försvinna (språk, historia, kultur, geografiskt område osv. som är gemensamma), lika litet är det någon som – hur svårt det än är att göra en exakt avgränsning av det franska folket – kommer på tanken att betrakta dess existens som fristående i förhållande till den materiella basen, som ett uttryck för någon transcendental nödvändighet

eller det rena kategoriska imperativet. Men, eftersom den konkreta basen för judenheten har varierat genom tiderna, eftersom den vid ett flertal tillfällen varit i det närmaste obefintlig, och eftersom den judiska entiteten flera gånger varit nära att upplösas måste man tillskriva judarnas bevarande karaktären av nödvändighet och hänvisa till en apriorisk vilja i historien eller till en moralisk lag som är redo att träda i kraft så snart nöden kräver.

Egenskapen hos den objektivt existerande judenheten att anta skiftande former under olika epoker leder, om man postulerar att dess fortbestående genom historien är en nödvändighet, till sökandet efter ett gemensamt substrat för dessa olika former, ett substrat som saknar ovan nämnda objektiva grundvalar – det leder med andra ord till att man tillskriver den judiska entiteten ett väsen. Att ge denna entitet karaktären av nödvändighet medför att man vägrar att se den som underordnad historiens vanliga lagar. På så sätt kommer man fram till de olika uppfattningar om judarnas historia som kan kallas teleologisk-nationalistiska. Ett av historiens mål är att bevara det judiska folkets existens och detta i trots av alla historiska lagar om lagöverskridande är nödvändigt för att detta mål skall uppnås.

Detta betraktelsesätt förekommer t.o.m. hos en teoretiker med de bästa förutsättningar att beakta samtliga objektiva faktorer, den kunnige stackars Simon Doubnov.¹ Han kritiserar med rätta såväl den teleologiska som den spiritualistiska uppfattningen, av vilka den senare reducerar den judiska historien till förföljelse och intellektuell skaparmöda. Doubnov säger helt riktigt att ”under hela sin historia, i alla de olika länder de bott i, har judarna aktivt utformat inte bara sitt andliga liv, utan även sitt samhällsliga liv”. Med denna fruktbara utgångspunkt finner han intressanta infallsvinklar och att förkastar teorier hemmahörande i den rena idealism som utvecklingen befriat historieforskningen från på andra områden. Exempelvis ser han de judiska ”sektor” som förekom under den hellenistiska och romerska epoken (fariséer, sadducéer, esséer m.fl.) mindre som gruppbildningar kring teologiska stridsfrågor än som politisk-religiösa partier med olika syn på politiska och sociala problem där dessa skillnader i uppfattning kom till uttryck *också* på det ideologiska planet i form av motstridiga teologiska doktriner. Detta sätt att tänka är det som på andra områden tillämpas av historikerna men deras ideologi å ena sidan och å andra sidan den ”provinsialism” som vidlåder den utom-europeiska historieforskningen har förhindrat att det överförts även till detta område.²

Men trots alla sina förtjänster och trots att han försäkrar att han inte vill ”bedöma historiska händelser ur nationalistisk synvinkel” och säger att det syns honom vara ”möjligt att betrakta det judiska folket som skapare av sitt eget öde och ändå fördöma den nationalistiska doktrinens extremistiska utsvävningar, eller att rättfärdiga dem endast i egenskap av självförsvar” återfaller Doubnov i idealism i och med synen på den ”judiska nationen” som en ”levande organism” lydande under evolutionens lagar. Han postulerar att ”under den diasporiska perioden i deras historia liksom under den tidigare period under vilken de bildade en stat var judarna en nationell enhet och inte bara en religiös grupp bland andra nationer”. Detta nationalistiska organism-tänkande förleder honom strax till en mängd felaktigheter av just sådant slag som hans sociologiska grundsyn tidigare fått honom att undvika.

Givetvis är det ett stort framsteg att slå fast att det judiska folket under antiken, vare sig det var självständigt, ”protegerat” eller i förskingring, inte levde av kontemplation av den mono-teistiska idén allenast; att de judiska samhällena i Diasporan under medeltiden eller i modern

¹ Jag åsyftar här hans inledning till sin egen *Weltgeschichte des jüdischen Volkes* där han sammanfattar sina idéer och sin kritik av föregångarnas tankegångar. Jag använder den engelska versionen av denna text, S. Dubnow, ”A Sociological Conception of Jewish History” (i *The Menorah Journal*, New York vol. 14, nr. 3 mars 1928, s. 257-267).

² Jämför även den ganska förvirrade diskussionen i Marcel SIMON, *Les sectes juives au temps de Jésus*, Paris, P.U.F., 1960, s. 5 och framåt. Om eftersläpningen i fråga om studier i orientalisk historia, se Claude Cahen, ”L’histoire économique et sociale de l’orient musulman medieval” (i *Studia Islamica*, Paris, 3, 1955, s. 93-115).

tid varken uteslutande var hemvist för intellektuell verksamhet eller uteslutande var föremål för förföljelse.³ Och givetvis bör man hålla med Doubnov om att dessa olika gruppbildningar uppvisade den generella tendens som är utmärkande för alla sociala grupper, tendensen att fortbestå som grupp, att försvara gruppens intressen och inriktning, att försvara eller utöka de förmåner den åtnjuter. Men detta gäller för dessa grupper som sådana, inte för den mytiska organism som skulle inlemma dem i en evig transhistorisk dimension. Den historiska kontinuiteten i dessa olika grupperingar är uppenbar, på lämningarna från dem som försvagas och dör ut byggs de nya, men av detta följer inte att kontinuiteten är nödvändig, eller att med andra ord dessa grupper i själva verket skulle vara manifestationer, eller inkarnationer, av någon trans-historisk verklighet, det ”eviga judiska folket” som i olika former förverkligar sig genom seklerna tvingat av en inre nödvändighet likt organismer som lever för att växa, mogna (och kanske dö?). Som mycket riktigt påpekats av Salo W. Baron, en annan stor kännare av judarnas historia, av den syntetiska skolan, hamnar positivisten Doubnov själv på detta sätt bland de idealister han kritiserar. Den huvudvikt han – i likhet med Ahad Ha-am, också han positivist – lägger vid denna interna faktor, denna ”autonoma nationella vilja som måste ha varit drivkraften som utformat folkets öden och som i det nationella självbevarandets högsta intresse strävat efter den nödvändiga anpassning som krävdes på skilda platser och under skilda perioder” gör hans teori till en enkel variant av de judiska historikernas humanistiska historiesyn på 1800-talet. Enligt denna syn (t.ex. hos Graetz) får ”judaismens väsen” Guds roll som determinerande faktor och den judiska historien blir då ”den nationella eller religiösa judiska andans gradvisa framåtskridande genom sina olika skiftningar och förändringar i skilda miljöer”.⁴

Men S. W. Baron, som är bra mycket mera klarsynt än Doubnov, hamnar själv än en gång i den nationalistiska idealismen. Hans ”socio-religiösa” infallsvinkel, där religionen intar en särställning bland andra sociala faktorer endast på grund av judarnas särställning i Diasporan, är i och för sig också ett stort framsteg. Ingen kan förneka att den religiösa ideologin spelade en exceptionell roll i dessa utspridda samhällen och var deras främsta förbindelselänk. Men sökandet efter en sammanbindande faktor i den judiska historien kommer även S. W. Baron att postulera nödvändigheten av judenhetens varandra avlösande inkarnationer, och att förlägga judarnas hemlighet till den judiska religionens speciella karaktär – denna enligt hans egen definition historiskt betingade religion.⁵ Från och med nu blir den judiska religionen inte bara kraftigt framhävd, vilket vore berättigat, men betraktad som en oberoende faktor och som helt fristående i förhållande till det konkreta livet i de judiska samhällen och nationella grupper som Baron dock i princip fäster så stort avseende vid.

Alla dessa (i olika grad) idealistiska tolkningar av den judiska historien är ideologiska tolkningar. För samtliga gäller att de inspirerats av en önskan att bevisa (eller åtminstone göra troligt) det de postulerar och att det de postulerar svarar mot krav som inte är vetenskapliga utan ändamålsenliga och väsentliga för en individs eller en grupps sätt att tänka. Det handlar om människor eller grupper som *har behov* av att bygga upp sin existens kring idén om judenhetens nödvändiga fortbestånd, som religiös eller annan grupp.

Min mening är att deras socio-historiska analys deformerar därav. Ur en rent ideologisk synvinkel kan emellertid uppfattningar av detta slag motsvaras av en mängd olika ideologier. Det kan röra sig om en ideologi som är såväl religiös som nationalistisk, enligt vilken den

³ Fastän Doubnov i praktiken knappast passerat detta stadium, säger hans efterföljare, när det gäller en syntetisering av den judiska historien, Salo W. Baron, ”Emphases in Jewish History” (i *Jewish Social Studies*, New York, vol. i, nr. jan 1939, s. 15-38), s. 28.

⁴ S. W. Baron, ovan citerade artikel, s. 26 ff.

⁵ Se i synnerhet första kapitlet av andra upplagan av hans stora verk, *A Social and Religious History of the Jews*, New York, Columbia University Press, 1952.

universelle Guden som huvudsakligt intresse har bevarandet av det utvalda folket (en uppfattning som kritiserades redan av hedningarna Celsus och Julius Apostata), eller också om en profan nationalistisk ideologi där den judiska nationen är enda och högsta värde. Det kan även vara fråga om religiösa eller profana universalistiska ideologier. Israels utvaldhed kan i den religiösa visionen vara underordnad en gudomlig plan med mänsklighetens bästa som mål. I motsvarande icke-religiösa vision ryggas man för tanken att varje form av rent judiskhet skulle kunna komma att försvinna, allt under det man avvisar förhärlikande av den etniska gruppen. I och med detta nödgas man söka och avgränsa ett substrat av eviga värden förbundna med existensen av olika judiska grupper i det förflutna, samt att för alltid utnämna detta samband mellan en given uppsättning värden och en judisk grupp till en nödvändighet. Självfallet ligger det i hela mänsklighetens intresse att denna judiska grupp består och kan fortsätta odlandet av dessa värden.

Hur sträng man än kan vara i fråga om idealistiska och religiösa socio-historiska teori-konstruktioner är det självklart att man måste göra klar åtskillnad mellan de olika ideologier de sammanhänger med. Som ”materialistisk” universalist kan man inte betrakta de religiösa eller världsliga nationalistiska ideologierna på samma sätt som de som sätter mänsklighetens väl i första rummet.⁶

Vi må nu gentemot dessa idealistiska visioner av den judiska historien ställa de uppfattningar som inom den marxistiska traditionen, med A. Léon, kallas ”materialistiska”. Man kan börja med att försöka ange den grundläggande inriktningen och därefter undersöka om denna benämning i alla avseenden är berättigad.

I fråga om socio-historisk forskning gäller att alla som ansluter sig till denna typ av uppfattning utgår från en och samma metodologiska grundinställning. De vägrar att tillerkänna de olika judiska grupperna i det förflutna eller i nuet någon som helst vetenskaplig särställning. Judarna har bildat grupper eller kategorier som varit specifika, kanske till och med exceptionella, i den meningen att en konstellation av historiska lagar och yttre omständigheter kan ha resulterat i mönster och utvecklingsdrag som inte påträffats på annat håll. Men de är inte exceptionella i den meningen att de generella lagar som styr den mänskliga gruppens historia inte skulle omfatta dem.

En metodologisk princip är att man skall akta sig för att postulera förekomsten av ett visst historiskt skeende som inte kan återföras på ett substrat av krafter vars beteende man kan analysera tack vare att man känner de verksamma faktorerna från andra sammanhang i de mänskliga samhällenas historia.

Här som annorstädes gäller nämligen – och detta är en annan metodologisk regel, förresten den marxistiska sociologins huvudprincip, härledd ur generaliseringar av den historiska erfarenheten tillsammans med reflexiva deduktioner – att det inte går att urskilja något substrat av empiriska faktorer som skulle kunna förklara effekter av en ”anda” eller ett ”väsen” som oföränderligen skulle känneteckna ett folk eller en civilisation, oberoende av de villkor under vilka de lever. Man kan inte tala om ”européernas väsen” eller ”kinesernas väsen” i absolut mening. Däremot kan en uppsättning relativt oföränderliga empiriska förutsättningar betinga en viss varaktighet hos de mentala processer som ledsagar dem. När det gäller de judiska samhällsbildningar som avlöst varandra genom hela historien är det emellertid inte särskilt lätt att peka på några empiriska konstanter. Man kan alltså inte avgöra vilket substrat av empiriska faktorer som skulle sammanhänga med judaismens förmenta väsen, denna oföränderliga storhet som oberoende av tid och rum och sociala strukturer ständigt skulle styra alla helt olika typer av judiska grupper i en och samma riktning. Den

⁶ Även om vissa av deras adepters (ofta omedvetna) böjelser åt det nationalistiska hållet ibland kan oroa.

judiska religionens inverkan på judarnas tillvaro är naturligtvis ovedersäglig. Men i likhet med andra religioner har den judiska religionen förändrats under århundradenas lopp och i samma språkliga formuleringar gett uttryck för mycket skiftande innehåll, vilket S. W. Baron själv påpekar.⁷ Naturligtvis har även vissa inslag kunnat förbli helt oförändrade genom historien. Uppgiften att påvisa detta och även att påvisa effekterna och genom vilka mekanismer dessa effekter skulle ha uppkommit tillfaller dem som hävdar sådana konstanta faktorerers avgörande betydelse för judarnas historia. Jag anser att de inte har bevisat att vissa invarianta drag i den judiska religionen (det enda konstanta elementet i judarnas historia) – vare sig man avser dess historiskt betingade natur eller något annat – har kunnat framkalla tendensen att i ytterst olikartade former bevara en judisk existens, att uteslutande i kraft av sig själv oavslått komma den ena samhällsbildningen att avlösa den andra. Och än mindre finner man här verkningarna av något ”judaismens väsen” som från sin boning någonstans mellan himmel och jord skulle styra enligt outrannsakliga lagar, helt obesvärat av alla faktorer som vanligen är av betydelse för människans historia.

Marx formulering som säger att judarna bevarats inte trots historien utan av historien är inte någon mystisk eller filosofisk utsaga av dunkelt ursprung.⁸ Den är helt enkelt ett uttryck för ett tvingande metodologiskt krav inom all vetenskaplig historieforskning. Judarnas historia bör förklaras med hjälp av sedvanliga historiska faktorer, och detta är något som även religiöst sinnade personer kan gå med på om de godtar tanken – som fördes fram redan för tusentals år sedan i de stora universalistiska religionerna – att Gud verkar genom sekundära faktorerers förmedling. Och vad man än säger kan en total förklaring aldrig ges, här lika litet som någon annanstans. Men även om det enda man kan hoppas på är att de sociologiskt inriktade historikerna genom kontinuerligt och samfällt arbete undan för undan reducerar fältet av ovisshet och gåtor så kan man åtminstone ha klart för sig att ingenting i den judiska historien talar för införandet av några mystiska krafter eller några som helst andra krafter än de vanliga mekanismer man räknar med i mänsklighetens samhälleliga historia. Följaktligen bör varken verkligheten, den konkreta tillvaron inom de judiska grupperna, eller individuella judars psykiska egenskaper förklaras genom att översättas till absoluta mentala fenomen. Mentala fenomen existerar förvisso och är ingalunda några epifenomen (ö.a. biprodukt av en grundprocess som inte utövar något märkbart inflytande på den senare utvecklingen av denna process). De har mycket betydande verkningar. Men de kan på intet sätt betraktas som fenomen utan någon orsak, som ovillkorliga och följaktligen opåverkbara. De kan alltid analyseras, man kan alltid i deras dynamik urskilja dels sådant som härrör från deras förhistoria, från ett tidigare stadium, dels sådant som utgår från den konkreta situation i vilken gruppen befinner sig och som är deras levande bas.

Ett studium av de socio-historiska mekanismer som inverkat på den judiska historien enligt denna icke-idealistiska linje medför inte med nödvändighet att man i likhet med vulgärmarxisterna hävdar att ekonomiska faktorer ensamma varit i verksamhet. Det syns mig som om A. Léon ibland har en benägenhet att tänka på detta sätt, något som termen ”materialistisk” kan få många att tro (vilket den också gjort). De konkreta situationer vi nyss berörde kan inte definieras på ett uttömmande sätt i ekonomiska termer, går inte att reducera till ekonomiska situationer. Det vore för övrigt lämpligt att definiera vad man menar med ekonomi. Man ger ibland denna term en alltför trång definition som berättigar den kritik som ofta riktas mot ett dylikt synsätt. Dessutom avsåg aldrig Marx att förorda någon allt annat uteslutande ekonomism. Ekonomisk aktivitet – i vid mening – spelar sin roll, och förvisso en mycket

⁷ Exempelvis i den tidigare nämnda artikeln, ”Emphases in Jewish History” s. 31 ff.

⁸ *Zur Judenfrage*, t.ex. i K. Marx, F. Engels, *Werke*, bd. 1, Berlin, Dietz, 1961, s. 374; i svensk översätt. K. Marx ”Människans frigörelse” (ett urval ur Marx skrifter) Aldus, 1965.

betydande roll i den historiska dynamiken. Marx definierade och betonade denna roll som under hans tid vanligen förbisågs, ingenting annat.

Det fanns under antiken en judisk grupp av nationell typ som bland annat kännetecknades av en nationell religion, vilket var regel under denna tid. Den hebreiska, senare judiska nationen⁹ följde de utvecklingstendenser som var normala för nationella grupper under denna tids sociala, ekonomiska, politiska och kulturella villkor. Den uppvisade naturligtvis även specifika drag. Utvecklingen av religionen som en funktion av nationens historia kom att ge denna ideologi en unik karaktär. Den hebreiska och judiska profetismen, ett under denna epok vanligt fenomen, utvecklades på ett mycket speciellt sätt och den judiska nationens seger över omgivande nationer lämnade den fältet fritt samt innebar att de dokument där den kom till uttryck blev bevarade.¹⁰ Den nationella guden Jahve kom till slut att betraktas som hela universums gud, som enda gud som uteslöt de andra nationella gudarnas blotta existens.

Den kraftiga judiska utvandringen under Antiken bör likaledes förklaras av faktorer som var verksamma över allt, i första hand av ekonomiska faktorer. Den judiska nationen fördubb- lades i Diasporan som utgjordes av en mängd grupper på olika platser och ett palestinskt judiskt ”establishment” (på hebreiska *yischouv*). Det senare blev, vilket Léon klargör på ett utmärkt sätt, ingalunda utplånat – vad än de doktriner säger som av olika skäl sprids ut av de kristna kyrkorna och av religiösa och icke-religiösa judiska nationalisterna – vare sig när den judiska staten krossades av Pompeijus år 63 f.Kr. eller när de judiska revolterna under åren 66-70 och 132-135 slogs ner av Titus och av Hadrianus. Det palestinska ”etablissemangen” minskade i betydenhet – helt enkelt på grund av en intensiv assimilationsprocess – vilket undan för undan reducerade det till en församling med samma status som alla de övriga, en grupp som i likhet med de andra levde mitt bland en icke-judisk befolkning.

Många av dessa grupper av judar som fanns utspridda runt om i världen har försvunnit. De upplöstes genom att gruppen som helhet assimilerades till det omgivande samhället genom att anta den religion eller en av de religioner som dominerade i samhället i fråga (vilket under denna tid var enda sättet). Andra grupper minskade i antal och dog ut genom att många av dess medlemmar individuellt assimilerades (dvs. omvändes). Ett betydande antal av dessa samhällen levde emellertid kvar runt om i världen. De bevarade sina förfäders religion till vilken de ofta omvände nya proselyter, bevarade de kulturella drag som hängde samman med denna religion – allt under det de anammade huvuddragen av den omgivande kulturen – och bevarade kontakter sine emellan trots avsevärda inbördes skillnader. Hur förklarar man denna beständighet om man förkastar den religiösa förklaringen som hänvisar till Guds vilja och den nationalistiska idealistiska förklaringen (som på ett sätt är mycket mer irrationell) där mystiska krafter försett dessa olika grupper med en nationell livsvilja?

⁹ Denna beteckning syns berättigad i fallet med det judiska folket under antiken och liknande fall före kapitalismens uppkomst. Den marxistiska traditionen, även den anti-stalinistiska, har en överdriven benägenhet att stödja sig på Stalins begrepp ”nation”, på den så kallade ”vetenskapliga definitionen” i hans artikel från 1913, som i själva verket är en skolastisk definition som inte överensstämmer med alla fakta som finns. Men frågan om ”definition” är naturligtvis i sig skolastisk och var och en är fri att lägga sig till med en, exempelvis Stalins, som utesluter det judiska folket under antiken från detta begrepp. Det viktiga är bara att man i denna gruppbildning och i andra liknande finner många drag som uppträder i nationerna av kapitalistisk typ. Jag har diskuterat denna fråga på annat håll, se mina artiklar ”Sur la théorie marxiste de la nation” (i *Voies Nouvelles*, nr. 2, maj 1958, s. 25-30) och ”Le marxisme et la nation” (i *L'homme et la société* nr. 7, jan.–mars 1968, s. 131-149).

¹⁰ Man glömmer lätt att det som har försvunnit någonsin funnits. Detta är en normal tendens som ideologin förstärker. Den beundran som vissa sidor i Gamla testamentet med rätta uppväcker bör inte göra att vi glömmer att Israels grannfolk också producerat litterära verk och det finns ingenting som talar för att denna förkomna litteratur skulle ha varit underlägsen Israels. Bibeln gör ibland allusioner till deras stora män. På samma sätt glömmer man alla andra profetiska riktningar utom de som bestått och vars framställningar inte bevarats. Dessa ”falska profeter” som de ”äkta” nedsvärtar (fast det kunde ha blivit tvärt om) var utan tvivel högst intressanta.

A. Léon har, för att förklara detta faktum tagit upp teorin om folket-som-klass (peuple-classe) som finns antydd hos Marx och som i mer preciserande termer fördes fram av Max Weber: judarna skulle utgöra något liknande ett kast i Indien och bevarade denne egenskap även i en värld utan kaster. Denna förklaring har vissa förtjänster, i synnerhet när det gäller det kristna västra Europa från och med korstågens tid och om man gör vissa förbehåll som skall beröras nedan. Men Léon inser inte att han i ett svep drar förbi tusen år (minst) under vilka denna faktor inte var i spel.

Det händer att man otillbörligen – och ofta omedvetet – till det förflutna överför kännetecken som i allt väsentligt hör samman med Europa efter korstågen. Sådana överföringar har förekommit också till andra kultursfärer. Antikens judar sysslade inte i särdeles utsträckning med handel, inte heller de som befann sig i Diasporan. Léon blev på denna punkt vilseledd av historiker som stött sig på ofullständig dokumentation och som stått under inflytande av den tendens att tolka in senare tiders villkor i det förflutna som jag nyss antydde. I Egypten under romartiden var judarna enligt en stor kännare av de egyptiska judarnas historia ”tiggare, trollkarlar, gatuförsäljare, hantverkare och köpmän av alla slag, antikhandlare, ockrare, bankirer, bönder, arrendatorer, arbetare och sjömän. Det fanns kort sagt inget yrke där de kunde hoppas att vinna ett levebröd som de inte utövade.”¹¹ Och S. W. Baron tillfogar att samma bild ”gäller, om än med mindre inskränkningar, för övriga länder där judarna bodde i förskingringen”.¹² Josephus Flavius skrev i slutet på 100-talet: ”Vi bodde i ett land som inte lämpade sig för sjöfart, handel behagade oss ej... och eftersom vi bodde i ett bördigt land odlade vi ivrigt jorden.”¹³ B. Blumenkranz har i sitt förträffliga arbete som bygger på en i det närmaste fullständig dokumentation visat att judarna i västra Europa före 1000-talet levde osegregerade bland den europeiska befolkningen och hade samma yrken som genomsnittet i denna. Det samma gäller inom den muselmanska världen. S. D. Goitein har i sina enastående studier visat att judarna inte skilde sig från den muselmanska eller kristna befolkningen annat än i fråga om religionen och de kulturella drag som direkt sammanhänge med den.

Före den nyare tiden gällde för det samhälle av nationell typ som föregick den moderna nationen och utvecklats förbi den föregående stam-strukturen – hur man nu vill kalla det¹⁴ – att det kännetecknades av en kraftig inre sammanslutning som helt enkelt tycks mig bero av de enade faktorernas otillräckliga styrka. Den merkantila ekonomin, den stora internationella handeln, statsbildningarnas relativa styrka skulle kanske ha kunnat spränga barriärerna mellan olika stammar och mellan olika bysamhällen, ha kunnat ålägga dem en högre eller lägre grad av samgående. Men staten hade begränsade handlingsmöjligheter. Ett system av vad man idag kallar ”sous-administration var regel.” Detta drev de styrande att delegera administrativa uppgifter på en mängd nivåer, vilket medförde att det uppstod ”del-stater” som också var en sorts kvasi-stater. De stater som existerade före de egentliga nationernas tid var konglomerat av

¹¹ L. Fuchs, *Die Juden Aegyptens*, s. 49, citeras av S. W. Baron, *Histoire d'Israel*, del s. 349. Jmf, med vad den främste kännaren av de egyptiska judarnas historia under antiken säger: ”En gängse uppfattning bland de lärde, grundad på litterära källor, är att de egyptiska judarnas främsta sysselsättning var handel och penningutlåning. Papyrusen ger inte stöd åt denna uppfattning. Den säger oss att de egyptiska judarnas sociala villkor var så skiftande som man kan tänka sig och att deras aktiviteter inom jordbruk, boskapsuppfödning, militäryrket och administrationen på intet sätt var mindre omfattande än deras verksamhet inom handeln och som penninglånare” (V. Tcherikover, ”The Jews in Egypt in the Hellenistic-Roman Age in the Light of the Papyri” (*Revue de l'histoire juive en Egypte*, Kairo, nr. 1, 1947, s. 11-142), s. 116. Han tillägger: ”Det finns knappast något enda exempel på judiska köpmän i papyrusrullarna och detta svarar sannolikt mot sakernas verkliga tillstånd” (s. 121), och han förklarar varför ”Banken drog än så länge till sig blott ett fåtal judar” säger S. W. Baron (*Histoire* 1, s. 350, med referenser).

¹² *Histoire...*, 1, s. 349.

¹³ *Against Apion* I, XII, § 60.

¹⁴ ”Nationalitet” (ryska narodnost”), ”etnisk grupp”, ”folk”, osv. se mina artiklar om den marxistiska teorin om nationen som anfördes ovan (not 9).

samhällen som i hög utsträckning var autonoma och som administrerade sig själva och av vilka man krävde ytterst lindriga tribut till staten. Samröret med staten kom i första hand till uttryck i skatterna som naturligtvis utan jämförelse var det primära för de styrande. I många fall fordrades också militärt bidrag. De skulle respektera den allmänna ordningen. I övrigt levde varje samhälle sitt eget liv. För medlemmarna representerade det totala samhället, den enhet de i första hand solidariserade sig med, i vilken de kände sig som integrerade delar och i termer av vilken de formulerade sina intressen och förväntningar som det var brukligt inom de strukturer som föregick den moderna individualismens tidsålder där människan inte känner någon bindning annat än till staten (om ens till den) som styr och kontrollerar henne från ovan.

I och med detta gynnades de samhällen som uppvisade denna tendens att fortbestå som kännetecknar alla sociala grupper. En hierarkisk social stratifiering förekom, en sorts förklasser,¹⁵ på samma sätt som det förekom en sorts förnationer. Men deras gemensamma handlingskraft och medvetande begränsades av styrkan i del-samhällenas struktur. De frigjordes endast vid sällsynta tillfällen, främst i det kristna Europa då hierarkin i fråga var garanterad av starka institutioner.

Judarna organiserade sig och administrerade sig i egenskap av judar och fanns i samhället som den judiska gruppen mitt bland de andra grupperna. De tenderade att förbli judar så länge inga mäktiga krafter tvingade dem att upphöra att vara det. Antalet judiska samhällen varierade, liksom deras storlek, som en funktion av en mängd olika faktorer, men det förekom aldrig att ett starkt tryck av varaktigt slag samtidigt utövades i alla de länder där det fanns judar (dvs. i snart sagt hela den då kända världen) och på så vis helt utrotade samtliga dessa samhällen. Detta är ingenting att förvåna sig över om man betänker vilken mångfald av stater med helt olika inre strukturer som omgav de judiska samhällena och hur svaga deras handlingsmöjligheter var i förhållande till de maktbefogenheter staterna äger i dag – den prägel av terror som de statliga interventionerna kunde ha motverkade bara till en del deras bristande kontinuitet, deras sporadiska karaktär. Häri ligger det förment mirakulösa i judarnas bevarande som kristna teologer och judiska nationalisterna i olika tongångar lägger ut texten kring.

I muslimska Främre Orienten där medeltida villkor i stor utsträckning dröjt kvar nästan in i våra dagar har sekter och religiösa samfund på liknande sätt bevarats under århundraden och årtusenden fastän mycket få av deras anhängare fäster något avseende vid den doktrin som någon gång för länge sedan var anledningen till att de bildades. Exempelvis drusernas sekt som bildades på 000-talet och som hade en teoretiskt mycket sofistikerad doktrin, delvis härledd ur den nyplatonistiska filosofin, är helt enkelt syriska och libanesiska bönder som vet sig ha andra sedvänjor än de övriga och som reagerar som en enhet likt en liten nation eller del-nation fastän de varit helt inlemmade i en mångfald av efter varandra följande stater. De har lidelsefullt försvarat sin identitet, sina särdrag och sina gruppintressen. De gör det i hög utsträckning än trots att de flesta kulturella dragen delas av deras grannar som tillhör andra religiösa grupper, trots att de talar samma arabiska språk, trots att de enligt alla gängse kriterier tillhör den arabiska folkgruppen och trots det nya trycket från den arabiska nationalistiska ideologin som verkar i enande riktning.

De stora ideologierna i det förflutna – som var religiösa och inte nationalistiska – motarbetade denna tendens att framhärda i en egenart. Det var dessa ideologier som garanterade statens enhet. De hellenistiska kungadömena och det romerska kejsardömet var starka och enhetliga stater som i vissa drag påminner om de moderna nationerna. De påtvingade emellertid aldrig sina undersåtar en ensamt gällande ideologi, utan lämnade fältet fritt för en viss pluralism. De

¹⁵ Jmfr. min artikel ”Dynamique interne ou dynamique globale: l'exemple des pays musulmans” (*Cahiers internationaux de sociologie*, 42, 1967, 3. 27-47)

fordrade bara ett minimum. De avsåg aldrig att undertrycka judarnas *ethnos*. Konflikterna mellan dessa stater och Israel kom sig helt enkelt av vad som framstod som ett övermått av partikularistisk strävan hos Israels folk, en separatism som äventyrade lojaliteten gentemot staten. Jahveismen som utvecklats ur en nationell kult gjorde i allt högre grad anspråk på intra-nationell exklusivitet, på en alla andra uteslutande universalistisk troslära. Jahve hade till en början haft positionen som Israels enda Gud. I och med att han blev betraktad som starkare och mäktigare än övriga nationers gudar var han på väg att bli den enda som existerade. Många jahveiter föraktade de andra gudarna,¹⁶ och en del gick så långt som att förneka deras existens. Den jahve-trogna skolan hade med yttersta noggrannhet kodifierat de speciella ritualer som borde skilja den sanna israeliten, Jahves trogne tjänare, från andra folk. Många judar som kom i kontakt med den hellenistiska världen och kulturen¹⁷ ville anpassa den nationella religionen till allmänna tankegångar i den omgivande civilisationen. Epikurén Antiokus Epifanes stödde det assimilationistiska partiet – för att främja statens enhet och inte alls av omsorg om hedningarnas gudar. Härav följde de oförsonliga jahveiternas revolt, som till en början var ett inbördes krig mellan judar och som (redan då) ändade med den extremistiska nationalismens seger i Israel.¹⁸ Men, den nya staten Israel skulle finna ett modus vivendi med makthavarna på landsbygden som i sin tur offrade förespråkarna för en assimilationistisk politik och accepterade egenarten i judarnas religion och ritualer för att uppnå ett politiskt samförstånd med extremisterna. Romarna hade, liksom tidigare grekerna, insett att det var bäst att tillåta dessa egenheter och behandla dem med respekt och det gjordes ofta undantag för judarna vid lagens tillämpning av hänsyn till deras specifika trosföreställningar.

De beryktade krigen år 66-70 och 132-135 var ingalunda några försök från romarnas sida att utplåna judarnas särart. Syftet var att slå tillbaka revolutionärer som kämpade för politiskt oberoende och utnyttjade folkets desperation inför romerska funktionärers rofferi och terror. Liksom i övriga delar av det romerska imperiet rekryterades de som kämpade för oberoende i första hand bland de mest eftersatta grupperna, bland de fattiga och bland dem som av en annan anledning, såg sina intressen eller förhoppningar krossade av romarna. Enligt min mening kan man därför, vad än Léon säger, betrakta dem som i första hand nationella uppror, trots de inslag av social protest som alltid förekommer i nationella rörelser. Något som tyder på detta är att samhällsskikt och individer som var djupt fientliga mot revolten kände sig förpliktiga att delta. Som en följd av prokuratören Gessius Florus' skatteindrivning som provocerade judarna och av den centrala ledningens passivitet (representerad av Nero) inför judarnas klagomål och efterföljande protester av mer eller mindre hög grad av våldsamhet, och därpå mer eller mindre vidriga repressalier, tog partiet som bestod av dem Josephus kallar uppvioglarna (*stasiastai*), revolutionärerna (*neôteridzon tes*) krigsmakare (*hoi kinountes ton polemon*) övertaget över dem – till vilka han själv räknar sig – som han kallar de mäktiga (*dunatio*), överstepräster (*arkhiereis*), den fredliga delen av folket.¹⁹ ”De vann romarnas sista anhängare för sin sak genom övertalning eller med tvång” (Josephus, B. J., II, XX, 2, § 562),²⁰ åtminstone i Jerusalem, och som tecknet på denna heliga allians valde man helt taktiskt ledare ur den sistnämnda gruppen, bland dem Josephus själv. När väl valet skett

¹⁶ Trots motsatta tendenser under den hellenistiska och romerska perioden. Man kan t.ex. konstatera att den bibliska texten i Exodus 22: 7 där man förbjuds att förbanna *elôhîm*, dvs. med all sannolikhet domarna, i Alexandria av Septanten med utnyttjande av ordets tvetydighet översätts med: ”Du skall inte förbanna gudarna”, och denna översättning används av Filon och Josephus för att påvisa judarnas hänsyn till andra nationers gudar.

¹⁷ *Daniel*, 9, 27. Jmfr. Bickermann, *Der Gott der Makkabäer*, Berlin, Schocken, 1937, s. 136, som förvanskar innebörden genom att översätta *rabbîm* med ”de flesta”.

¹⁸ Se Bickermanns framställning i nyss anförda utomordentliga arbete.

¹⁹ Jmfr. F. – M. Abel, *Histoire de la Palestine depuis la conquête d'Alexandre jusqu'à l'invasion arabe*, Paris, Gabalda, 1952, 2 vol. (coll. ”Etudes bibliques”), band 1, 5. 483.

²⁰ Mina citat av Josephus kommer från Weill och Chamonardis översättning (*Oeuvres complètes de Flavius Josèphe*, Paris Leroux 1900-1932, 7 vol.).

reagerade många – och mer uppriktigt än han – på det sätt han tillskriver sig själv när han en gång fått posten som guvernör för Galiléen: ”Han insåg klart i vilken riktning utvecklingen gick för judarna och att den enda vägen till räddning för dem bestod i att göra offentlig avbön. Vad honom själv angick skulle han, fastän han hade skäl att hoppas på att bli förlåten av romarna, hellre dött tusen dödar än förrått sitt fosterland (*ten patriida*) och svika den uppgift han anförtrotts för att dra sig undan bland dem han uppdragits att bekämpa” (ibid., III, VII, i, § 137). Händelsernas utveckling, de romerska segrarna och den långa belägringen av Jerusalem som skärpte de inre spänningarna, gjorde att extremisterna fick övertaget över dem de icke utan grund kunde misstänka för en mer försonlig hållning. En annan följd blev stridigheter mellan olika extremistiska partier – små grupper som på grund av omständigheterna svällt ut – och att rebellrörelsen kom att domineras av de mest revolutionära tendenserna, fiendliga mot de rika och de mäktiga.

Det religiösa inslaget i detta krig är uppenbart. Det framgår ännu tydligare i revolten åren 132-135 där rabbinen Aqiba spelade en viktig roll som ideologisk inspirationsgivare. Nationalisterna kunde bygga på att en del inskränkta, korrumpade eller provocerande prokuratorer som Gessius Florus hade gjort anslag mot judarnas religiösa seder, och dessutom kunde de utnyttja de messianska tankegångarna. Dock råder det ingen tvekan om att detta väsentligen var en kamp mot det politiska förtrycket. Många mycket religiösa personer var av den uppfattningen att deras tro var helt förenlig med den romerska överheten, även om det ibland blev nödvändigt att protestera när de romerska funktionärerna angrep folkets religiösa seder.

A. Léon gör berättigade hänvisningar till liknande uppror som ägde rum i de romerska provinserna under samma period. Liksom i judarnas fall gjorde de sociala kraven att det blev en kraftig anslutning från de mest eftersatta skikten i samhället för en nationell revolution. Han hade också kunnat ta upp gallerna som exempel. Deras revolt ägde rum samtidigt som upproret bland judarna och ligger i vissa avseenden närmare detta. I samband med de oroligheter som föregick och följde på Neros fall manade den bataviska prinsen Julius Civilis år 69 sitt folk – germaner med nära förbindelser med gallerna – till uppror genom att anförda de trakkasserier de utsatts för av romerska officerare. Han är nog med att föra fram sin uppmaning till revolt i en religiös anda. Han sammankallar ledarna i en helig skog (*sacrum in nemus*) med en festmåltid som förevändning (utan tvivel med religiös innebörd också den). Hans tal som byggde på de oförrätter de underkastats följdes av heliga eder i vilka de närvarande deltog med ”barbariska riter och förbannelser (*Barbaro ritu et patriis exsecrationibus*)” (Tacitus, *Historiae*, IV, 14-15). Revoltörerna uppeldades av den germanska sierskan Veledas förutsägelser (ibid., IV, 61, 65) och uppfattades efter sin första seger av germanerna och gallerna som ”befriare” (*libertatis auctores*) (ibid., IV, 17). Gallerna föll för Civilis appeller och i synnerhet när de i början av år 70 fick höra talas om Capitoliums brand i samband med striderna mellan Vespasianus och Vitellius anhängare. Liksom i Jerusalem blandades i Gallien minnen från ett ärorikt förflutet med messianska drömmar om framtiden. Branden i det tempel man förband med Roms storhet påminde dem om hur de en gång erövrat själva staden och framstod som ett tecken på gudarnas vrede (*signum caelestis irae datum*). ”Druiderna, säger Tacitus, gjorde på rent vidskepliga grundvalar förutsägelser om att herraväldet över universum skulle tillfalla länderna på andra sidan Alperna” (Hist., IV, 54). Detta i förening med en mycket realistisk bedömning (som dock senare visade sig vara felaktig) om romarnas brydsamma situation kom gallerna att göra uppror, i likhet med trevirerna Julius Classicus och Julius Tutor samt lingonen Julius Sabinus. De utropade det galliska imperiet (*imperium Galliarum*). Nu inträffar emellertid det som skiljer händelseutvecklingen från den i Palestina. Ungefär vid den tiden då Titus tågade in i Jerusalem (september 70) församlades representanterna för de galliska städerna till ett möte i Reims för att besluta om det var ”oberoende eller fred” man önskade (ibid., IV, 67) (*libertas an pax placeret*). Man åhörde talare som

försvarade vart och ett av dessa två alternativ. Julius Auspex från Reims höll ett tal till förmån för underkastelse och fred som i mycket erinrar om det tal som den judiske kungen Herodes Agrippa förgäves hållit i Jerusalem fyra år tidigare (Josephus, B. J., IIXVI, 4 § 345-400. Huvudtankarna i de båda talen var de samma: romarnas styrka, den underkuvade nationens svaghet och splittring, det övergående och påverkbara i de trakasserier som kom från de romerska funktionärerna. Men gallerna, sade Agrippa bland annat, ”som uthärdar (att deras land) blivit romarnas mjölk-ko och låter dem förvalta sina stora rikedomar (och detta) icke av brist på mod eller av svaghet, de som i fyrtio år kämpat för sitt oberoende”, de valde fred.

Även om det parti som ville fred i Judéen blev besegrat var det fortfarande starkt. Upproret medförde inte alls att den judiska nationen enades. Jag skall här nöja mig med att citera S. W. Baron som gett en bra sammanfattning av situationen. ”Den mycket talrika judeo-syriska befolkningen tycks ha hållit sig utanför de tre upproren (mot Antiokus Epifanes, mot romarna åren 66-70 och åren 132-135)... De inre stridigheterna förvärrades inom de upproriska regionerna själva. Under det stora kriget (år 66-70) var det inte bara de grekiska kolonierna i Palestina, utan också städer med övervägande judisk befolkning som Sepphoris och Tiberias, som aktivt motarbetade de revolutionära styrkorna. Enheten nådde inte ända till Judéen. Den lilla grupp som utgjordes av de första kristna övergav Jerusalem redan från början ... och deklarerade att de var neutrala. De av folkets ledare som verkligen hade inflytande kämpade energiskt mot tanken på ett krig mot romarna, vare sig de var sadducéer eller fariseer.... Det romerska förtrycket var av rent politisk och fiskal natur. Det var inte ens riktat mot det palestinska folket i egenskap av politisk grupp... Att mot denna politiska makt uppställa en annan makt, en rebellarmé, skulle – vilket fariseerna anade – föra över kampen till på Statens och militärens område där romarna var så helt överlägsna. Efter påtryckningar från de patriotiska zeleoterna anslöt sig för en tid Rabban Yohanan Ben Zakkai och andra fariseiska ledare utan entusiasm till en kampanj som även om den varit lyckosam hade inneburit godkännandet av en princip som stred mot deras egna principer.”²¹ Man kan erinra om att Talmud prisar Yohanan Ben Zakkais defaitism. Hans försök att åstadkomma fred i den belägrade staden som av romerska spioner rapporterades till Vespasianus renderade honom den romerska härförarens välvilja när hans lärjungar fört ut honom utanför stadsmurarna i en likkista. Vespasianus biföll hans begäran att grunda Yabneh-akademien där han skulle undervisa i Torahn.²² Från denna skola i Yabneh skulle hela den senare judaismen komma. Tack vare denna defaitistiska hållning kan Yohanan med S. W. Baron betraktas som ”judendomens återskapare”.²³

Man ser tydligt att det i Judéen liksom i Gallien och i många andra fall rörde sig om en nationell befrielsekamp (*polemon huper tes eleutherias* säger Agrippa). Men även om romarna ville underkastelse eftersträvade de inte att utjämna alla särdrag. De nöjde sig med att bekämpa de sedvänjor som (icke utan inkonsekvenser) framstod som chockerande för deras (självfallet etnocentriska) uppfattning om ”civilisationen”.

Detta gällde bland annat människooffer hos en del galler (samtidigt som gladiatorspelen framstod som något naturligt) och omskärelsen som sammankopplades med kastrering. Ytterligheter förekom som t.ex. Hadrianus (117-138) som försökte driva enhetligheten längre genom ett närmande av alla folk som lydte under imperiet och genom att utplåna alla sedvänjor som stred mot den hellenistiska civilisationen – han förbjöd omskärelsen (en åtgärd som också drabbade araberna och de egyptiska prästerna) och ville likt Antiokus Epifanes bygga ett tempel till Olympens Zeus eller Capitoliums Jupiter och förstod inte att judarna

²¹ S. W. Baron, *Histoire d'Israel, vie sociale et religieuse*, band II, Paris, P. U. F., 1957, s. 722-725.

²² *Aboth de Rabbi Nathan*, version I, IV, 11 b-12 a. Jag går efter den engelska översättningen i *A Rabbinic Anthology* av C. G. Montefioro och H. Loewe, London, Macmillan, 1938, s. 266, text nr. 680.

²³ Baron, *Histoire...*, II, 1. 968.

vägrade att erkänna någon av dem som sin Gud. Än en gång skulle extremisterna bland judarna – mot mer saktmodiga religiösa personers inrådan – utnyttja tillfället för att varsla om Messias snara ankomst och Israels befrielse, eller återlösning (*ge' oullah*) och frihet (*herouth*) som det står på Revolutionens mynt. Hadrianus – som inlett sin regeringstid med att låta föra bort den för judarna så chockerande statyn av Trajanus från Templets område – krossade visserligen denna revolt och vidtog stränga åtgärder för att förhindra varje nytt försök, men han inskränkte inte judarnas rättigheter i egenskap av medborgare och han tog inte tillbaka tillåtelsen för judarna att inte delta i kejsarkulten vilket var ett enastående privilegium. Hans efterföljare Antonius upphävde förbudet mot omskärelse (utom för personer av icke-judisk härkomst) och de andra åtgärder som vidtagits under bekämpandet av revolten.²⁴ När det romerska medborgarskapet utsträcktes till att gälla majoriteten av imperiets undersåtar omfattade det även judarna. Man tog t.o.m. hänsyn till deras monoteistiska betänkligheter när det gällde att avlägga den ed som berättigade till tillträde till offentliga tjänster.²⁵

Den hedniska ideologin medgav en omfattande pluralism. De ekonomiska och sociala förhållandena verkade dock i riktning mot enhet. I det romerska imperiet var inom vissa gränser fri konkurrens mellan olika religioner accepterad, vilket också gällde fri konkurrens mellan olika handelsvaror. Människor av romersk börd kunde till exempel dyrka egyptiska gudar. De olika folkgruppernas kulturella särdrag kunde komma till uttryck i bevarandet av lokala gudar. Något liknande ideologisk enhetlighet skapades genom att man identifierade de inhemska gudarna med gudar från den romerska gudavärlden (vilket var lätt att åstadkomma). Allt efter omständigheterna blev antingen denna fusion verklig eller också fortsatte man att dyrka sin gamla gud, nu med ett romerskt extra-namn. Också beroende på omständigheterna, beroende på faktorer som det geografiska läget, kraften i den kulturella traditionen, graden av uppblandning i befolkningen, bevarande provinserna i olika utsträckning sin originalitet. Österns ekonomiska och kulturella dominans ger sig till känna också på detta område. ”Det är här skriver Franz Cumont, man finner de viktigaste knutpunkterna för produktion och export.” Och ”det var inte nog med att Egyptens och Asiens gudar aldrig skulle låta sig avlägsnas som gudarna i Gallien och Spanien, snart skulle de korsa haven och vinna anhängare i alla de latinska provinserna ... man skulle kunna hävda att teokratien (sammansmältningen, av olika gudar) blev en nödvändig konsekvens av sammansmältningen av olika raser, att Levantens gudar följde de stora kommersiella och sociala strömningarna och att de kom till Europa som en naturlig följd av samma rörelse som förde överskottet av innevånare från städer och landsbygd i Asien till dess glest befolkade länder.”²⁶

Denna pluralistiska process mot enhet, om man så får uttrycka sig, gynnade de orientaliska religionerna, inte bara som en följd av Orientens kulturella överlägsenhet utan även, och i synnerhet, därför att många av dem (och just de som fick spridning) hade fått karaktären av mystiska, universalistiska och individualistiska religioner som erbjöd människorna metoder att själva finna sin frälsning, oberoende av bindningar till ett visst folk eller till en viss plats. Också judaismen tog denna prägel och fick därigenom en ansevärd mängd proselyter. Denna religiösa individualism hade ett uppenbart samband med den sociala individualism som befrämjades av rådande politiska, sociala och ekonomiska förhållanden.

Den judiska befolkningsgruppen bevarade sina specifika drag genom ett samspel mellan ett antal olika orsaker. En mycket klar definierad folkgrupp paradades med en universalistisk frälsningsreligion. Den nationella guden, Jahve, hade så specifika egenskaper att han motstod all sammansmältning med andra gudar. Antiochos Epifanes försök att identifiera honom med

²⁴ Jmfr. F.-M. Abel, *Histoire de la Palestine*, b. II, s. 62-65, 83-109; S. W. Baron, *Histoire...*, b. II, s. 72o ff., 726, 733 ff. osv.

²⁵ Baron, *Histoire...*, s. 735-8.

²⁶ F. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, 4:e upplagan, Paris, Geuthner, 1929, s. 19-21.

Zeus som mottogs väl av många assimilationsvänliga judar hade misslyckats. Enligt hellenernas sätt att se handlade det för övrigt bara om att ge ett namn åt en gud som hade ryckte om sig att sakna namn.²⁷ Misslyckandet berodde, som E. Bickermann påvisat, främst på stridigheterna mellan extremisterna och de (moderat) assimilationistiska judarna som hade accepterat denna "denominatio". Hadrianus försök misslyckades också, som vi sett, som en följd av en opposition som snarare var nationalistisk än religiös. Jahve hade i alla händelser med sina distinkta drag, även om somliga var negativa, förblivit Israels gud och endast Israels gud. Det enda sättet att få deltaga i denna kult var att låta sig upptas av hans folk, bli medlem av folket. Under en lång tid tillät man att de som sympatiserade med judaismen omvände sig till hälften. Men som satelliter i förhållande till religionen stod de utanför den judiska folkgruppen. Knuten i den primitiva kristendomens historia var problemet att till en i grunden judisk institution, den första kyrkan, knyta anhängare som vägrade att gå in som medlemmar i det judiska folket. Hela debatten mellan apostlarna och Paulus vars ekon når oss genom *Apostlagärningarna* och *Galaterbrevet* handlar om detta.

Det romerska imperiet, denna mäktiga för-nation som hölls samman bland annat genom ett nätverk av ömsesidiga ekonomiska beroendeförhållanden framtvingade att vissa folk och även vissa religioner gick upp i varandra, men inte att de universalistiska religionerna eller sekterna försvann. Folken i den västra delen av riket blandades upp och förlorade sina språk (iberiska, galliska m.fl.) och de kulturella drag som utmärkt dem och blev helt enkelt delar av den latinska världen, av Romania. Som mest kunde geografiska faktorer, en relativ avskildhet och minnet av ett ärorikt förflutet underhålla ett regionalt medvetande som med historiens hjälp efter den ekonomiska utarmningen, de kommersiella förbindelsernas förskjutning och barbarernas invasioner skulle medverka till en långsam pånyttfödelse av den nationella egenarten (eller för-nationella, om man så vill). Folken i Orienten som behöll sina vardags-språk (grekiska, koptiska, arameiska m.fl.) blandade sig visserligen ibland med varandra, som i Anatolien eller Syrien-Fenicien, men de bevarade fler av sina specifika kulturdrag, om än ibland inom ramen för nya enheter. Egypten behöll som en följd av den starka geografiska enheten en nationell egenart, liksom vanligtvis under hela sin historia. Judarna skyddades mot all sammansmältning med andra genom det strama nät av specificerade handlingar som jahveismen ålagt de första "sionisterna" som kom tillbaka till Judéen från Babylonien i slutet av 500-talet f.Kr. Visst kunde man försöka anpassa sig till den omgivande världen, t.o.m. visa respekt för grannfolkens gudar som de alexandriska judarna gjorde, eller på ett maximalt sätt inordna sig i den grekiska civilisationen som man gjorde under hela den period som symboliseras av freskerna i Doura Europos synagoga (i museet i Damaskus) där Moses uppträder i pedagogens oväntade skepnad med ett litet grekiskt skägg. Men om man övergav gruppens speciella seder placerade man sig utanför. Detta var nödvändigt för att få behörighet till vissa offentliga tjänster före uppmjukningen på 200-talet.

Ett gott exempel på detta har man i Tiberius Julius Alexander,²⁸ brorson till den beryktade alexandriska filosofen Filon och son till en mycket rik *alabarque* (uppbördsman) i samma stad, och släkt med Herodes familj. Hans far hade bekostat nio portar till det storslagna herodiska templet i Jerusalem. Han själv som var en framstående intellektuell (hans stora onkel såg sig föranlåten att ägna en hel avhandling åt att tillbakavisa de teser han lagt fram om djurens intelligens) och "blev inte trogen sina fäders religion" säger Josephus (A. J., XX, V,

²⁷ Jmfr. E. Bickermann, *Der Gott der Makkabäer*, s. 92 ff.

²⁸ Om denne, se särskilt E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, 3:e o. 4:e uppl. Leipzig, Hinrichs, 1901-1911, b. I, s. 568, n. 9; J. Schwartz, "Note sur la famille de Philon d'Alexandrie" (i *Mélanges Isidore Lévy, Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves*, Bryssel, b. 13, 1953, s. 591-602; J. Danielou, *Philon d'Alexandrie*, Paris, Fayard, 1958, s. 12 ff.; H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut Empire romain*, Paris, Impr. Nationale, 1961, I, s. 46-49; S.W. Baron, *Histoire d'Israel...*, b. II, s. 1099, n. 5; V. Burr, *Tiberius Julius Alexander*, Bonn, 1955.

2, §§ 100-104) vilket han inte klandrar honom särskilt hårt för utan meddelar att hans far ”var frommare än han själv”. Han gjorde karriär inom den romerska förvaltningen, blev prokurator i Judéen omkring åren 45-48. Han ”gjorde inga utfall mot landets seder och bevarade fred där” i likhet med sin föregångare, hedningen Cuspius Fadus, säger den judiske historikern (B.J., II, XI, 6, § 220). Hans judiska härkomst anses inte ens värd att nämnas, varken av Suetonius (*Vespasianus*, § 6) eller av Tacitus som kallar honom ”bemärkt romersk riddare” (*illustris eques romanus*)” och ”av egyptisk börd” (*ejusdem dvs. Aegyptiorum nationis*). (Annales., XV, 28, Historiae, I, II). Som ståthållare (guvernör) i Egypten slog han ner ett judiskt uppror i Alexandria och var den förste som understödde Vespasianus” kandidatur till Imperiet. Han ledde som Titus närmaste man hären vid Jerusalems belägring. Josephus kan – med undantag för reservationen som anfördes ovan – inte nog prisa hans intelligens, hans militära erfarenhet, hans lojalitet och hans ”storartade trofasthet” gentemot den flavianska dynastin B. J., V, I, 6, §§ 45-46). Det är mycket möjligt att det är hans son eller sonson med samma namn som blev medlem i aravalbrödernas prästerliga kollegium 118-119, en av de äldsta sammanslutningarna inom den romerska hedendomen.²⁹

Det var således möjligt att lämna judenheten. Men om det nu var förbjudet att ansluta sig till den om man inte var född inom den var det ingen som blev tvingad att lämna den, lika litet som någon tvingade att lämna den universalistiska religionen. Repressalierna mot de extremistiska nationalisterna som kämpade för Palestinas politiska oberoende, eller mot judarna på landsbygden som ibland hade blodiga sammanstötningar med andra etniska grupper från samma plats – som i den moderna judiska nationalistiska litteraturen felaktligen kallas progromer och betraktas som utslag av den eviga antisemitismen – var polisiära operationer som inte kränkte denna princip. Vespasianus och Titus vägrade att anta titeln *Judaicus*, ”judarnas besegrare” på samma sätt som kejsare hade kallat sig *Germanicus*, ”germanernas besegrare” eller *Africanus* ”afrikanernas besegrare”. De ansågs ha besegrat inte det judiska folket, utan en extremistisk fraktion i Judéen. Det var Judéen som slagits (*Judaea capta* eller *devicta* säger de flaviska mynten), inte judarna som helhet, bland vilka de härskande räknade många vänner och t.o.m. i Titus fall, en ömt älskad vän, Berenice. Och att han inte äktade henne och skildes från henne, *invitus invitam*, berodde på fruktan för reaktioner som inte var speciellt ”antisemitiska, utan traditionellt romerska av samma slag som drabbat Antonionus för hans förbindelse med egyptiskan Kleopatra.

I själva verket finns det sålunda inget skäl till att judaismen skulle ha försvunnit under denna epok. Den levde kvar med sin etniska kärna omgiven av en nebulosa av sympatisörer som attraherades av dess universalistiska drag. Dessa sympatisörer som ofta var tvehågsna och ibland definitivt blev avvisade kunde också, vilket inte sällan inträffade, tillföra den judiska gruppen nytt blod, trots de påföljder de riskerade. Relationerna mellan de två typerna och tendenserna inom judaismen var komplicerad och fylld av motsägelser. Ett ytterlighets-exempel är grek-syrierna i Damaskus som år 66 massakrerade alla stadens judar utan att deras hustrur visste om det – nästan alla kvinnor hade vunnits för judaismen (B. J., II, XX, 2, § 560). Kristendomens framgångar berodde till stor del på att den löste dessa motsättningar och erbjöd den romerska världen en typ av judaism som kunde accepteras av alla, som saknade etniska implikationer och de om-ständiga rituella förpliktelseerna. I förbigående kan tilläggas att Léons formuleringar angående den primitiva kristendomen är tvivelaktiga. Dess folkliga och, som han säger, ”antiplutokratiska” karaktär kan inte ifrågasättas. Men den var inte i första hand en revolutionär rörelse. Den var en religiös rörelse som hämtade sin styrka i en ganska motsägelsefylld uppsättning sociala, ideologiska och kulturella faktorer bland vilka säkerligen reaktionen från de fattiga och förtryckta i Judéen och Galliléen till en början hade en viktig roll. Och än mindre kan man acceptera den jämförelse Léon gör mellan den

²⁹ Schürer, *Geschichte ...*, s. 568, n. g.

segrande kristendomen och fascismen. Allt som allt vore en jämförelse med stalinismen mer adekvat, men också här vore det nödvändigt att göra en mängd reservationer.

För att återgå till judenheten levde den alltså vidare i diasporan, obeskrivligt spridd och med sina två stabila basområden i Palestina och i Babylonien varifrån betecknande nog Mishna och de två Talmud härstammar. De framkom på platsen med maximal judisk koncentration – jordbrukets och hantverkets problem skulle behandlas ur den religiösa jurisprudentens synvinkel, lika väl som stads- och handelslivets problem. Den judiska befolkningen i Babylonien blomstrade inom ramen för sasanidernas persiska rike. Befolkningsunderlaget i Palestina (som återfanns främst i Galliléen) minskade långsamt under det romerska väldet. Kejsarna förföljde inte judarna – de t.o.m. favoriserade dem när den kristna faran började växa³⁰ – men de vidtog mått och steg för att undvika eventuella nya utslag av deras farliga nationalism. Å andra sidan bidrog dåliga erfarenheter med tveksamma proselyter och behovet av en ny organisation som byggde, inte på aristokratien och prästerna, utan på skriftlärd till att göra det judiska samfundet slutet kring sig själv. Samma allmänna tendens som gällde för övriga orientaliska folk verkade i avhelleniserande riktning på judendomen – åtminstone ytligt sett, ty vad man än säger återstår en mängd av de hellenistiska inslag som förvärvats, här som annorstädes.

Kristendomens seger i väst förändrade i någon mån judaismens livsvillkor. Denna gång hade man att göra med en statsideologi med totalitära tendenser som drev på mot en ideologisk enhetlighet. Från kyrkans håll visade man under den period som följde efter segern en fanatisk intolerans och mobiliserade de kristna massorna för att avkräva kejsarna energiska åtgärder mot rivalerna så länge segern inte framstod som definitivt säkrad och oåterkallelig. Att hedendomen försvann mycket snabbt ur det kristna kejsardömet är väl känt. Varför försvann inte judendomen?

Också när det gäller denna period bör man förkasta en förklaring i termer av judarnas funktionella specialisering. I en omfattande studie om judarnas situation i den latinska världen före korstågen sammanfattar B. Blumenkranz sina resultat på denna punkt såsom följer: ”De var underkastade samma lagar som de kristna och inte heller i något annat avseende skilde de sig från dessa. De talade samma språk, var klädda på samma sätt, utövade samma yrken. De umgicks tillsammans och kallades in under vapen för att tillsammans försvara sitt gemensamma fosterland.”³¹ Och på ett annat ställe: ”Förutom när det gäller offentliga tjänster... finns det ingen sysselsättning från vilken judarna formellt är uteslutna. De restriktioner som nämns har religiös grund, tillämpas inte generellt och är inte på långt när sådana att de påtvingar judarna någon som helst specialisering. Det samma gäller försöket att förbjuda kristna att anlita judiska läkare och förbudet på handel med liturgiska föremål. ”Ingen enda urkund från denna tid, vare sig om lagfrågor eller om dagliga ting, berör ocker bland judarna...; (för övrigt) förekommer det vid denna tid ännu ingen penninghandel i så stor skala att den utgör ett allmänt problem.” Å andra sidan ”försök att ifrågasätta judarnas rätt att äga jord förekommer (men) är i stort sett utan framgång”.³² Detta är betydelsefullt.

Ingenting, förutom religionen, skiljer sålunda judarna från de kristna under denna period. Det är på detta plan man kunde sätta in åtgärder för att åstadkomma ideologisk enhetlighet. Den kristna befolkningen tycks inte ha hyst någon särskild ovilja mot judarna. De sällsynta sammanstötningar man känner till förefaller ha framkallats av annat än den etnisk-religiösa klyftan eller vara mindre konflikter av den typ som normalt uppträder vid all differentiering. Provokationerna kommer ibland från judarna själva. Ibland tar den kristna massan parti för

³⁰ Se M. Simon, *Verus Israel*, Paris, De Boccard, 1948, s. 135 ff

³¹ B. Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental*, 430-1006, Paris-Haag, Mouton, 1960, s. 375.

³² *Ibid.*, s. 344-349.

judarna som i Paris år 582 då juden Priscus i samband med en tvist blev dödad av en jude som nyligen övergått till kristendomen. En av mördarens följeslagare blev lynchad och själv undgick han med en hårsman att möta samma öde.³³

Men makten var de kristnas. Varför förde man inte en politik som ledde till ideologisk enhetlighet och som stärkte makten? Man får åter (förutom till den romerska rättens traditioner som starkt levde kvar hos de första kristna kejsarna) hänvisa till de tidigare nämnda *pluralistiska* tendenserna i den för-moderna staten. Blumenkranz behandlar de frankiska staterna ingående (och gör en jämförelse med förhållandena i Spanien). En ideologisk tänjbarhet blev rådande: ”De stater som här växte fram ur spillrorna av det romerska riket omfattade en mångfald av folk och stammar som i många avseenden behöll den egna särarten”. Där fanns romerska medborgare och barbarer. ”Även bland barbarerna fanns en mängd olika etniska grupper”, i Gallien t.ex. alemanner, burgunder, ripuariska franker och saliska franker. Medan man i Spanien lättare kunde åstadkomma enhetlighet inom rättsväsendet och administrationen grundlades och bibehölls på alla andra ställen principen om nationella rättigheter och individuella rättigheter. I denna mångfald av möjliga positioner var judarnas särprägel mindre stötande än i Spanien där den religiösa enheten skulle kröna den enhet man på andra plan påbjudit, om än inte uppnått. Judarnas avvikande mönster skyddades sålunda av själva principen om mångfalden av rättigheter.”³⁴

Den kristna staten förhöll sig till den judiska minoriteten som den marxistiska sovjetstaten i förhållande till sina besegrade ideologiska konkurrenter, de kristna kyrkorna och olika andra religiösa samfund. Som bekant garanterade den sovjetiska konstitutionen av år 1936 alla medborgare ”friheten att utöva olika religioner och friheten att bedriva antireligiös propaganda” (art. 124). I båda fallen underlåter den segrande ideologiska rörelsen, av vishet eller av brist på resurser, att försöka gå fram med tvång, men ger sig själv ensamrätten till att expandera, tvingar de besegrade till passivitet och hoppas att detta skall leda till ett stegvis och stillsamt avtynande.

Om inställningen är en annan i fråga om hedningarna, vars ”frihet att utöva sina religioner” efter en kort övergångsperiod av tolerans krossades av den kristna staten, beror det kanske delvis på den kluvenhet som finns inom själva ideologien och som för samman judendomen och kristendomen, moder-religionen och dotter-religionen, två monoteistiska och åtminstone i princip universalistiska religioner. Men man kan också tänka sig att det främst berodde på att de hedniska ritualerna med nödvändighet var offentliga. I den kamp som under 300- och 400-talet fördes mellan kristendomen (”den förhärskande tron” som hedningarna bittert sade)³⁵ och den allt svagare hedendomen handlade det om att veta vilken ideologi som skulle bli de statliga och lokala institutionernas ideologi, vilka företeelser dessa institutioner skulle finansiera, vilka högtider som allmänt skulle firas vid vilka gudomligheter de maktavande skulle svära sin trohetsed. Inga problem av detta slag uppträdde i förhållande till judaismen, denna religion som var begränsad till en etnisk grupp. I värsta fall kunde man förbjuda människor utanför dess etniska gränser att bli proselyter, och efter 200-talet var det förresten otänkbart att judaismen skulle försöka få kontrollen över staten. Enligt historiens sätt att se – som också blivit kyrkans – reduceras tredelningen mellan hedningar, judar och kristna till en dikotomi: hellenerna och den helleniserade. Hedningarna uppmanas att omvända sig till

³³ Gregorius av Tours, *Historia Francorum*, VI, 17; se Blumenkranz, *ibid.*, s. 378 ff.

³⁴ *Ibid.*, s. 374 ff.

³⁵ Se P. De Labriolle, *La réaction païenne, étude sur la polémique antichrétienne du Ier au VIe siècle*, ny uppl. Paris L'Artisan du livre, 1942, s. 483, n. 2. Angående omfattning och begränsningar av de första antijudiska åtgärderna i det kristna imperiet, se E. Demougeots exakta och ingående artikel ”L'Empereur Honorius et la politique antijuive” (i *Hornmages à Léon Herrmann*, Bryssel-Berchem, Latomus, 1960 (coli. Latomus, 44), s. 277-291).

kristendomen, religionen som anpassat de judiska principerna så att de kan tillämpa dem, och judaismen förblir, åtminstone provisoriskt, det äkta olivträdet på vilket hedniska grenar från ett vilt träd inympats och växer på bekostnad av de naturliga grenarna, enligt Paulus bild (Romarbreven, 11:16 f).

Denna form av tolerans gentemot judaismen som en besegrad och underordnad ideologisk rörelse, men med rätt att existera, drevs ännu längre av Islam. Islams grundare Muhammed trodde sig till en början tillföra araberna en uppenbarelse som i allt väsentligt var identisk med den som judarna och de kristna kommit i åtnjutande av. Han häpnade över det minst sagt reserverade mottagande han fick av judarna när han kom i direkt kontakt med dem i Medina och fick försvara sin egen version av monoteismen, och autenticiteten i sin uppenbarelse, vars tyngd dock till stor del berodde på samstämmigheten med tidigare monoteistiska uppenbarelsen. Trots sina politiska konflikter med judarna i Arabien förändrade han inte sin grundinställning som gick ut på att om de skrivna texter som sammanställts av anhängare till dessa uppenbarelsen tycktes motsäga hans eget budskap så hade de förvanskats och innebörden i budskapet skamligen förfalskats. Omvändelse till islam krävdes endast av araber. Trots sina förvillelser var judarna och de kristna i besittning av en tro som väsentligen var riktig och giltig för dem. I de länder som på 600-talet besegrades av muselmanska araber (kristna och judar utgjorde majoriteten av befolkningen där) gjorde man inga som helst ansatser att omvända dem. Man underställde dem endast arabernas politiska myndighet vars officiella ideologi var islam och anmodade dem att erlægga en speciell skatt, som för övrigt var blygsam. Sociala faktorer medförde, efter abbasidernas revolution (år 750) som upphävde arabernas etniska privilegium, att de gradvis övergick till den förhärskande trosläran, dock ej utan att lämna kvar starka minoriteter som hållit fast vid sina gamla religioner ända in i våra dagar.

I det muselmanska väldet och i de stater som uppstod i och med att det bröts upp (stater som dock behöll mycket nära förbindelser med varandra) skedde en enorm utveckling i fråga om långväga handel och i fråga om lokal specialisering inom jordbrukets och hantverksproduktionen. Judarna deltog i likhet med övriga delar av befolkningen i denna utveckling och många av dem blev handelsmän. För att citera den mest sakkunniga på detta område, S. D. Goitein: ”Denna borgerliga revolution” skulle påskynda judarnas förvandling från en grupp som dessförinnan huvudsakligen ägnat sig åt fysiskt arbete till en grupp vars främsta sysselsättning blev handel... När de under den muselmanska epoken åter konfronterades (efter en liknande utveckling i Babylonien på 500-talet f.Kr. och sedan i den hellenistiska världen) med en i hög grad merkantil civilisation antog de utmaningen så totalt att de själva blev ett folk av affärsmän och köpmän som avsevärt bidrog till den nya civilisationens uppsving”. Och han tillägger något intressant: ”Denna förvandling skedde för övrigt inte utan att väcka ett relativt kraftigt motstånd. Ett eko av detta finner man hos en karaitisk (en ’kättersk’ judisk riktning) judisk författare som brännmärkte ”affärer” som en icke-judisk sysselsättning som tagits upp med hedningarna – dvs. araberna och muselmanerna i allmänhet – som förebild.”³⁶

Det är inte desto mindre sant att det här inte är fråga om någon funktionell specialisering eftersom det fanns många icke-judar som var köpmän och många judar som inte var köpmän. Man har funnit en stor variation vad judarnas sysselsättning beträffar. Inte heller kan man tala om en specialisering i fråga om penningaffärer, trots de förutsättningar för sådan hantering som de (liksom de kristna och andra) hade i och med att de tillhörde ett icke-muselmanskt samfund och inte omfattades av det muselmanska förbudet (som för övrigt var rent teoretiskt)

³⁶ S. D. Goitein, *Jews and Arabs*.

att låna ut mot ränta.³⁷ Låt vara att handeln mellan den muselmanska och den kristna världen under högmedeltiden, i synnerhet mellan 600- och 800-talet var en judisk specialitet som en följd av tack vare de förutsättningar som följde av att de fanns överallt, av deras utbildning i en tid av analfabetism och av det faktum att de var medborgare till hälften i de riken som uppstod (frankiska, bysantinska, muselmanska) och därigenom undgick en mängd restriktioner som drabbade andra folk. Men t.o.m. på 800-talet då de nådde sin höjdpunkt i denna roll (då de blivit av med konkurrenterna syrierna och grekerna och de nya förmedlarna av varor, italienare och skandinaver, ännu inte kommit igång ordentligt) var det endast en ytterst liten minoritet av judarna som var engagerade i denna aktivitet och, som redan nämnts, var det endast delvis och på ett övergående sätt som den uteslutande berörde judarna.³⁸

Återigen, den judiska gruppens beständighet i den latinska delen av Europa före korstågen och i den muselmanska världen fram till våra dagar beror helt enkelt på den pluralism som existerade i dessa samhällen, på att de krafter som verkade i enande riktning var relativt svaga och på att den förhärskande ideologin i staden inte fann några synnerliga skäl att driva totalitarismen så långt som till ett utplånande av rivaliserande ideologier. Under dessa förhållanden kom en för samhällen normal tendens att råda, tendensen att leva vidare och att på samhällets egen nivå försvara medlemmarnas förväntningar och intressen.

Vad representerade då dessa judiska samhällen? En religion eller en etnisk grupp, en nation? Det går inte att ge annat än ett sammansatt svar på denna fråga, hur mycket lidande man nu än åsamkar de skolastiska själar som har för vana att inordna alla fakta i väl avgränsade kategorier och klistra klara och entydiga etiketter på dem.

Efter den period, då formerna för produktion och reproduktion inte medgav att det bildades enheter som var vidare än stammen eller klanen, växte det under vissa förhållanden fram lokala enhetliga grupper som bekände sig till ett gemensamt ursprung, hade vissa gemensamma institutioner, ett gemensamt språk (med många olika dialekter), en kultur som var mer eller mindre gemensam och i vars centrum man finner en gemensam religion (dvs. ideologi). Man kan kalla denna typ av gruppbyggnad en etnisk grupp. Varken de politiska staterna eller områden där ett tätt kontaktnät garanterade en viss grad av ekonomisk enhetlighet sammanföll nödvändigtvis med de etniska gruppernas gränser.

Judarna var förenade av en gemensam religion och dessutom av upplevelsen av ett gemensamt ursprung. Inom samhällen av denna typ innebar detta ett antal gemensamma kulturella drag, särskilt när det gällde sättet att föda sig och inom de litterära eller historiska traditionerna. Inom islam hände det, att man i samband med olika kriser inte ville vara med om att medlemmar av besegrade ideologier uppträdde som rättrogna, och därför införde förordningar som föreskrev en viss klädsel eller särskilt tecken. Men i det stora hela var judarna delaktiga i kulturen som var utmärkande för de folk bland vilka de levde, talade och skrev deras språk och använde hebreiskan endast som liturgiskt språk. Deras ideologiska enhetlighet skapade vissa band av solidaritet som överskred de politiska, kulturella och etniska gränser som omslöt deras många och olikartade samhällen. Det bästa sättet att sammanfatta denna enhet tycks mig därför vara att det handlade om en religion med vissa av en etnisk grups kännetecken.

Andra religiösa grupperingar befann sig i en likartad situation, men de flesta var mindre vitt utspridda vilket gjorde det lättare för lokala myndigheter att utöva påtryckningar som kunde

³⁷ Diverse kasuistiska finter medgav, inom alla tre religionerna, ett kringgående av det religiösa förbudet att låna mot ränta när det gällde icke-trosfränder.

³⁸ Detta bekräftar bland annat i en artikel av en av de främsta kännarna av problemet, R. S. Lopez, "L'importanza del mondo islamico nella vita economica europea" (i *L'Occidente e l'Islam nell'alto Medioevo*, Spoleto, Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, 1965, I, s. 433-460).

leda till att gruppen helt utplånades. Manikeismen fick mycket stor geografisk spridning, men saknade ett gemensamt liturgiskt språk och, som en följd av att rekryteringen skedde inom olika etniska grupper, ett medvetande om en gemensam härkomst. Denna universalistiska religion utan etniska kännetecken spjälkades upp i olika riktningar och dess flertaliga grenar i Kina och i Languedoc gav så småningom efter från trycket från ”de förhärskande” i respektive miljö. De etniska grupper som saknade en religiös särprägel, t.ex. de hedniska syrierna, eller de kristna i Gallien som var ganska talrika under den merovingiska epoken, blev också de gradvis assimilerade. I dessa pluralistiska samhällen där krafterna som verkade i enande riktning var svaga var det judaismens kombination av specifika religiösa kännetecken och specifika etniska kännetecken som säkrade dess fortbestånd.

Det enda långvariga och energiska försök att åstadkomma enhet som förekom är belysande. Jag tänker på det västgotiska Spanien efter det att det härskande gotiska skiktet år 587 övergått från arianismen till katolicismen. De gotiska kungarna ville, genom att låta omvända sig till katolicismen som var den religion majoriteten av folket omfattade, åstadkomma en enhetlighet bland undersåtarna på alla områden, – det religiösa, det juridiska och det politiska. Judarna hade under arianerna – fastän dessa ur dogmatisk synvinkel var lika stora motståndare till judarna som andra kristna³⁹ – varit underkastade det kristna imperiets allmänna rätt och följaktligen på vissa villkor tolererats som besegrad ideologisk rörelse, i enlighet med vad som ovan sagts. De utgjorde en rik, relativt mäktig och sedan länge etablerad del av befolkningen. Det fanns alla skäl att göra dem delaktiga i denna likriktningsprocess, i det medvetna försöket att skapa en spansk nation, och detta medelst den enda metod som var tänkbart för den av kristendomen dominerande ideologien, nämligen omvändelse till kristendomen. Därför tillkom lagar som på ett till en början indirekt sätt främjade omvändelse men sedermera, inför det motstånd och de problem som uppstod och trots

kyrkans teoretiska ogillande av den egna politiken, också lagar som försökte tvinga dem att omvända sig. Och, i likhet med vad som ofta skett på andra håll skapade lagarna i fråga missnöje bland judarna, gjorde dem oppositionella mot staten, varpå denna opposition fick tjäna som skäl för en intensifiering av de antijudiska åtgärderna. Det kan tilläggas att informationerna öster ifrån om judiska revolter i det bysantiska riket och om att judarna samarbetade med dess persiska fiender, i förening med skräcken från muselmanernas framgångar i Nordafrika, inte bidrog till att dämpa de gotiska härskarnas farhågor och misstro. Deras beteende fick sin helt följdriktiga konsekvens: de spanska judarnas sympati för de arabiska erövrarna.

Detta var, säger Blumenkranz, ”den enda gången som civila och religiösa myndigheter på ett större sammanhängande geografiskt område förenat sina krafter”⁴⁰ om än med vissa förbehåll från kyrkan. Försöket lyckades dock inte. Orsakerna till misslyckandet är många. Det får tillskrivas statens vid denna tid fortfarande begränsade handlingsmöjligheter, aktionens jämförelsevis ringa varaktighet och den instabilitet som kännetecknade västgoternas centrala ledning. En viktig faktor är utan tvivel det faktum att denna aktion för enhet ägde rum i en miljö som var genomsyrad av de gamla pluralistiska föreställningarna. Till och med i själva Spanien möttes judar som gjorde motstånd mot de kungliga förordningarna av sympati från befolkningen och från prästerskapet. Även om kyrkan i sitt praktiska handlande var alltför medgörlig och betraktade de tvångsdop hon själv fördömt som slutgiltiga ledde detta till halvhjärtade åtgärder av en typ som är menlig för verkningsfullheten av vilket som helst företag och var till förfång för de kungar som delvis upphävde sina föregångares påbud. Lagarna i fråga gällde inte i Septimanien (trakten kring Narbonne) som lydde under den

³⁹ Se M. Meslin, *Les Ariens d'Occident*, 335-430, Paris, Seuil, 1967, s. 365 ff. t.ex.

⁴⁰ B. Blumenkranz, op. cit., s. 105.

spanska kungen. Många motsträviga judar begav sig till Gallien varifrån en del återvände under lugnare perioder, andra flyttade till Nordafrika eller Italien. Det förefaller som om påven i sina egna länder accepterade att de som blivit omvända med tvång återgick till judendomen.

Det förhållandet att det mindre var fråga om att erövra själar än om att åstadkomma politisk och social enhet framgår av tillvägagångssättet. Dylika beteende är ovanligt och främmande för kristendomen och skulle inte upprepas utom just i Spanien åtta hundra år senare och under något olikartade förhållanden. De judar som omvänts till kristendomen blev i allt högre utsträckning misstänkta för att i hemlighet hålla fast vid sina forna idéer. I de vanmäktiga försöken att kontrollera äktheten i deras assimilering vidtogs allt mer svårartade åtgärder. Man gick så långt som att använda beteckningen ”jude” på nykristna av judisk härkomst, behandlade dem med misstro och diskriminerade dem utan att ens försöka ta reda på om deras kristna tro var genuin. I synnerhet förföljdes judiska seder. Betecknande är att man ålade judarna att endast gifta sig med kristna (sedan gammalt). Det handlade kort sagt om en tvångsassimilering med en målsättning som var vidare än enbart religiös omvändelse. Assimileringspolitiken drevs med otillräckliga medel och i en omgivning som ideologiskt och kulturellt misstrodde de metoder som anlätades. Man kan inte förvåna sig särskilt mycket över att den misslyckades.⁴¹

Västgoternas förhållningssätt skulle i modifierad och mycket mindre systematisk form men också över ett mycket större område åter uppträda under korstågens tid. Nu gällde det ideologiska krig och när väl kristenhetens ideologiska enhet uppnåtts innebar den även om den var flyktig att judarna var uteslutna. Den ideologiska logiken har alltid en benägenhet att klassificera ting och människor på ett manikeiskt sätt och i det här fallet föll det sig naturligt att betrakta dessa icke-kristna som medbrottslingar till de anti-kristna mot vilka man förde krig, muselmanerna. Trots förföljelser, konfiskationer, landsförvisningar och massakrer gick man i allmänhet – före inkvitionen i Spanien – aldrig till samma ytterligheter som västgoterna med sina lagar. Jag upprepar: någon varaktig, ihärdig, metodisk och allmänt spridd ansträngning med syfte att utplåna judarna ägde icke rum. De som förföljdes i ett land, eller blev utvisade, kunde hitta en fristad någon annanstans⁴² – om inte annat så utom kristenheten i den jämförelsevis välkomnande muselmanska världen.

Denna negativa förklaring till att judaismen överlevde under och efter korstågstiden behöver emellertid kompletteras med en positiv orsak, nämligen den funktionella specialisering som judarna så småningom uppnår. Det är för den period som nu följer som teorin om folket-somklass – med vissa förbehåll – äger giltighet. Denna teori som implicit ingår i den europeiska tankegången på 1800- och 1900-talet blev explicit formulerad på några sidor av Marx. Den återfinns i olika former hos bland andra Max Weber⁴³ och Abraham Léon. Den upphöjs, i mer

⁴¹ Angående denna händelse bland västgoterna, se i synnerhet B. Blumenkranz, op cit. s. 105 ff.; S. W. Baron, *Histoire d'Israel, vie sociale et religieuse*, b. III, Paris, P. U. F., 1961, s. 41 ff.; *Historia de España*, red. Ramón Menéndez Pidal, b. III, *España visigoda*, Madrid, Espasa-Calpe, 1940 s. xxv f., xliii ff. (om enhetstanken *una fides, una regnum* och om den spanska nationalismen vid denna tid), s. 177 ff.

⁴² Se s. W. Baron, *Histoire d'Israel, vie sociale et religieuse*, b. IV, Paris, P. U. F., 1961, s. 168.

⁴³ Närmare bestämt betraktar Max Weber judarna som ”ett pariafolk” (*ein Pariavolk*) på samma sätt som Indiens parias: ett gästfolk (*Gastvolk*) som är rituellt avskilt från den sociala miljön, vare sig det är på ett formellt sätt eller i praktiken. Men han nämner genast flera viktiga skillnader i förhållande till pariakasten i Indien. Den viktigaste ur strukturell synvinkel är att judarna varit ett pariafolk i ett samhälle utan kaster (M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, III, Das antike Judentum*, Tübingen, J. C. B. Mohr 1921, s. 2-6). Men just detta innebär en avgörande skillnad. Att här föreligger paralleller med fenomenet kaster är otvivelaktigt. Men under antiken var judarna ett folk eller en nation som alla andra, emigranter och spridda som alla andra. Endast sammanställningen av rituella bud, genom vilka jahveismens grundare ville bevara specificiteten och den stränga bindningen till den nationella guden gjorde dem till dels till en strukturerad rituell

eller mindre nyanserad utformning, till lag inom den marxistiska traditionen. Och bland antisemiterna leder samma teori till konsekvenser som ur intellektuellt hänseende ger svindel: i fråga om praktiskt handlande blir konsekvenserna av obeskrivligt bestialiskt slag.

Huvuddragen i denna teori har lagts fram ett flertal gånger och, allt efter olika författare, med mer eller mindre omfattande och djupgående kännedom om fakta som grund. En av de mest väl underbyggda framställningarna finner man i ett kapitel av den store kändaren av judisk historia, Salo W. Baron. Mellan 500- och 1100-talet ”inträffade en radikal förändring inom den yrkesmässiga stratifieringen bland judarna. Ett folk som fram till dess livnärt sig på jordbruk och hantverk förvandlades till ett handelsfolk med tyngdvikten vid penninnghandel. Denna utveckling skulle inte nå sin höjdpunkt förrän vid medeltidens slut och till och med då var det bara fråga om vissa områden norr om Alpena och kring Loire. Men dessa grundläggande tendenser gjorde sig gällande långt före 1200-talet. De framträdde närmare bestämt inom den västerländska kristenheten och förstärktes undan för undan genom att det judiska folkets tyngdpunkt försköts från Främre Asien till Europa och även genom att västerländska föreställningar och institutioner långsamt trängde in i områden som präglats av muselmanerna.”⁴⁴

En serie av olika faktorer *tenderade* – med viktiga undantag – att hindra judarna från att äga jord. I västerlandet hade det feodala systemet blivit allt mer utpräglat och inom detta system var judarna illa integrerade – det var svårt att avkräva dem en kristen ed och man ville ogärna se dem som länsherrar över de ofrälse och ännu mindre över kristna ädlingar (något som dock inträffade). Å andra sidan fanns det inga faktorer av vikt som stod i vägen för en fortsatt aktivitet inom industri och hantverk. Inom den internationella handeln, i synnerhet mellan Orienten och västerlandet hade judarna som vi sett spelat en viktig roll, dock utan att denna roll någonsin blev deras enda uteslutande roll eller uteslutande judarnas roll. Emellertid började det, särskilt från och med i 1100-talet utsättas för hård och slagkraftig konkurrens från icke-judar i och med att skråväsendet växte fram i Europa och genom att de italienska handelsrepublikerna fick en avgörande ekonomisk och politisk betydelse.

Den intensiva urbaniseringsprocess som ägde rum i den muselmanska världen medförde att många judar kom att inrikta sig på yrken inom bankväsendet och på fria yrken, utan att dessa områden på något sätt blev uteslutande deras. Varken ”under antiken eller senare under det bysantinska väldet var judarna någon viktig grupp inom detta yrkesområde (banken). Genom ett officiellt godta en blygsam räntesumma i det östromerska riket och i det bysantinska imperiet förebyggde man att lagen kringgicks och förhindrade att vissa etniska eller religiösa grupper specialiserade sig på denna sektor inom handeln.”⁴⁵ De religiösa lagarna mot ”ocker” som både i det muselmanska österlandet och det kristna Europa tolkades mycket strängt bidrog däremot till att stadslivets utmärkande, generellt fenomen. I de latinska väster-österlandet förhindrades, genom de möjligheter att tumma på lagen som bjöds muselmanerna och genom den besegrade kristna minoritetens närvaro, den utveckling mot en dynamisk ekonomi med en högt utvecklad ”kapitalistisk” sektor som var så främmande för den

gruppbildning (*ritualistischer Verband*) och dels till vad jag kallar en ideologisk rörelse. Men detta är inte tillräckligt för att skapa ett kast. Skillnaden mellan kastet med ”vissa etniska grupper och sekter” där tillhörigheten går i arv består bland annat i att samhället som helhet inte ”är uppdelat i sådana grupper framgår klart i E. B. Harpers *Structure and Change in Indian Society*, utg. av M. Singer o. B. S. Cohn, New York, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, 1968, s. 52, 74. Angående judarna i Indien som blev ett särskilt kast när de inlemdes i det indiska samhället, se Sch. Strizower, ”Jews as an Indian Caste” (i *The Jewish Journal of Sociology*, vol. 1, april 1959 s. 43-57; även tryckt i *Religion, Culture and Society*, red. L. Schneider, New York, John Wiley, 1964, S. 220-232).

⁴⁴ *Histoire d'Israel*, band IV, s. 170 ff.

⁴⁵ *Ibd.*, s. 226.

medeltida muselmanska världens hela inriktning.⁴⁶ Man talar gärna om judiska bankirer – inte nödvändigtvis med utlåning av pengar mot ränta som enda verksamhet – men det fanns kristna och muselmanska sådana också, och judarna återfanns inom alla yrkesgrupper (främst de som städerna erbjöd). Den stora andelen affärsmän av olika slag återspeglar bara ett för stadslivet utmärkande, generellt fenomen. I de latinska västerlandet däremot ”var starka krafter i verksamhet som undan för undan drev judarna att som vanligaste sysselsättning ägna sig åt penningutlåning”.⁴⁷ ”Judarna som kom från mer utvecklade länder förfogade över mer likvida medel än de kristna konkurrenterna.” De skadestånd de erhöll när deras jord konfiskerades ökade deras startkapital. De kyrkliga förbunden började långsamt bära frukt. Prästerskapet som ursprungligen varit en viktig grupp penningutlånare förhindrades att fortsätta med denna verksamhet. Judarna kunde öppet ägna sig åt att låna ut pengar utom när de tjänade som täckmantel åt mindre samvetslösa kristna. Kungarna som protegerade judarna vilka de betraktade som sina livegna och undantog från de feodala skyddslagarna hade allt intresse av att låta dem specialisera sig på denna handel som de på så vis kunde kontrollera. När de väl gett judarna tillfälle att göra sig förmögna kunde de plundra dem genom konfiskering eller andra mer raffinerade metoder med mycket mindre omak än om det gällt kristna konkurrenter. Men ”utlåning av pengar blir inte förrän på tolvhundratalet judarnas huvudsakliga sysselsättning i Frankrike, och i Tyskland dröjde det ännu längre”.⁴⁸ I Spanien blev aldrig penninghandel judarnas viktigaste sysselsättning. ”Man bör emellertid inte glömma att judarna aldrig varit ensamma om att låna ut pengar. Ofta var de inte ens de största kreditgivarna. Kyrkan lyckades visserligen avstyra att prästerskapet lånade ut pengar men kunde aldrig lägga något allvarligt hinder i vägen för dylika transaktioner bland köpmännen. I synnerhet de främmande köpmännen var i allmänhet mindre utsatta för trycket från den allmänna opinionen och för hotet om bannlysning.” De tjänstgjorde ofta som penningutlånare. ”Så småningom kom de främlingar från Medelhavet som kallades lombarder eller caorsiner (dessa beteckningar hade i likhet med beteckningen ‘jude’ ofta en nedsättande biton) och de fick en betydelsefull ställning inom de franska och de engelska bankerna. Inte ens när de blev anlitade i påvens tjänst, . . . blev de mer omtyckta av sina gäldenärer. Till slut blev de liksom sina judiska konkurrenter utsatta för angrepp på gatan och utvisningar från myndigheterna. De blev utdrivna ur landet före judarna.”⁴⁹

Teorin om folket-som-klass äger sålunda sin giltighet för tiden från och med senmedeltiden i västra Europa. Och, än en gång, den innebär inte – detta må understrykas – att judarna var ensamma om att bedriva handel med pengar och inte heller att alla judar ägnade sig åt detta. I själva verket fanns det allvarliga klassmotsättningar inom det judiska samhället. Men man kan säga att dessa samhällen var centrerade kring de medlemmar som utövade detta yrke och att de fattiga medlemmarna blev delaktiga i bankirernas profiler genom allmosor eller genom att sälja sina tjänster till dem m.m.

Det är också mycket sant att kapitalmarknadens, och sedan den kapitalistiska ekonomins utveckling i Västeuropa gjorde judarna mindre behövliga och att man i och med detta lättare kunde ge efter för de ideologiska krafter som verkade i riktning mot enhet, och som skulle innebära förföljelser och senare även utstötandet av dessa artskilda grupper. Detta var desto lättare som de våldsamma hatkänslor som väckts bland folken i olika länder genom de första konsekvenserna av den kapitalistiska utvecklingen utan svårigheter kunde ledas över på denna minoritet som framstod som en symbol för denna utveckling och mot vilken kristendomens ideologiska arsenal erbjöd så många finslipade vapen. Juden framstod verkligen som synda-

⁴⁶ Jmfr. M. Rodinson, *Islam et Capitalisme*, Paris, Seuil 1966, särskilt s. 25 0. 45 ff

⁴⁷ S. W. Baron, *Histoire d'Israel*, b. IV, s. 232.

⁴⁸ *Ibd.*, s. 235

⁴⁹ *Ibd.*, s. 237 ff

bocken, denna den egentliga antisemitismens klassiska bild som judiska nationalister i tid och otid velat läsa in i varje konflikt som inbegripit judar, var helst och när helst den inträffat.

Inte heller denna gång är det fråga om total utplåning. Judarnas relativt höga grad av specialisering, som delades av de kristna men som ännu inte drivits tillräckligt långt för att den nya ekonomin skulle utbildas, gjorde dem fortfarande ändamålsenliga och innebar att de kunde finna specifika verksamhetsområden på platser där omständigheterna medgav detta. I renässansens Italien hade furstarna – i första hand påvarna – redan nåtts av en första våg av världslig humanism med anknytning till det romerska imperiets mera toleranta traditioner, och de gav judarna full frihet att verka inom samhällslivets samtliga områden. Många tyska furstendömen som ådragit sig skulder – på grund av krigen och därefter på grund av kraven på att underhålla en överdådig livsföring som svarade mot prinsarnas behov av prestige – anlidade de ekonomiska färdigheter som judarna utvecklat. Och i östra Europa lät Polen som ville träda in i den kapitalistiska ekonomin tillkalla judiska köpmän.

Efter reformationen i Västeuropa blev nödvändigheten av en ideologisk pluralism allt mer trängande. Det första land där sådan pluralism blev praktiserad var Nederländerna där de religiösa läroren var lika talrika som den kommersiella utvecklingen var gynnsam. Från att tolerera religiöst oliktankande gick man gradvis vidare till att också tolerera ointresse för de religiösa frågorna. På 1700-talet riktade man sina angrepp mot den katolska kyrkan i egenskap av ideologiskt fäste för den gamla samhällsordningen som den framväxande bourgeoisien ville riva ner. Alla dessa processer kom judarna till godo emedan de som regel skapade förutsättningar för en fri utveckling av deras religiösa samfund.

I en annan mening var det naturligtvis så att sekulariseringen verkade försvagande på detta samfund. Den moderna staten som med sitt ursprung i den centraliserade monarkin på grundval av det kapitalistiska borgerskapets utveckling kännetecknades av bl.a. en tendens att sätta pluralismen från föregående samhällen ur spel, att avskaffa varje lokalt betingad rättspraxis, varje autonomi av stats-liknande typ, varje stat i staten. Faktorer som mångfalden av religiösa läror i länder där många sökt en tillflyktsort som t.ex. Nederländerna eller i de nya länderna befolkade av invandrare som Förenta staterna; den pacificerande liberalismen som följde efter religionskrigen liksom i England; viljan att centralisera makten som i Frankrike; viljan att befria sig från varje form av förmyndarskap från Rom som i Österrike – Ungern – sådana faktorer ledde, i förening med upplysningsfilosofins tankegångar, till ett betraktelsesätt enligt vilket varje undersåte eller medborgare i en stat var medlem i en nationell gemenskap och hade samma status som alla andra. Att tillhöra en kyrka, en religion eller en sekt blev ett uttryck för en uppfattning vilken som helst och kunde möjligen föranleda inträde i någon frivillig sammanslutning. Av tradition fanns det fortfarande statsreligioner men denna särställning innebar få egentliga fördelar. Religionerna förlorade alla etniska eller quasi-statliga karakteristika de någonsin kan ha haft.

Judaismen gick samma utveckling till mötes, fastän långsammare och mer motvilligt än olika kristna kyrkor. Trohetseden som i allmänhet kopierats på kristna förlagor utgjorde ett hinder för fullt medborgarskap, särskilt i de anglosaxiska länderna. I Frankrike skapades det största hindret av att judarna (i synnerhet de från Elsass) genom sin långvariga avskildhet hade förvärvat speciella etniska särdrag. Dessa svårigheter var dock av övergående natur.

Att det judiska samhällets autonomi löstes upp underlättade väsentligt integrationen i det omgivande samhället. Den kapitalistiska ekonomins utveckling, styrkan i de krafter inom den som verkade för enhetlighet inom ramen för de nya nationerna, tenderade att avskaffa judarnas särdrag och eventuella funktionella specialisering även om det tog lång tid innan de sista sviterna försvann. Den enda egenhet som återstod för dem i Västeuropa och Amerika var religionen och, det är sant, de rituella handlingar som denna påbjöd och som berörde många

typer av beteende. Men fortbeståendet av dessa handlingar och förhållningssätt säkrades inte längre av den judiska församlingen som reducerats till en frivillig sammanslutning. Det var inte längre nödvändigt att avsvära sig sin tro eller bli exkommunicerad – som ännu på 1600-talet drabbade ”renegaten” Spinoza på ett något symboliskt sätt – för att kunna lämna församlingen. I ett samhälle som i allt större utsträckning erbjöd jämlikhet började judarna att anamma dess värderingar och levnadssätt, och de rituella kraven som mer och mer framstod som hindersamma, arkaiska och irrationella upplevdes som outhärdliga av många. Liksom i det hellenistiska samhället under antiken eller det muselmanska under medeltiden blev man otålig över att en partikularism som anknöt till en situation som helt förändrats skulle förhindra full delaktighet i den omgivande kulturen. En del bevarade fädernas tro som en religiös ”uppfattning” vilken som helst och förkastade de gamla ritualerna eller försökte anpassa dem efter de sedvänjor som fanns i samhället i fråga.⁵⁰ Andra ifrågasatte även denna ”uppfattning”, övergick till en annan religion eller, under senare tid, till någon av de icke-religiösa ideologier som vuxit fram.

Denna gång var judanismen på väg att helt utplånas. I Västeuropa och Amerika kom den att bevaras genom den fortlöpande tillströmningen av judar från länder (i östra Europa eller i den muselmanska världen) där medeltida förhållanden fanns kvar, autonoma och avskilda samhällen och påtagliga yttre tecken som särskilda dialekter eller t.o.m. språk (som den germanska dialekten jiddish i slaviska länder). Men de nykomna följde snart den utveckling deras tidigare anlända trosfränder slagit in på.⁵¹ Å andra sidan började också de länder de kommit ifrån, genom att träda in i den västeuropeiska kapitalismens inflytelsesfär med dess fientlighet mot avvikelser, att vissa tecken på en utveckling i samma riktning. Man kunde, med den ”stalinistiska” marxisten Otto Heller förutspå ”judaismens död” (*Der Untergang des Judentums*)⁵² som ett särskilt sätt att leva. En del män och kvinnor av judisk härkomst bevarade en i någon mening trosinnehållet i den judiska religionen. Andra gjorde i stället som sina likar i det förflutna och smälte in i samhället, med olika grad av känslomässig anknytning till den specifika tradition som rymt sina högststående ögonblick. Många glömde till slut bort detta ursprung. Det är svårt att förstå varför denna utveckling vore att betrakta som en katastrof.

Judendomen bevarades emellertid på grund av antisemitismen, och på grund av den moderna politiska sionismen som är en konsekvens av antisemitismen. Jag tycker att A. Léon i det stora hela ger en mycket god bild av de faktorer som låg till grund för dessa tendenser. Jag ämnar inte i denna inledning som redan blivit alltför lång ta upp vissa av hans utsagor som förefaller mig en smula onyanserade. Jag skulle nöja mig med att – med lättköpt klarsynthet efter ett kvarts sekel fyllt av händelser han inte upplevt – påpeka att han (dessvärre) undervärderade styrkan i den känsla av identifikation som hos många judar förde till en lika inkonsekvent som olycksdiger nationalistisk attityd. Denna känsla blev för övrigt oerhört förstärkt genom hitlertidens grymma förföljelser, av de besinningslösa massakrer vars främsta offer judarna var. Liksom under 100-talet f.Kr. när dragningskraften från

⁵⁰ Se t.ex. försöken att närma festen Hanoukka till julen etc. i Förenta staterna, Will Herberg, *Protestants, Catholics and Israelis, Religion in Society in the United States*. Och likaså i den muselmanska civilisationen ansträngningarna som gjordes av sonen till den store Maimonides, överhuvud för den judiska församlingen i Egypten, att ”islamisera” de judiska ritualerna (S. D. Goitein, *Jews and Arabs*). Och för den hellenistiska epoken se S. W. Baron, *Histoire d'Israel...*, b. 1, s. 249 ff.

⁵¹ Denna process är särdeles märkbar inom de engelska judarnas historia; se *A Minority in Britain, Social Studies of the Anglo-Jewish Community*, red. Maurice Freedman, London, Vallentine, Mitchell and Co., 1955.

⁵² *Der Untergang des Judentums*, 2:a uppl., Wien-Berlin, Verlag für Literatur und Politik, 1933. Jmfr. George Friedmanns mer tvehgänsna slutsatser i *Fin du peuple juif?* Paris, Gallimard, 1965 (coli. Idées, nr. 74).

asmonéernas nya stat i Palestina delvis bromsade helleniseringen i Diasporan,⁵³ på samma sätt har staten Israels skapande 1948 hos judar över allt framkallat solidaritetskänslor som bidrar till att förstärka eller återskapa den partikularism som höll på att vittra bort och som för övrigt oftast saknat varje kulturell, social och t.o.m. religiös grund. Jag anser inte att detta är något att glädja sig över.

Uppenbarligen firar judarna triumfer i Israel för närvarande och uppenbarligen har de fått en prestige som aldrig förr i den kapitalistiska världen. Deras situation i dessa framgångars tecken är mer tragisk än den oftast varit i tider av förödmjukelse. Sionismen har förverkligat sitt främsta mål, skapandet av en judisk stat i Palestina, genom att utnyttja en situation skapad av europeiska och nordamerikanska imperialistiska makterna och genom att i olika omgångar få direkt stöd från den ena eller den andra av dessa makter. Som bland andra Léon påpekat har detta på intet sätt löst ”judefrågan”. Det har i stället på ett ojämförligt sätt förvärrat den. Som förutsagts av många judar och icke-judar, och inte bara av revolutionärer och marxister utan även av borgerliga liberaler, har detta i första hand skapat ett olösligt problem i fråga om relationerna mellan den judiska kolonin i Palestina och det arabiska folk vars elementära rätt att råda över sitt område kränktes av judarna. Palestiniernas protester fick mycket tidigt stöd från hela arabvärlden. Något annat hade inte varit möjligt i en tid präglad av den arabiska nationalismens uppsving. Kedjan av protesthandlingar och de reaktioner dessa medförde har redan orsakat flera krig, oräkneliga mindre militära operationer, uppror, sammanstötningar och individuella och kollektivt genomförda attentat. Man kan utan vidare förutskicka att denna utveckling kommer att fortsätta och att man har en eller flera tragedier av första ordningen att vänta i Palestina.

Det palestinska problemet som skapats av sionismen och förvärrats av dess seger på platsen har, vilket var oundvikligt, utsått hat mot judarna inom de arabiska länderna där antisemitism praktiskt taget inte förekommit tidigare. Sionisterna har mycket aktivt bidragit till detta genom sin ständiga propaganda som ger intrycket att sionism, judendom och judenhet vore liktydiga begrepp. Det palestinska problemet har i arabländerna hjälpt fram de mest reaktionära elementen, som alltid de som prioriterar nationella frågor högre än det sociala framåtskridandet. Till och med socialisterna har nödgats offra en stor del av sina krafter på att bekämpa staten Israel som för de arabiska massorna på goda grunder framstått som en inkarnation av världsimperialismens framfart. Sionisternas framgångar i Palestina gav de imperialistiska makterna tusen möjligheter att föra in material och vapen i Främre Östern. De arabiska reaktionerna har i själva Israel, genom att man dragit växlarna på den nationella enheten på samma sätt som man gjort i arabstaterna, kommit att befrämja landets mest chauvinistiska och bakåtsträvande krafter. En betydande del av världens judiska befolkning, den israeliska judiska kolonin, har alltså begett sig in i en återvändsgränd och låst sig i en preventiv aggressionspolitik utåt och en inrikespolitik med diskriminerande lagstiftning. Allt detta har utvecklat en chauvinistisk och rasistisk mentalitet och leder till social tillbakagång.

Denna oerhörda skandal kunde inte vara begränsad till Palestina eller ens till den arabiska världen. I det tillstånd av förhöjd känslighet som judar över hela världen levde i efter Hitlers massakrer var det oundvikligt att många av dem, ovetande som de var om de verkliga förhållandena i det palestinska dramat eller ovilliga att acceptera dem, kände en grundläggande solidaritet när de stormiga händelserna i Palestina medförde ett bakslag för judarna där eller oftare (hittills) förutsägelser om ett bakslag – dessa förutsägelser som den sionistiska propagandan (och även den arabiska, av andra skäl) var noga med att framställa som i det närmaste helt säkra och med annalkande tragedier i släptåg.

⁵³ Jmfr. *Corpus papyrorum judaicarum*, vol I, red. V. A. Tcherikover, i samarb. m. A. Fuks, Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1957, s. 46 ff.

Allt under det den religiösa judaismen vände åter till den etnocentriska religiositeten som den aldrig helt hade övergivit, drevs judarna över allt i världen långt bort från det universalistiska tänkandet som så många av dem anslutit sig till under det föregående skedet. Solidariteten med Israel fick en mängd farliga följder i termer av ställningstaganden på den internationella politikens område. Men framför allt innebar den en allvarlig risk för att den kvasi-nationella grupp som varit på väg att försvinna i flera hundra år åter skulle uppstå. De judar som vägrar att betrakta sig som medlemmar i detta samhälle som man fordrar att de skall solidarisera sig med utsätt för ständiga påtryckningar, moraliska såväl som fysiska. Man kräver av dem att ansluta sig till beslut som fattats i Palestina av organ de inte har någon kontroll över, och som tillkommit som en följd av tidigare beslut som majoriteten av den tidens judar vägrade att befatta sig med eller också bekämpade med hetta.

Den internationella socialismens varje handling och tanke – och även vad Mannheim kallar den humanitära liberalismen, fast på ett mer osammanhängande sätt – var inriktade på att fientligheter nationer emellan var något man skulle lägga bakom sig. Klasskampen intog en särställning, inte därför att man betraktade strider mellan klasserna som något i sig önskvärd utan därför att man föreställde sig att de genom att till slut avskaffa klasserna skulle kunna leda till ett rättvist, rationellt och harmoniskt samhälle. Man tänkte sig att varje förtryckt nationell grupp skulle försvaras och befrias. Men den nationalistiska ideologin som såg nationen som högsta värde skulle bekämpas. Strider mellan fria och oberoende nationer skulle inte förekomma – det är svårt att föreställa sig hur dessa ofruktbara konflikter, med sina åtföljande nederlag och bakslag, och meningslösa massdöd, perioder av lugn och förberedelse till ny förstörelse, skulle kunna leda till ett harmoniskt samexisterande om man inte avskaffar just den nationalistiska ideologin och koncentrerar sig på att lösa problemen inom den sociala strukturen.

Om nu stridshandlingar mellan nationer åstadkom en utveckling som många judar bekämpade så gjorde strider mellan kvasinationer som uppstått inom existerande nationer det i än högre grad. En progressiv rörelse kan i vissa fall arbeta för en omvandling av samhället samtidigt som nationella strider utkämpas. Men detta är oerhört mycket svårare om det rör sig om strider mellan grupper av nationell typ inom en och samma nation. Det inträffar lätt att samhörighetskänslan med en kvasi-nationell grupp tar överhanden över solidariteten med den sociala grupp eller klass som kunde vara drivkraften i kampen för ett nytt samhälle. Detta framgår klart i Förenta Staterna där, av olika historiska och socialt betingade skäl, nationsliknande grupper mitt i det amerikanska samhället behållit en viss enhetlighet, i synnerhet den svarta kvasi-nationen men inte enbart den. När nu sionismen och dess följdverkningar återskapar den judiska kvasi-nationen får dessa bakåtsträvande tendenser ny näring och kan växa sig allt starkare. Den ökande fiendskapen i Förenta Staterna mellan negrer och judar är bara en föraning om långt farligare företeelser. Det hot som dessa utsikter rymmer bör tas på allvar.

Judarna kan genom en sådan utveckling drivas att ta ställning mot Tredje Världens målsättningar och ambitioner. Dessa delas av araberna. Jag föreställer mig att var och en av läsarna kan tänka sig in vilka ödesdigra verkningar en sådan utveckling skulle få. Jag avstår därför att här närmare utveckla saken.

I de kommunistiska länderna har sionismen försett de styrande skikten (eller klasserna) med en utmärkt förevändning att överge sina ideologiska principer, att kapitulera inför antisemitiska tendenser hos massorna och, till yttermera visso, att utnyttja den för ändamål man inte kan kalla annat än reaktionära. I Sovjetunionen ledde Stalins förvanskningar av en på riktiga principer grundad nationalitetspolitik till ett konserverande av den judiska entiteten i stället för att främja dess assimilering. Myndigheternas eftergifter inför antisemitismen bland befolkningen ökade judarnas misstro och desperation och kom dem att skapa sig en drömbild

av Israel som dels på grund av bristande kunskaper, dels på grund av det starka behovet att undfly den dystra verkligheten blev en oerhört förskönande och idealiserad bild. Sionismen hjälpte till att blåsa liv i denna nostalgi, att leda bort judarnas förhoppningar från det land de bodde i, att öka myndigheternas misstro och även att rättfärdiga dem, att ge dem skäl att vidta förtäckta diskriminerande åtgärder. På det hela taget har samma mönster, med variationer från land till land, upprepats i de andra socialistiska staterna, olika folkdemokratierna.

I den kamp som för närvarande pågår och hela tiden skärps dels inom grupperna av länder – den kapitalistiska världen, den socialistiska världen och Tredje Världen – dels mellan dessa ländergrupper håller judarna som helhet betraktade att, på grund av processer som den sionistiska rörelsen utlöst, drivas till ställningstaganden som i ordets sanna mening är reaktionära. Vi måste alla, judar och icke-judar, göra allt som står i vår makt för att hejda denna utveckling. Dess konsekvenser kan bli ohyggliga.

Det tjänar ingenting till att deklarerat att ”judeproblemet” kommer att få sin lösning i det perfekta samhället och i ett tillstånd då fullständig harmoni kommer att råda mellan alla nationer. För närvarande gäller att varje system av förtryck och exploatering av social eller nationell karaktär, vilken utformning det än har, med nödvändighet kommer att förvärra problemet, kanske t.o.m. genom att utnyttja specifikt judiska fobier. Var och en torde ha klart för sig att det inte är uteslutet att repressiva system kan utvecklas på andra grundvalar än den kapitalistiska ekonomin. Sådana tankar tilltalar inte den som är beroende av illusioner men de överensstämmer helt och fullt med den marxiska sociologins implicita eller explicita grundsatser, även om Marx på grund av sin ideologiska förvissning någon gång kunde bortse från dem.

Logiskt sett kan ”judeproblemet”, dvs. de spända relationer som råder mellan judar och andra inte ”lösas” annat än på två sätt, om man bortser den radikala lösning Adolf Hitler utvecklade. Antingen genom att alla specifikt judiska kännetecken försvinner, vilket skulle medföra en total assimilering och att den judiska egenarten helt enkelt till slut glömdes bort eller också genom uppkomsten av ett fullständigt harmoniskt samhälle. Det första alternativet kan omöjligt förverkligas i vår tid. Vad det andra beträffar kan man vara ganska viss om att det inte är aktuellt för den närmaste tiden. Men en sak är åtminstone säker och det är att varje kamp och strävan för ett mer rationellt och mer rättvist samhälle för oss närmare detta ideal. Det minsta man kan begära av judarna är att inte ställa sig på fiendens sida och att inte heller försvåra denna kamp.

Före 1945, i den situation A. Léon upplevde och då huvuduppgiften var kampen mot fascismen återfanns på gott och ont alla judar, oberoende av åsikter och målsättning, som en följd av den nazistiska ideologin i det progressiva läget. Att nu ställa sig där kräver mer än att passivt konstatera att brutala reaktionärer betedde sig på ett grymt fientligt sätt; det kräver att man aktivt väljer klarsyn. Att skaffa sig den är nödvändigt.

Rent abstrakt skulle man kunna tänka sig att de judar som behållit något av en etnisk eller kvasi-etnisk särprägel omgrupperades till ett samhälle av nationell typ i ordets vidaste bemärkelse – då även andra än de som håller fast vid judaismens religion för vilka det är en plikt att ansluta sig till en gruppbyggnad av religiös karaktär. Men sionismen har genomfört en sådan omgruppering under sämsta tänkbara förutsättningar. Dess konsekvenser var nästan förutbestämda att ge den en reaktionär roll. Och, som redan tidigare sagts varje ansats att med konstlade medel bevara specifika drag som är på väg att försvinna gynnar en uppslutning kring ställningstaganden av djupt reaktionär natur.

Dagens situation präglas av en hårdnande kamp mellan de svältande massorna i Tredje Världen och de kapitalistiska imperialiststaterna, av trycket från massorna i den kommunistiska världen i riktning mot en mer demokratisk socialism, av internationella såväl

som intranationella spänningar i den kapitalistiska världen. I denna situation är det en tvingande nödvändighet att förhindra att ”judeproblemet” utnyttjas till gagn för att öka utrymmet för de mest reaktionära positionerna. Att bekämpa dessa är allas sak. Kampen för att förmå de judiska massorna att förkasta dem är en uppgift som i synnerhet tillfaller dem som är judar. Denna kamp är just genom att den är svårare än mera nödvändig att föra. Jag sade tidigare att den kräver klarsyn och mod. Abraham Léon kan tjäna som vår förebild i dessa avseenden.

I det föregående där jag försökt att på vissa punkter komplettera Léons framställning har jag, efter vad jag kan se, med ovedersägliga historiska fakta som grund gett stöd åt den analys han kommit fram till. Jag överlåter nu åt den ohjälplige pedanten att ta sig an en eller annan lucka eller felaktig detalj i hans bok, och en eller annan schematisk indelning. Trots den ohyggliga situation den belgiska motståndsrörelsen befann sig i under tyska ockupationen och de avsevärda handikapp det innebar dels att vara jude (både i nazisternas och sionisternas mening) dels att tillhöra den trotskistiska rörelsen lyckades han samla in ett mycket omfattande material och, framför allt, på ett i allt väsentligt korrekt sätt dra upp och teckna huvudlinjerna i den ”judisk frågan”. Detta är ingen liten prestation, och tilläggas kan att ingen av de som kritiserat honom – hur lärda de än varit och hur betydelsefulla arbeten de än kan ha gjort – har haft modet att som han helt öppet och uttalat bryta med en väl etablerad men farlig och absurd teoritradition. Detta att de bästa kännarna av judarnas historia har förhållit sig passiv inför den nationalistiska febern, och ibland till och med underblåst den, har redan haft allvarliga konsekvenser. Det finns all anledning att frukta att konsekvenserna av en dylik hållning blir än värre i framtiden.

Léon kan ha tagit miste på en eller annan enskild punkt, eller ha låtit någon av sina egna hypoteser föra för långt. Han hade rätt i det väsentliga, i de stora frågorna. Judaismen förklaras av historien, inte av faktorer som ligger utanför historien. Den fordrar ingen form av vare sig vetenskaplig eller moralisk särbehandling. Ingen gudomlig eller översinnlig nödvändighet har vakat över den judiska religionen eller det judiska folkets fortbestånd. Den enda nödvändigheten här är av moralisk art och den fordrar att man respekterar de rättigheter som tillkommer en existerande religiös eller icke-religiös grupp, men inte att man skall försvara, underbygga eller försöka förstärka en sådan grupp om opersonliga sociala krafter (alltså inte brutalt tvång, våld eller förföljelse) kommer den att tyna bort. Om judaismen eller det judiska folket frambragt specifika företeelser som är aktningvärda eller sköna och fortfarande giltiga må dessa försvaras i kraft av de värden de faktiskt representerar och utan hänsyn till vilket folk eller vilken ideologi som förmedlat dem. Judarna är män och kvinnor vars rätt till individuellt liv måste försvaras mot det antisemitiska barbariet. Om några av dem bildar någon form av samhälle bör detta bedömas efter sina egna förtjänster och nackdelar.

Gruppdyrkan har alltid haft farliga konsekvenser, såväl ur vetenskaplig som ur moralisk synvinkel. Det mest storartade som hände i det antika Israel var att där föddes människor, de stora profeterna, som var bland de första i historien att se utöver gruppens gränser. Léon tillhör deras släkte, men mycket mindre genom blodsband än i kraft av den andliga frändskapen. Vi måste slå vakt om det arv han lämnat oss och inte låta reaktionära tendenser inom vetenskapen föra oss in på vägar som leder till samhällelig tillbakagång.

Maxime Rodinson

Förord till första upplagan av Ernest Germain

Den jämförelsevis fredliga och behagliga period som rådde i Västeuropa mellan 1870 och 1914 främjade inte uppkomsten av sanna revolutionärer. Om tanken helt skall kunna frigöra sig från inflytandet från den härskande klassens ideologi, om viljan helt skall kunna koncentreras på ett enda mål – proletariatets erövrande av makten – räcker det inte att tillägna sig den marxistiska metoden och tillgodogöra sig den marxistiska traditionens samlade erfarenheter. Det fordras också att verkligheten själv driver människan ut från en ”anständig” tillvaros mönster, att den tillhandahåller en direkt upplevelse av allt vad det kapitalistiska systemet rymmer av explosiva motsättningar, grymhet, förödmjukelse och barbari. Illegal verksamhet, fängelsevistelser, landsflykt och en livsfarlig kamp mot autokratin var det som utformade bolsjevikernas stora generation av revolutionärer i Ryssland. För att det skulle uppstå en ny revolutionär generation i västra Europa fordrades att mänskligheten skulle träda in i en period som i sällsynt hög grad kännetecknades av kriser, krig och revolutioner.

Abraham Léon föddes till krig och uppror, och krig och uppror blev hans död. När han föddes ökade revolutionens steg över gatorna i Warszawa, hans födelsestad. Två rivaliserande sovjeter kämpade om makten. Vid synranden avtecknade sig skuggan av Sovjetunionen. Rådvilla soldater drog omkring med sina paltor, sin bitterhet och sin törst efter rättvisa. Ur mänsklighetens mörkaste djup bröt våg efter våg fram på den politiska scenen, män och kvinnor, alla fattiga, förtryckta och vanlottade som levat tigande, med krökta ryggar, och som plötsligen fann att de hade sin talan. Med den röda fanan höjd gick de fram genom den härjade huvudstaden, men från borgens torn fladdrade redan den rödsvarta flaggan med den polska örnen, hissad genom ”socialisten” Pilsudskis försorg. Dessa två symboler, dessa två ide-riktningar, den internationalistiska socialismen och den småborgerliga social-patriotismen kämpade häftigt om makten över massorna. Léons korta men fruktbara liv skulle helt få sin prägel av denna kamp.

Polen som spjälkats upp i varje historisk korsning kunde inte undgå att belasta arbetarrörelsen med den militanta nationalismen som ett tyngande arv från ett eländigt förflutet. Och judarna i Polen som drabbats hårt av varje politisk och social kris, som upplevt pogromer under tsarerna, under Revolutionen, under vitryssar, ryssar, polacker, ukrainare och litauer, var dömda att söka en förtvivlans lösning i en annan nationalistisk myt: sionismen. Denna reaktionära ideologi som är ett uttryck för den totala rådlöshet den judiska småborgerligheten upplevde blandades dock hos ungdomen, och i synnerhet hos arbetarungdomen, med en vilja att förverkliga socialismens ideal, att aktivt delta i den proletära kampen. Motsättningen mellan sionismens småborgerliga karaktär och den marxistiska internationalismen tvingade de ledande sionistiska arbetarna att formulera en ny teori som genom att förena en förment vetenskaplig socialism med deras sionistiska ideal skulle ge dessa en anstrykning av marxistiskt berättigande. Så föddes den egenartade teori som efter sin upphovsman Ber Borochov kallas *borochovismen* och som under flera årtionden skulle bli den officiella doktrinen för hundratusentals revolutionära judiska socialister över hela världen.

Léons föräldrar representerade den klassiska småborgerliga sionismen. När han som barn för första gången kom i kontakt med verkligheten upplevde han den sionistiska mytens dragningskraft som en religiös berusning. Myten skulle förverkligas; när barnet var gammalt nog att börja skolan reste familjen till Palestina. Han skulle minnas några underbara synbilder från denna resa som en saga. Han kom alltid ihåg de solbelysta taken i Konstantinopel, ljudet av havet mot arkipelagens förtrollade öar och sitt första intryck av det Förlovade Landets karga kust. Sagan skulle emellertid inte bli långvarig. Ett år senare beslöt fadern att familjen skulle återvända till Polen. Hos barnet som under dessa instabila villkor absorberar och försöker begripa det han ser grundläggs upplevelsen av människornas och tingens ständiga

föränderlighet. Resdrömmarna dröjer sig kvar. Först 1928 när familjen beslutat att för gott slå sig ned i Belgien börjar Abraham intressera sig på allvar för sina jämnåriga och tar då även kontakt med den socialistiska sionistiska ungdomsrörelsen *Shomer Hazair*, Det Unga Gardet.

Han bearbetas av intryck från olika håll. I skolan upplever han en oöverstiglig barriär mellan kamraterna och sig själv, som jude och utlänning. Hur skulle han kunna undgå att förstå att han var olik de andra, att han hade sina särskilda problem, när han märker att man alltid behandlar honom annorlunda, att man aldrig på ett naturligt sätt tar med honom i lekar eller samtal, utan kommentarer eller gliringar? Och på väg hem genom gatuvimlet i Bryssels gamla arbetarkvarter ser han det moderna samhällets alla motsättningar livs levande framför sig – lyxbilar som stannar framför de fina husen och runt hörnan smutsiga och alltid utsvulna barn som leker bland soporna. Hur skulle en person med hans känslighet kunna undgå att gripas av denna konkreta avbild av världens uppdelning i fattiga och rika, hur skulle han kunna låta bli att spontant ta parti för de förtryckta, han som själv känner sig som offer för en dubbel orättvisa? Den unge Léon blir en hängiven aktivist inom den judiska socialistiska ungdomsrörelsen. Han börjar att på intellektuell väg klarlägga och systematisera sina rent känslomässiga upplevelser av indignation och revolt. Han inleder metodiska studier av marxismen och försöker göra sig en riktig bild av samhället och av den lösning på samhällets problem som utgår från begreppet klasskamp. Inom ramen för ungdomsrörelsen – som trots sina förvirrade politiska idéer är en mönsterorganisation och en av de bästa skolor i proletär disciplin och anda som finns – frigör han sig från familjeband och traditioner, från en tarvligt beräkande småborgerlig bakgrund och från undergiven rädsla inför överheten. Hans personlighet befrias jämsides med tanken, han lär sig att behärska sig själv, att låta sig styras av förnuftet, att underordna sig strävan mot ett mål. Hans hela vilja präglas av hans ideal. Personligheten tar form, som en helgjuten enhet, och inriktas helt och fullt på kampen för socialismen. Hädanefter skall han alltid finna sin högsta tillfredsställelse i att verka i världsproletariatets tjänst. Unge Léon har snart vuxit om sina jämnåriga inom rörelsen. Han är mer begåvad, mer hängiven och mer öppen än någon annan samtidigt som han besitter ett lugn och en genomlyst tillförsikt som i sig tillvinner honom omgivningens respekt. Han är den borne ledaren och behöver varken höja rösten eller uttala löften eller hotelser, varken förföra med stora ord eller imponera med märkliga bedrifter för att bli accepterad som en auktoritet av alla. Genom demokratiska val får han befattningar på olika nivåer inom *Schomer* och befinner sig snart i ledningen för Bryssel-sektionen och för landet.

Av familjeskäl tvingas han för en tid att överge sina studier fastän han hade velat fortsätta med dem. Han blir tvungen att förflytta sig runt om i Belgien för att tjäna sitt uppehälle och kommer åter i kontakt med arbetarna som än en gång går ut på gatorna för att visa sin styrka och kräva sina rättigheter. Under den soliga sommaren 1936 stiger febern från kolgruvorna i Charleroi upp mot gruvarbetarnas mörka byar i Borinage. Med gendarmer vakande i gat hörnen samlas arbetarna för att lyssna på en ny ledare. Många år har gått sedan de senast hört någon tala ett sant och äkta revolutionärt språk. De kommer i tusental till Flenu, Jamappes, Quaragnon och Frameries och till den stora idrottsplatsen i Bouverie för att lyssna till de brinnande tal som hölls av Walter Dauge, Revolutionära Socialistpartiets unge grundare. Léon börjar gå på Dauges möten. Han lär sig känna skillnad på trotskism och stalinism. Han läser och behöver inte tveka länge. Han väljer de idéer som framstår som präglade av den sanna marxismen, som bygger på världsproletariatets verkliga intressen och inte på de bedrövliga förfalskningar som herren i Kreml konstruerat. Samtidigt inträffar Moskva-rättegångarna vilket kommer honom att definitivt ta ställning. *Schomers* världsomfattande organisation är snarast åt det stalinistiska hållet, men från och med nu blir Léon övertygad trotskist och försvarar sina idéer med kraft och ibland även med framgång på inhemska eller internationella kongresser och möten.

Han hade tillägnat sig en inträngande förståelse för marxismen och bedrev hela tiden ett avancerat studium av den politiska ekonomin, men fortfor samtidigt att känna sig djupt engagerad i sionismen. Ett år var han president för Belgiens sionistiska federation och lägger då ner hela sin energi och sin revolutionära glöd på denna uppgift. En entusiastisk appell utarbetas i samband med att ett antal unga aktivister avreser till en kommunistisk koloni i Palestina. Och plötsligt är han inte längre införstådd, han börjar tvivla. På sitt kontor är han omgiven av borgerliga och småborgerliga företrädare för sionismen. Var det inte så att han anslutit sig till dem även om han hade för avsikt att skoningslöst bekämpa dem när väl *nationaliteten* och *möjligheten till en effektiv kamp*¹ erövrats där borta i Palestina? Var inte detta i själva verket *socialpatriotism*, om än i en något speciell utformning? Léon var väl förtrogen med sin Lenin. Han kunde inte låta bli att tänka på de långa och klara resonemangen i *Mot Strömmen*. Hur gick hans tveklösa leninism att förena med sionismen? Var fanns de grundförutsättningar som var gemensamma för den nationella judiska kampen och för socialismens internationalism?

Léon kommer sålunda att två decennier efter Borochof följa sionismens teoretiker i spåren för att söka ett marxistiskt rättfärdigande för sina sionistiska idéer. Han sätter allt i fråga och går metodiskt, steg för steg, bakåt i kedjan av idéer. Han tar inget av sionismens axiom för givet utan banar sig en egen väg tvärs igenom alla fördomar som såväl judar som icke-judar har i fråga om judarnas historia. Till denna historia som verkar så förbluffande och så oförklarlig sökte han med sin omutligt vetenskapliga hållning en förklaring i enlighet med den marxistiska metoden. Under tiden som han höll på med denna forskning skickade han flera artiklar till den trotskistiska tidskriften *La Lutte Ouvrière*. Några redaktörer för denna tidskrift tar kontakt med honom. Bland dessa enkla arbetare, t.ex. hos en slaktare vid namn Teuniuck, finner han till sin förvåning ett enastående historiskt, ekonomiskt politiskt kunnande. Han känner att här finns det verkliga avant-gardet. Likt en resande som redan i sitt undermedvetna beslutat om sin avfärd vänder han en sista gång åter till sitt förflutna – han vill bryta på ett ”vackert” sätt, i full medvetenhet och efter att klargjort för sig själv och för sina gamla kamrater vilka de avgörande skälen till hans brytning var, efter att ha gjort allt i sin makt för att visa sina vänner på det som här tyckts honom vara sanningen. Hans *Teser om den judiska frågan* (Thèses sur la question juive) tar form – de teser som sedermera skulle ligga till grund vid utarbetandet av denna bok.

Samtidigt gick en våg av oro genom de judiska massorna över hela kontinenten. De kände att kriget var nära och en föraning om den fasansfulla katastrof som skulle slå ner över dem försatte dem i ett tillstånd av feberaktig oro. Schomer samlades till världskongress. Hitlers hotfulla skugga svävade redan över Bryssel. Delegaterna som energiskt opponerade sig mot varje verkliga ståndpunktstagande uttalade sig än för ett *villkorligt stöd* till den brittiska imperialismen, än för *neutralitet*, än för ett *oberoende försvar* av Palestina i den händelse en fascistisk armé skulle närma sig landet. Trots buanden och rop av indignation från församlingen inför denne Israels renegat försvarade Léon, även innan han definitivt brutit med sionismen, den *revolutionära defeatismens* linje. ”Ve dem som till följd av sin egen socialpatriotism förstärker chauvinismen hos arbetarna i fiendens länder. Det är mot dem själva som dessa vapen kommer att vändas med all sin styrka. Ve dem som hoppas att kriget mellan den brittiska imperialismen och dess tyska konkurrent kommer att leda till en förbättring av den sorgliga situationen för judarna i centraleuropa. Det är de själva som kommer att bli de hårdast drabbade offren”. Ungefär så måste Léon ha talat. Och vilken förfäran han måste ha skapat hos dessa suddiga centralister, oförmögna som de var att fullfölja sin egen tankegång, som alltid sökte lättköpta lösningar och kompromisser, som inte kunde möta historiens

¹ Schomer Hazair hävdar att revolutionära judiska socialister kan kämpa effektivt för Revolutionen endast i Palestina.

konsekvens med samma konsekvens i sitt förhållningssätt. De händelser som skulle besanna Léons förutsägelser blev förvisso tragiska.

Medan det imperialistiska krigets vågor närmar sig Belgien för att i maj 1940 bryta in över landet avslutar Léon sina Teser om den judiska frågan som han framlägger för diskussion inom sin organisation. I sina försök att få grepp om innebörden i den judiska historien hade han fastnat i Borochovs teori, den *metafysiska materialismen* som han kallade den, och började med att försöka undanröja detta hinder. Borochov hade hävdat att ”judefrågan” hade sitt ursprung i det förhållande att judarna, och i synnerhet de judiska arbetarna, ingenstans spelade någon väsentlig roll inom ekonomins vitala områden (inom den tunga industrin, metallindustrin, kolindustrin osv.) utan att de var av avgörande betydelse endast inom det ekonomiska livets *perifera sektorer*. Medan den sociala sammansättningen hos andra folk hade formen av en pyramid, med en bas av hundratusentals gruvarbetare, metallarbetare, transportarbetare osv., därefter stora skikt av hantverkare och i toppen slutligen större affärsmän, företagare och bank, betraktade han det judiska folkets sammansättning som en *omvänd pyramid* där de stora skikten av hantverkare bars upp av ytterst tunna skikt av arbetare – och dessutom bestående endast av arbetare inom *icke-vitala sektorer* av industrin – medan de själva skulle bära upp den oerhört tungt vägande skiktet av affärsmän.

Här hade Borochov avslutat analysen och tagit det mönster han urskiljt som något historiskt givet, utan att försöka förklara det. Han tog detta mönster till utgångspunkt när det gällde frågan om dess lösning – det var nödvändigt att *vända upp och ned på den omvända pyramiden*, dvs. skapa ett *normalt* judiskt samhälle av samma slag som andra folk levde i för att det judiska proletariatet på allvar skulle kunna börja den revolutionära kampen. Och detta samhälle kunde inte skapas någon annan stans än i Palestina.

Léon kom snart underfund med det icke-dialektiska i denna teori: judarnas sociala situation var inte att betrakta som något givet utan som *resultatet av en historisk process*. Varför var då judarnas historiska utveckling olik andra folks? Genom att knyta samman Borochovs resonemang med några anmärkningar som gjorts i förbigående av Marx – som med sin sedvanliga klarsyn i få ord sammanfattade hela gåtan med den judiska historien – började Léon att göra en rekonstruktion av judarnas förflutna. Förklaringen till den judiska religionen och till att judarna bevarats, till dessa två givna sakförhållanden, stod att söka i judarnas roll i samhället. Han samlade in allt material som existerade i ämnet och utarbetade teorin om *folket-som-klass*, en teori som är förbluffande i sin enkelhet och en oundgänglig nyckel för förståelsen av judarnas roll i det förflutna och i nuet och för att finna en lösning på deras elände.

Borochovismen syndade inte bara när det gällde utgångspunkten, utan än mer i sina slutsatser. Det var inte nog med att man när man föreställde sig lösningen på den judiska frågan bortsåg från den gångna historiska processen, man bortsåg även från nuets sociala verkligheter. Under en period när imperialismen och kapitalismen kämpade med döden var några miljoner judiska arbetare som ville skapa ett *normalt samhälle* en löjligt obetydlig kraft i förhållande till de imperialistiska jättarna som kämpade med varandra om varje ledigt hörn på jorden och inför klassernas våldsamma sammandrabbning över hela världen. Borochov förstod inte lagen om den sammanhängande utvecklingen i den imperialistiska eran, den lag som förbjuder vilket som helst land att lösa vilket som helst problem inom ramen för den döende kapitalismen. Det var omöjligt att för att få det judiska samhällets tragiska kännemärken att försvinna *isolera det* från hela det övriga ruttnande samhället. Det gick inte att vända upp och ned på judarnas omvända pyramid när de andra folkens normala pyramid själv höll på att störta samman. Endast den proletära världsrevolutionen kunde normalisera judarnas historia. Inom ramen för den degenererade kapitalismen var en lösning på den judiska frågan en omöjlighet.

Så gjorde Léon rent hus med sitt eget förflutna. Han klarlade de sionistiska idealens utopiska och småborgerliga väsen och dessutom påvisade han hur dessa ideal, liksom varje annan småborgerlig ideologi under den imperialistiska epoken, var dömda att bli ett redskap i världskapitalismens tjänst. Han fördömde sionismen såsom varande en bromsande faktor för den revolutionära aktiviteten hos världens judiska arbetare lika väl som för Palestinas befrielse ur de brittiska imperialisternas klor och ett hinder för en total gemenskap mellan judiska och arabiska arbetare i Palestina. Utan några som helst förbehåll fördömde han hela sin tidigare verksamhet. Han förstod vad som varit bestämmande för den och insåg att den varit en nödvändig del i hans egen utveckling. Hans allt igenom dialektiska sinne betraktade gärna varje klar övertygelse, varje nytt stadium av medvetenhet som ett resultat av en kamp mot osanna och felaktiga föreställningar. ”Om man vill förstå måste man börja med att inte förstå” sade han ofta. ”Ingen övertygelse är starkare än den som uppstått ur en långvarig och uppriktig inre ideologisk kamp”. De år han hade kvar att leva visade hur adekvata dessa påståenden var när det gällde hans eget sätt att fungera. När han väl kommit förbi det nationalistiska stadiet i sin utveckling utrotade han varje ansats till sionism i sitt tänkande och blev internationalist så helt och fullt att man svårigen kan finna hans like.

Nu när han inte längre var tvungen att dela upp sig i två oförenliga riktningar och inte var uppslukad av en spänningsfylld inre dialog kunde han inrikta sig med hela sin dynamiska kraft mot en enda sak, den IV:e Internationalens sak, Léon lämnade Schomer tillsammans med ett tjugotal kamrater och skapade en studiecirkel med den medvetna avsikten att föra in sina adepters i trotskismen. Ingenting är mer betydelsefullt än omvändelsens ögonblick. När Léon kom fram till den internationalistiska kommunismen var arbetarrörelsen såsom död i Belgien. Henri de Man som börjat sin utveckling som glödande antimilitarist för att så småningom bli socialpatriot, upphovsman till en urvattnad revisionistisk marxism, kunglig minister och skrävande sopgumma åt kapitalisterna hade just avslutat sin bana som ”socialist” genom att upplösa partiet där han var ordförande med en uppmaning till kamraterna att samarbeta med Hitler för att skapa en ”ny ordning” i Europa. Kommunistpartiet var isolerat från massorna som lamslagits av händelserna i maj och juni och höll sig i enlighet med Moskvas direktiv försiktigt väntande – de gav ut en tidskrift på flamländska som utöver lovsångerna över ”det glada och lyckliga livets land” återgav Goebbels ändlösa antibrittiska litanior. Trotskisternas forne ledare Walter Dauge vars ideologiska utrustning visade sig vara alltför torftig för denna långa påfrestning blev djupt demoraliserad och lämnade partiet helt åt sitt öde. Situationen tycktes inte kunna uppmuntra till annat än uppgivenhet eller passivitet. Varje annan hållning liknade desperat och vanmäktig revolt.

Vad som fattades var mod, inte att handla, men mod att tänka och att tänka korrekt. En marxistisk analys kunde tränga in under den tunga totalitära gravsten som vilade över Europa och urskilja de krafter som verkade för att slutligen välta bort den. Léon gjorde en bedömning av vilka skäl det fanns att hoppas och konstaterade att arbetarrörelsen i Europa nått botten i sitt nederlag. Nu kunde man räkna med ett nytt uppsving – inte så att man passivt skulle invänta det utan räkna med det i den meningen att man förberedde det, förberedde kadrarna och, i den mån det var möjligt, förberedde massorna till detta uppsving. Även under historiens mörkaste ögonblick gäller att endast genom att ständigt stå i förbindelse med massornas dagliga verklighet, svårigheter och förväntningar kan ett parti växa fram som senare förmår leda dem i kampen. Bakom varje anledning till förtvivlan måste man upptäcka en anledning att hoppas. Denna tanke hos Léon var mer än en symbolisk drivkraft, den var en uppmaning att börja handla. Den 20 augusti 1940 när den tragiska nyheten om mordet på L. D. Trotskij slår ner skriver Léon omedelbart den illegala belgiska trotskistiska rörelsens första flygblad. Han tog kontakt med flera av partiets tidigare lokala ledare i Bryssel. En första styrelse började skönjas. Den underjordiska trotskistiska rörelsen i Belgien hade fötts vid dess andlige

faders död. Den oförstörbara livskraften i den IV Internationalens idéer som inte är något annat än det medvetna uttrycket för den historiska verkligheten behöver bara tillfället och människan för att när som helst framträda. Här fanns båda.

Nu började en period av oupphörligt, envetet och oförtrutet arbete inför svårigheter som ständigt föddes på nytt och varje gång tycktes oöverstigliga. Det är ingen banalitet utan en exakt beskrivning att säga att Léons historia från och med nu är oupplösligt sammankopplad med den belgiska trotskismens historia. Han var den som mest bidragit till partiets skapande och blev i och med det första verkställande utskottets tillkomst dess politiska sekreterare. Hans språk var skarpt, levande och klart och han kom läsarna att känna att han förstod och i grunden behärskade varje problem han tog upp till behandling. Under hans ledning arbetade redaktionen för den illegala *La Voie de Lénine* (Lenins väg) vars första nummer innehåller en mästerlig studie av hans penna om de olika imperialistiska makternas struktur och framtida utveckling. I denna studie tecknade han huvuddragen av de kommande krigshändelserna sådana de skulle utspela sig. Han var en idealisk organisatör och pedagog. Han ledde studieceller, försökte arbeta fram ett fungerande underjordiskt kontaktnät och ägnade ett oändligt tålamod åt att vinna förtroende i partiets arbetarområden, att med detta förtroende som grund skapa en betrodd och ansvarig nationell ledning. Vid partiets första centralkommitté som kunde hållas tack vare hans oförtröttliga möda i juli 1941 hade jag själv för första gången tillfälle att möta honom.

Men fastän Léon var helt uppfylld av en oerhörd mängd dagliga uppgifter av såväl organisatorisk som politisk art upphörde han aldrig med det ideologiska arbete som är det dyrbaraste arv han lämnat oss. För det första avslutade han undan för undan boken om den judiska frågan. Han hade granskat otaliga detaljfrågor, han kunde i veckor fundera på en viss aspekt av frågan och han hade slukat det totala tillgängliga materialet i ämnet. När han väl tagit ställning var han emellertid beredd att försvara sin ståndpunkt in i det sista. Så skrevs alltså boken som dels är föredömlig som en tillämpning av den marxistiska metoden på ett specifikt historiskt problem, dels ur den historiska materialismens synvinkel upplöser den judiska frågan som historiskt problem betraktat och som dessutom rymmer en riklig mängd anmärkningar och formuleringar rörande problem inom den politiska ekonomin, historia och aktuell politik. För det andra ägnade han sig åt att utarbeta en korrekt leninistisk tolkning av det problem vid denna tidpunkt uppfyllde alla revolutionärer i de ockuperade länderna, nämligen den nationella frågan och IV:e Internationalens strategi i relation till denna fråga. De som hemfaller till en lättvindig kritik av den trotskistiska politiken i Europa i förhållande till den nationella frågan kan börja med att läsa och begrunda de dokument som Léon utarbetade under denna period. Om de får klart för sig vad han och hela ledningen för vårt parti såg som sin uppgift – att å ena sidan bevara det leninistiska programmet fritt från chauvinismens virus och å andra sidan försvara den leninistiska taktiken gentemot sekteristisk skumögdhet – kommer de att inse hur löjeväckande de anklagelser är som går ut på att vi skulle ha undervärderat den nationella frågan. Det han först klarlagt på det teoretiska planet försökte han sedan omsätta i praktiken. Vår knapphet i fråga om kadrar medgav inte något systematiskt fraktionsarbete bland utbrytarna. Men varje gång en verklig rörelse kunde skönjas, vare sig det gäller det tillfälle då Bryssels universitet stängdes, vid de första stora strejkerna i Liège, i samband med deportationerna eller aktionerna mot judarna, varje gång sade partiet sin mening och varje gång tillämpade partiet sin politiska linje: ”Vi understöder och driver på de massrörelser som är riktade mot de ockuperande imperialisterna i syfte att förvandla dessa rörelser till revolutionära rörelser.” Vid partiets illegala kongress i juli 1943 kunde Léon med berättigad stolthet konstatera att det sedan 1941 inte skett en enda händelse av vikt i Belgien som partiet inte deltagit i.

När väl återuppbyggnaden av partiet förverkligats började Léon bekymra sig över de internationella förbindelserna. Allt igenom internationalist som han var kunde han inte acceptera att den belgiska organisationen skulle leva isolerad från de övriga systerorganisationerna i Europa och världen. Behovet av en kontakt med de andra sektionerna av den IV:e Internationalen härrörde inte bara från hans önskan att konfrontera det belgiska partiets politiska linje med broderpartiernas; det svarade i lika hög grad mot en klar medvetenhet om att framtidens stora militära och revolutionära drabbningar skulle beröra hela kontinenten och att ingen effektiv politisk ledning längre kunde fungera på det nationella planet. Ett försök att upprätta kontakt med Holland misslyckades. I Frankrike hade vi större framgång. Tack vare denna förbindelse lyckades vi via Marseille och Paris få fram L. D. Trotskijs sista skrifter, bl.a. det värdefulla manifestet från *Kriskonferensen* 1940 som vårt parti gav ut i broschyrform. Därefter, i augusti 1942, ägde den första kontaktkonferensen rum mellan representanter för ledningen i Belgien och Frankrike i en liten by i Ardennerna. Léon och Hic var eldsjälarna vid detta möte. Då lades också grunden för det kommande provisoriska europeiska sekretariatet som i sin tur skulle upprätta en underjordisk internationell ledning i Europa.

Dessa månader av illegalt arbete under ytterst farliga förhållanden när hjärtat mot ens vilja drog ihop sig varje gång det ringde på dörren, varje gång en bil saktade in vid trottoaren var en tid av utomordentlig nervspänning, av väntan, en aldrig vikande väntan på en explosion som äntligen skulle rubba befästningarna och göra det möjligt att arbeta för den dag då portarna till det enorma fängelse Europa blivit skulle springa i luften. Vi väntade oss att denna explosion skulle inträffa i själva fängelsets mitt, vi satte vår tilltro till det upplag av revolutionär energi som ackumulerats under de långa år av lidande som Europas proletariat genomlevat. Men trots vår tillförsikt blev denna väntan mycket lång. I vad Léon än företog sig, det må gälla vårt blygsamma arbete med de proletära soldaterna inom Wehrmacht eller möten med de hemliga företagskommittéer som skapats bland metallarbetarna i Liège, gav han sitt handlande en innebörd som gick utöver det omedelbara nuet, han menade att man måtte så på det att partiet skulle kunna skörda i det avgörande ögonblicket. Han frågade sig ofta om vi inte skulle kunna skörda på andra ställen med tanke på våra kadrers ringa antal vid denna tidpunkt. Han kunde ju inte veta att det var han själv som skulle saknas i partiet under befrielsens avgörande dagar och att det var avsaknaden av en effektiv ledning som skulle förhindra att partiet gjorde de framsteg det hade kunnat göra med detta tillfälles enastående möjligheter.

Så kom äntligen Mussolinis fall. Vi upplevde det som att Revolutionens vind börjat blåsa till slut och vår aktivitet intensifierades, blev mer feberaktig. Var och en av oss förbrukade sig till sitt yttersta och kände att avgörandet närmade sig. Det gjordes en serie hemliga resor till Frankrike där Léon aktivt deltog arbetet med den IV:e Internationalens Europakonferens i februari 1944. Nu gällde det inte längre att förbereda sig själv, utan att aktivt ingripa i arbetarnas kamp som bröt ut på alla håll. I Charleroi-området hade den trotskistiska organisationen tagit initiativet till en illegal rörelse bland gruvarbetarna. Denna rörelse spred sig hastigt till ett femtontal andra gruvområden – förbjudna som de var började de kommunistiska idéerna få fäste bland massorna. Léon förstod den fulla betydelsen av denna rörelse och ville följa den på nära håll. Han beslöt att bege sig till Charleroi för att dagligen kunna samarbeta med de revolutionära arbetarna. Nyheten om landstigningen och oron över att förbindelserna mellan olika regioner skulle brytas påskyndade förberedelserna för hans förflyttning. Efter två år under jorden begav han sig till Charleroi för att bo där tillsammans med sin kvinnliga kamrat. Den första dagen efter hans ankomst gör den tyska fältpolisen av en ren slump inspektion i det hus där han befinner sig. Han blir anhållen och förd till fängelse.

Därefter följer långa dagar av moralisk och fysisk tortyr. Gestapo försöker med alla medel få honom att tala. Han marterades av oro för partiet som under loppet av två år hade förlorat fem av sina viktigaste ledare. Han lyckades bli förtrogen med en av soldaterna som vaktade

fängelset och upprättade på så sätt kontakt med partiet. Han skrev brev som på ett mycket talande sätt vittnar om hur i hans livs svåraste stunder hans alla tankar gick till organisationen, dess omedelbara uppgifter och dess framtid. Hans högsta önskan var att fortsätta arbetet tillsammans med sina kamrater. ödet ville annorlunda. En plötslig förflyttning oimtetgjorde de förberedelser för en flykt som partiet gjort och förde honom till det helvete där fem miljoner människor skulle dö – Auschwitz.

Léon tillhörde den typ av människor som hade minsta möjliga förmåga att uthärda systemet i nazisternas läger. Viktigare än något annat var för honom en okränkbar ide om människans värdighet och den kunde inte tolerera konfrontationen med den förnedring och den grymhet som blivit den gemensamma nämnaren för det mänskliga beteendet inom lägren. En ädel personlighet som hans måste krossas mot den desperata egoismens oförsonliga grymheter på samma sätt som hans kropp maldes ner av ovana fysiska ansträngningar och en elakartad sjukdom. Efter några veckors arbete inom en enhet som sysselsattes med vägbygge skickades han till sjukhuset. För att överleva där var man tvungen att hitta smygvägar, krypa för de sadistiska knektarna, schackra och stjäla. Han kunde inte höja sig över sina olyckskamrater. Han tillbringade de sista dagarna fastnaglad vid sin brits sysselsatt med att läsa och att stoiskt tänka på sitt liv. Han var förvissad om att slutet var nära. Den sista ”medicinska inspektionen” ägde rum. Man valde ut patienter till gaskamrarna. Léon hörde till dem som blev utvalda. Han gav sig modigt i väg.

Det är svårt, om inte omöjligt, att göra en värdering av en stor revolutionär som levat endast 26 år. Trots att han alltid arbetade efterlämnade han blott ett fåtal skrivna verk. Han skrev inte mycket, han ville låta tankarna mogna innan han tecknade ned dem. Det vi har kvar av honom, hans bok och ett mindre antal artiklar är emellertid nog för att man i honom, tillsammans med Marcel Hic, skall se den mest överlägsna begåvningen och den mest lovande ledaren som den IV:e Internationalen hade i Europa. Hans karaktärsstyrka, hans mogna politiska omdöme i förening med hans naturliga auktoritet och hans ledarbegåvning gjorde att Léon var ämnad att leda vår rörelse och styra den genom oupphörliga strider fram till segern. Det tomrum han efterlämnade kommer inte på länge att kunna fyllas av en person av hans storleksordning.

Alla de som lärt känna Léon kommer att bevara honom i minnet som en förebild och som en ständig källa till inspiration. De som läser hans bok kommer att beundra klarheten och stringensen i hans argumentering och att häpna över denna mogenhet vid 24 års ålder. De som lär känna hans livs historia kommer kanske att undra varför en människa med hans enastående egenskaper lät sitt öde gå med upp i en liten revolutionär organisations öde – även om de kommer att lovprisa hans rena uppsåt, hans totala ideologiska ärlighet som kom honom att leva i fullständig överensstämmelse med sina ideal. De kommer ändå att undra över hur det kom sig att människor som Marcel Hic, Widelin eller Abraham Léon som hörde till de mest begåvade av den europeiska *intelligentian* valde att kämpa för en rörelse som varken kunde ge dem några lättvunna framgångar, ära eller berömmelse, och inte ens ett minimum av materiellt välstånd, utan som i stället krävde att de offrade allt, inklusive livet, för ett långt och otacksamt arbete som ofta på ett smärtsamt sätt var isolerat från det proletariat de ville skänka allt. Och om de förutom deras intellektuella kvalitéer tillerkänner dessa unga revolutionärer osedvanliga moraliska kvalitéer borde de börja säga sig att en rörelse som uteslutande i kraft av sina idéer och renheten i sin målsättning kunde dra till sig dessa rationalistiska dialektiker och leda dem till förunderlig självförglömmelse och hängivenhet – att en rörelse av denna art inte kunde dö, i den lever det ädlaste som finns i människan.

E. Germain
Bryssel 1946

En marxistisk tolkning av den judiska frågan av Nathan Weinstock

Det behövs inga utläggningar om betydelsen av att Abraham Léons bok åter har utkommit¹ – det palestinska dramat har blossat upp på nytt, och i det ”socialistiska” Polen dyker det åter upp symtom på antisemitism av samma beklämmande slag som uppträdde under stalinismens storhetstid. Militanta socialister har således all anledning att uppta studiet av den judiska frågan i marxismens belysning. Under dessa omständigheter får nyutgåvan av denna bok karaktären av en politisk handling – den innebär att den nya revolutionära generationen äntligen får tillgång till ett verk som är oumbärligt för varje marxistisk behandling av ämnet.

Denna klassiker inom den marxistiska historieforskningen – den första upplagan gavs ut 1946 genom IV:e Internationalens försorg men blev snart omöjlig att få tag i – utgör i själva verket den nödvändiga utgångspunkten för all sociologisk behandling av den judiska historien. Det är symptomatiskt att detta i det närmaste unika försök att närma sig saken med den historiska materialismens metod kommer från en trotskistisk militant, medan den stalinistiska skolan visat sig vara oförmögen att under loppet av de senare åren presentera ett enda arbete som tar upp denna fråga. Denna underlåtenhet från den ”officiella” kommunistiska rörelsen bör inte förvåna: det är svårt att föreställa sig hur man skulle kunna närma sig ämnet utan att ifrågasätta den byråkratiska stalinistiska praktiken med dess ambivalenta ställningstaganden till sionismen och dess periodiska återfall i antisemitism. Det är ingen tillfällighet att Umberto Terracini i ett förord (i ett arbete som givits ut av italienska K. P.) som rymmer ett modigt ifrågasättande av den stalinistiska politiken deklarerar att han är oförmögen att ge den en *marxistisk* tolkning.² Den judiska frågan är till sitt väsen nära förbunden med den socioekonomiska strukturen. Detta innebär att varje marxistisk analys av judarnas villkor i Sovjetunionen med nödvändighet inbegriper en radikal kritik av den byråkratiska regimen.

Efter de amerikanska, italienska³ och franska utgåvorna av Léons bok kommer nu äntligen en svensk upplaga. Professor Maxime Rodinson har bidragit med en betydelsefull inledning och denna utgåva får härigenom karaktären av en vetenskaplig upprättelse för författaren som med orätt varit misskänd av specialisterna. Det bör tilläggas att M. Rodinson dessutom gjort sig mödan att gå igenom originalmanuskriptet och tillfogat några förklarande notanmärkningar – manuskriptet hann aldrig bli slutjusterat av författaren som dog i Auschwitz.

Denna bok representerar på något sätt Abraham Léons andliga testamente. Léon var ledare för den trotskistiska organisationen i Belgien, och boken vittnar på ett värtaligt sätt om hans exceptionella begåvning. Och ändå såg sig författaren nödsakad att samla sitt material och redigera manuskriptet under utomordentligt svåra förhållanden, mitt under den mest intensiva verksamhet för den revolutionära saken. Inte desto mindre lyckades han skriva ett arbete som utan tvekan hör till den marxistiska historiografins höjdpunkter.

Med utgångspunkt från den unge Marx träffade anmärkningar om nödvändigheten av att söka hemligheten med judarnas överlevande i deras historia utvecklade Léon begreppet *folk-som-klass* (peuple-classe) som förklaringsmodell för judarnas historia. Den specifika funktion de uppehållit under loppet av sin historia ger nyckeln till att de bevarats i egenskap av social grupp. Genom att i tur och ordning analysera judarnas ekonomiska roll under den förkapitalistiska perioden, under den medeltida kapitalismens, under manufaktur- och

¹ Abram Léon, *La conception materialiste de la question juive*, omarbetad och försedd med nytt förord av Maxime Rodinson, ursprungligt förord av E Germain samt kompletterande texter av Isaac Deutscher och Leo Trotskij (Études et Documentation Internationales, Paris 1968).

² *Gli ebrei nell' URSS* (Nuovi Argomenti, Garzante, Milano 1966).

³ *Il marxismo e la questione ebraica*. (Ed. Samona e Savelli, Rom 1968).

industri kapitalismens och till sist under imperialismens period frilägger författaren de olika villkor som gällt för judarna och som motsvarar var och en av dessa existensformer. Denna periodindelning gör att han med kraft kan tillbakavisa de idealistiska teorier som ofta åberopas när det gäller att tolka judarnas historia. Han låter oss bevittna tillkomsten av den moderna antisemitismen som en följd av oförmågan hos kapitalismen att med sina ständiga kriser integrera de judiska massorna från östra Europa som genom feodalismens upplösning berövats sina traditionella yrken. Léon ger oss också en lysande tolkning av de psykologiska mekanismer som ligger under den fascistiska ideologin och av hur den utnyttjade den kvardröjande medeltida stereotypen av ockerjuden i syfte att oskadliggöra massornas grundläggande antikapitalism genom att förvandla den till antisemitism. Efter att ha tecknat bakgrunden till huvuddragen i judarnas tillvaro i Östeuropa sedan 1800-talet förklarar han slutligen den sionistiska utopins utveckling som ideologi för den judiska lägre medelklassen som blivit utklassad och utträngd från det ekonomiska livet genom att en inhemsk medelklass växte fram, och berövade varje hopp om en framtid inom ramen för den ruttande kapitalismen.

Denna storslagna skiss är den enda marxistiska helhetsbild av den judiska frågan som existerar. Naturligtvis är den föråldrad. Mer än ett kvarts sekel har förflutit sedan Léon brutalt rycktes bort från sina närmaste och kamraterna. Den judiska frågan har sedan dess antagit nya och förfärande former. Dagens läsare kommer att beklaga att författaren inte kunnat analysera konsekvenserna av nazisternas folkdöd, återverkningarna på judarnas villkor av den byråkratiska urartningen i arbetarstaterna, eller innebörden av staten Israel. Men beväpnade med frukterna av hans arbete kommer andra militanter att fullfölja det verk han påbörjade. Ett oerhört steg framåt är redan taget och med tanke på vilka sträckor pionjären Léon tillryggalade framstår hans efterföljares uppgift som ganska ringa.

Genom att åta sig inledningen till den nya utgåvan av *La Conception materialiste de la Question juive* går Maxime Rodinson i borgen för boken med sitt vetenskapliga och personliga anseende. Detta länder honom till heders. Men inledaren ägnar hela sitt långa förord – 42 sidor – åt en hård kritik av Léons huvudtes. Han menar visserligen att denne vetat att ”framförallt på ett i allt väsentligt korrekt sätt teckna huvudlinjerna i ’den judiska frågan’” och berömmar honom av att ”ha rätt i det väsentliga, i *de stora frågorna*”, men han formulerar reservationer som är så omfattande att de praktiskt taget ifrågasätter giltigheten av begreppet folk-som-klass som förklaringsprincip för den judiska historien.

Man får inte missförstå mig nu: ingenting vore mig mera främmande än någon orimlig bokstavstrohet. Det vore ovärdigt en marxist att förneka vetenskapligt bevis och klamra sig fast vid förlegade begrepp i tecknet av någon ”trofasthet” mot författaren, något som för övrigt vore att svika hans hela anda. Men det är viktigt att undersöka om Rodinsons anmärkningar verkligen gör Léons slutsatser ogiltiga. Efter vad jag kan förstå förhåller det sig inte så. Det nödvändiga ”aggiornamento” som tillkommer begreppet folk-som-klass kräver en klagörande *tolkning* snarare än en revision.⁴

Låt oss först sammanfatta Rodinsons kritiska synpunkter. Efter att ha hänvisat till en mängd specialisters arbeten kommer han fram till att teorin om folket-som-klass ”*har vissa förtjänster i synnerhet när det gäller det kristna Västeuropa från och med korstågens tid och om man gör vissa förbehåll (...)*”. Men denna faktor skulle inte ha varit verksam under en period av ”*tusen år (minst)*”, närmare bestämt i den muselmanska världen. I dessa områden liksom i västra Europa fram till 1000-talet skulle man inte finna någon funktionell specialisering bland

⁴ Bland de få undantagen från denna regel kan nämnas Werner J Cahnman (*Socio-economic causes of antisemitism*, ”Social problems”, vol 5 nr juli 1957, s. 22) vars hyllning av Léon är desto mer anmärkningsvärd som han på intet sätt delar Léons åsikter.

judarna: alla judar var inte köpmän och alla köpmän var inte judar. Den judiska folkgruppens beständighet skulle förklaras genom den pluralism som var utmärkande för de förkapitalistiska staterna i Västeuropa och den muselmanska världen fram till korstågen. Och denna ”öppenhet” inom dessa multinationella samhällen skulle ha medgivit att seger för ”den för alla samhällen normala tendensen att leva vidare och att på samhällets egen nivå försvara medlemmarnas intressen och förväntningar”. Först i västra Europa och från lågmedeltiden skulle judarnas inriktning på handel i allmänhet och penninghandel i synnerhet ha börjat uppträda för att så småningom förvandla judarna till ett folk-som-klass.

Vad skall man nu anse om detta?

Låt oss först och främst precisera innebörden i begreppet folk-som-klass som Rodinson tolkar det på flera ställen så snävt och schematiskt att det blir snudd på en karikatyr.

1) Genom att klassificera judarna som ett folk-som-klass hävdar Léon ingalunda att alla judar utan undantag i ett givet ögonblick kännetecknades av en funktionell specialisering som utan undantag var främmande för alla icke-judar. Det handlar givetvis om en *tendens* (loi tendancielle) som medger en mängd undantag. Teorins kärna ligger inte i påståendet att alla judar var utan i det påpekandet att judarna i sin yrkesmässiga verksamhet uppträdde som *ett förkroppsligande av penningekonomin i ett samhälle som huvudsakligen var uppbyggt kring bruksvärden*. Som vi skall se längre fram var det paradoxalt nog så att folket-som-klass förutsätter förekomsten av icke-kommersiella sociala skikt bland judarna. För övrigt har Léon aldrig förnekat att det förekom atypiska judiska grupper: hans tes är ju just att de kategorier judar som var oberoende av handelskapitalet och ockerkapitalet *tenderade att gradvis smälta in i den omgivande befolkningen till skillnad från de kategorier som specialiserat sig på dessa yrkesgrenar och tack vare denna specifika funktion bevarade sin gruppidentitet*.

2) Det är lika felaktigt att pådyvla Léon uppfattningen att judarnas specifika funktion i det förkapitalistiska samhället skulle innebära att de alla var köpmän (eller ockrare). I stället förhåller det sig så att han understryker det faktum att i romarriket ”*majoriteten utgjordes utan tvivel av småfolk som till en del direkt eller indirekt livnärde sig genom handel: gatuförsäljare, sjåare, små hantverkare m.m.*” (min kursiv, N. W.) Denna precisering är avgörande, ty öst-judenheten har i hög grad bevarat en yrkesstruktur som är analog med den de judiska samhällena under antiken uppvisade.

3) Léon beskriver judarnas förvandling till folket-som-klass – förutsättningen för deras bevarande av historien – som en *fortlöpande selektionsprocess* som pågått flera hundra år och som ständigt återupprepats allt sedan den första funktionella specialiseringen (se sid. oo–oo).

Låt oss efter dessa konstateranden göra en metodisk genomgång av Rodinsons invändningar. Vi skall i tur och ordning behandla de kommentarer som rör den långsamhet med vilken den funktionella specialiseringen skall ha uppträtt, förekomsten under medeltiden av yrken bland judarna som vore oförenliga med begreppet folk-som-klass, den atypiska sociala strukturen bland judarna i Österlandet samt hans förklaring till det judiska folkets överlevande i termer av de förkapitalistiska staternas multinationella karaktär.

1. Den funktionella specialiseringens långsamma framväxt. Goiteins långa beskrivning⁵ av ”judarnas förvandling från ett folk som i huvudsak ägnade sig åt fysiskt arbete till en grupp vars främsta sysselsättning blev handel” – en process som påskyndades genom den ekonomiska utvecklingen i det muselmanska riket i och med att det spjälkades upp – innebär långt ifrån ett tillbakavisande av Léons tes. Tvärt om åskådliggör denna beskrivning på ett utmärkt sätt hans vision av hur folket-som-klass vuxit fram. Det samma gäller den analys

⁵ S. D. Goitein, *Jews and Arabs* (New York 1955) ss 515–124. Rodinson citerar s. XXX i den franska upplagan av verket.

Baron⁶ gör av hur judarna förvandlades till en i huvudsak handelsinriktad grupp där penninghandel intog en väsentlig plats och av hur denna process fortgick under flera hundra år för att slutligen kulminera på 1100-talet. Dessa grundtendenser som klarast kommit till uttryck inom den västliga kristenheten belyser i själva verket den process Léon beskriver. Och till nämnda beskrivningar av hur folket-som-klass vuxit fram kan vi tillfoga en tredje redogörelse som bekräftar denna tes, nämligen Michaël Avi-Yonah⁷ som studerat den palestinska judenhetens långsamma försvinnande, särskilt jordbrukarna i Galiléen, som undan för undan assimilerades till den omgivande befolkningen. Endast den lilla fraktionen bestående av judarna i Palestina som kännetecknades av sin kommersiella funktion överlevde som sådan i samma utsträckning som den uppvisade de socioekonomiska särdrag som var betecknande för de judiska samhällena i diasporan.⁸ Det får ändå anses missriktat att vilja tillbakavisa Léons tes genom att åberopa den selektionsprocess som belyser just hur folket-som-klass blev till.

Dessutom, de ovan anförda författarna understryker att *fullbordandet* av denna selektionsprocess dröjde, men att den påbörjats flera hundra år innan dess. Léon har förvisso aldrig hävdats att den process som förvandlade judarnas yrkesstruktur var av plötsligt eller rätlinjigt slag – som varje annan tendens (*loi tendancielle*) är bildandet av folket-som-klass att betrakta genom den konkreta dialektik i historien som inte *a priori* utesluter tillfälliga variationer.

2. *Yrken bland judarna under högmedeltiden i Västeuropa som vore oförenliga med hypotesen om folket-som-klass.* Här åberopar sig Rodinson på Blumenkranz⁹ och tillbakavisar absolut judarnas funktionella specialisering under denna period av historien. Här kan vi i förbigående nämna att en nygjord studie av en holländsk historiker, som bygger på förstahandskällor, i alla väsentliga delar bekräftar att de västeuropeiska judarna under den merovingiska och den karolingiska perioden hade en specifik social struktur.¹⁰

Blumenkranz resultat har dessutom långt ifrån den definitiva karaktär som Rodinson tillskriver dem. Enligt denne författares egen beskrivning hade judarnas yrken under denna period huvudsakligen kommersiell inriktning (köpmän, handelsmän, försäljare, innehavare av hantverksföretag, pantlånare, vapenhandlare, slavhandlare, guldsmeder).¹¹ Dock förekommer det yrken som skulle kunna anses undergräva teorin om ett folk-som-klass. Vi kan ta fallet med de fattiga judarna på Sicilien som ofta var bönder – men, förtydligar Blumenkranz,¹² och detta är av största vikt, de omvändes snart till kristendomen: Léons teori om att de skikt som förlorade sin specifika funktion assimilerades blir följaktligen *verifierad*. Samma sak gäller även för de judiska vinodlarna och de judiska jordägarna.

Vad de judiska jordägarna beträffar gör ju Léon iakttagelsen att de landområden som tillhörde judar i första hand var frukterna av spekulationer och härrörde ur *ocker* eller *handelstransaktioner*¹³ och att de judar som i egentlig mening var godsägare strax assimilerades och förlorade sina specifika drag. Vad gäller judiska bönder och i synnerhet vinodlare skall vi återkomma till dem om ett ögonblick.

⁶ Salo W. Baron, *A social and religious history of the Jews* (2:a uppl, vol IV, New York 1957) s. 150. Rodin citerar s. XXXVI i den franska övers.

⁷ Michael Avi-Yonah, *Geschichte der Juden im zeitalter des Talmud* (Berlin 1962), i synnerhet s. 85 och framåt samt s. 133 och framåt.

⁸ Ibid, s. 272.

⁹ Bernhard Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental 430-1096* (Paris-Haag 1960).

¹⁰ Lea Dasberg, *Untersuchungen fiber die Entwertung der Judenstatus im 11 Jahrhundert* (Paris-Haag 1965) s. 93 och framåt.

¹¹ Jfr Blumenkranz, op cit, ss. 30-32 samt s. 335. Jfr även samma förf:s *Les auteurs chrétiens latins du Moyen Age sur les Juifs et le judaïsme* (Paris-Haag 1963) i synnerhet s. 74 not 6.

¹² Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens...*, s. 32. Se även Werner J Cahnman, *Role and significance of the Jewish artisan class* ("Jewish Journal of Sociology" vol VII nr 2, dec 1965) ss. 209 och 211.

¹³ Vilket bekräftas av Baron, op cit, vol. IV, s. 13.

3. *Den atypiska sociala strukturen bland judarna i muselmanska länder.* Det är utan någon som helst tvekan den mångskiftande yrkesstrukturen inom de judiska samhällena i Orienten som är huvudskälet till Rodinsons ifrågasättande av giltigheten i begreppet folk-som-klass. De flesta arbeten som finns om den sefardiska judenheten har publicerats efter andra världskriget och Léon har följaktligen inte kunnat ta del av dem. De framhäver att de judiska befolkningarna i Österlandet i grunden skiljer sig från israelitiska samhällena i väst genom hantverkets utomordentliga betydelse, ett kännetecken som generellt gäller hela judenheten kring Medelhavet.¹⁴

Man må således undersöka rollen och innebörden av detta sociala skikt som de flesta historiker försummat. Man kan bortsett från *strukturen* utan större ansträngning urskilja tre distinkta yrkesgrupper:

den första består av den grupp vars medlemmar direkt *tillgodoser de interna behoven* i de judiska samhällena (bagare, mjölnare, slaktare, barberare m.m.) och som är oundgängliga för samhällets bevarande och sätt att fungera.¹⁵ Som synes är det fel av Rodinson att utgå ifrån att begreppet folk-som-klass per definition skulle utesluta icke-kommersiella sysselsättningar inom den judiska gruppen. Till denna kategori bör man eventuellt också föra vinodlarna (med tanke på vinets rituella betydelse) men detta yrke sammanhänge också med den internationella handeln och med församlingsbyråkratin (skriftlärda, rabbiner osv.)¹⁶

– Den andra gruppen av yrken är *direkt avhängig de kommersiella aktiviteter som är specifika för folket-som-klass* och är deras naturliga förlängning. De hantverkare som ingår befinner sig vanligen i en privilegierad ställning: guldsmeder, juvelerare, sten-slipare, sidenvävare och andra som arbetade med att framställa lyxvaror.¹⁷ Det rör sig alltså om hantverk som är direkt beroende av de kommersiella huvudaktiviteterna.

Här kan man gärna påminna om den bild Rodinson tecknar av ett samhälle som är *centrerat* kring de av medlemmarna som ägnar sig åt kommersiella aktiviteter, utan att som han se detta som något som faller utanför teorin om folket-som-klass.

– Den sista kategorin yrken är den som innefattar de lägsta yrkena (*basses professions*) en marginell hantverkssektor som uppstått genom en *degradering* av den judiska köpmannaklassen som t.ex. i Jemen.¹⁸ Denna tillbakagång erinrar på ett märkligt sätt om situationen för de nedklassade judarna i Västeuropa vid medeltidens slut: lumpsamlare, kolportörer, förgare ... Man står här inför ett specialfall av den ”mellanliggande karaktär (la nature interstitielle) som utmärkt judarnas ekonomiska aktivitet – inkarnationen av kapital i ett i huvudsak agrar samhälle – som utan tvivel härrör ur de förmedlande funktioner som kännetecknat folket-som-klass.¹⁹ Man kan dra sig till minnes hur Mark beskrev de polska judarna som levande i *samhällets porer*.

Som helhet betraktat tillhörde de judiska hantverkarna givetvis den judiska medelklassen som befann sig någonstans mitt emellan aristokratin och arbetarklassen.²⁰ Den kan sägas ha varit direkt eller indirekt beroende av den kommersiella aktiviteten, i överensstämmelse med den beskrivning Léon ger av de judiska massorna i romarriket. Dessutom var majoriteten av de judiska hantverkarna köpmän i liten skala, sålde sina produkter och gav kredit till sina kunder.

¹⁴ Cahnman, *Role and significance ...*, i synnerhet s. 209.

¹⁵ Ibid, s. 213. Jfr Baron, op cit, vol. IV, ss. 157-158 samt s. 164.

¹⁶ Baron, op. cit., vol. IV, s. 215.

¹⁷ Ibid, s. 211, samt Cahnman, *Role and significance ...*, ss. 213-215.

¹⁸ Cahnman, *Role and significance ...*, s. 211. Jfr Sidney Mendelssohn, *The Jews of Asia, especially in the Sixteenth and Seventeenth centuries* (London-New York 1920) s. 176 och framåt.

¹⁹ Cahnman, *Role and significance ...*, s. 215 och framåt.

²⁰ Ibid, s. 219.

De uppvisade sålunda en viss släktskap med pantlånaren.²¹ Och slutligen understryker Cahnman²² att alla dessa hantverkare utan undantag hade judiska arbetsgivare vilket på ett tydligt sätt avslöjar att de var inlemmade i en specifik ekonomisk kontext och även att deras aktivitet var av marginell karaktär. Mångfalden av yrken bland judarna är ingenting som motsäger det *specifika i deras ekonomiska funktion: judenheten* i Orienten utgjorde utan tvivel ett *differentierat* folk-som-klass, men inte desto mindre ett folk-som-klass. Dock må det erkännas att vi här står inför ett gränsfall.

Det förhållande att det under vissa perioder förekom en klass av judiska jordbrukare är ingenting som gör teorin ogiltig. Man bör akta sig för att förväxla dem med de judiska arrendatorerna som inte odlade sin egen jord – vilket var vanligare²³ – och vars levnadsförhållande visar att den judiska fasta egendomen var ett resultat av kommersiella transaktioner. Och de judiska jordbrukarna var i själva verket inga vanliga bönder. De specialiserade sig på vinodling och produktion av mjölk, grönsaker eller frukt: *former av jordbruk som nära sammanhänger med stadens ekonomi, som fordrar betydande kapitalinvesteringar och som är inriktade på utbyte.*²⁴ Det är förresten på grund av att denna form av jordbruk integrerades i penningekonomin som odlingarna återfanns i nära anslutning till de medeltida städerna och ibland t.o.m. innanför stadsmuren.

Man befinner sig i alla fall långt ifrån det feodala jordbruket som huvudsakligen var uppbyggt kring bruksvärderna.

När det gäller det traditionella judiska jordbruket före den selektionsprocess som förvandlat judarna till ett folk-som-klass gick det hela tiden tillbaka från och med slutet på antiken för att försvinna i och med islams uppgång.²⁵

4. *Bevarandet av folket-som-klass såsom förklarar av de för-kapitalistiska staternas multi-nationella karaktär.* Man kan inte undgå att känna en viss besvikelse när man tar del av Rodinsons föga övertygande version av hur det kom sig att judarna överlevt i det förkapitalistiska samhället. Den tolerans som var utmärkande för de pluralistiska barbariska staterna förklarar visserligen den relativa frånvaron av religiöst tvång (men detta resonemang erinrar på ett förargligt sätt om det som förs om opium och dess sövande egenskaper). Men på intet sätt ger det någon förklaring till varför den judiska befolkningsgruppen bestod genom århundradena – till skillnad från andra folk som fanns under antiken – och än mindre till den speciella sociala strukturen. Man kan inte annat än häpna över att denna framstående orientalist inte fått sig en tankeställare av de uppenbara parallellerna mellan den judiska minoritetens bevarande och kopternas, eller de nestoriska kristna. Likheter i dessa olika skeenden ger en antydning om att en korrekt tolkning av fenomenet vore att generalisera teorin om folket-som-klass och att i dess tillämpningsområde inbegripa samtliga socio-religiösa eller minoriteter som uppehållit förmedlande ekonomiska funktioner i de förkapitalistiska samhällena.

Ett slående exempel på hur intressant det vore att vidga det begrepp som Léon utvecklat till andra etniska grupper är kineserna i sydöstra Asien.²⁶ I likhet med de judiska köpmännen under medeltiden ägnade de sig åt handel med lyxvaror; i likhet med judarna utbildade de i bortre Asiens städer en grupp av köpmän och ockrare. I och med att en inhemsk köpmanna-

²¹ Ibid, s. 216.

²² Ibid, s. 216.

²³ Baron, ap. cit., vol. IV, s. 155.

²⁴ Dessa för det judiska lantbruket utmärkande drag har starkt understrukits av Baron, op. cit., s. 29 och i synnerhet s. 162.

²⁵ Ibid, ss. 151 och 164.

²⁶ Jfr Lois Mitchison, *The overseas Chinese* (London 1961).

klass växte fram utsattes också de för repressiva åtgärder från regeringarnas sida (Indonesien, Filippinerna etc.) och för sannskyldiga pogromer (Indonesien).²⁷ En betydelsefull detalj – kinesiska jordbrukare i t.ex. Malaisia var särskilt inriktade på produkter med hög avkastning som var avsedda för städernas handel.

Dessa anmärkningar uttömmar förvisso inte ämnet. Jag har bara försökt visa att det är möjligt att i de data som andragits som kritik mot teorin om judarnas specifika funktion – att representera handelskapitalet i ett samhälle som bygger på naturaekonomi – mycket väl kan integreras i teorin om folket-som-klass. Man kan inte vara annat än tacksam mot Maxime Rodinson som genom sin lysande inledning till Léons bok har återupplivat en debatt som otvivelaktigt kommer att berika marxismen.

P.S. – Först efter det detta inlägg avslutats har jag fått möjlighet att ta del av den anmärkningsvärda studie som professor S. D. Goitein ägnat de sociala villkoren i de judiska samhällena under islam (*Jewish Society and Institutions under Islam*, "Cah, d" Hist. Mondiale", vol. XI (1969), nr 1-2). På en mängd väsentliga punkter bestyrker den stora specialisten vår analys. Angående de egyptiska judarna under den islamiska civilisationens klassiska epok (±900-1200) säger han bl.a. att de inte själva odlade den jord de ägde eller exploaterade (sid. 175). Likaså framhäver han att det fanns ett direkt samband mellan handeln och köpenskapen och den funktionella specialiseringen i vissa speciella hantverksgrenar (sid. 179). Och beträffande judarna i lägre yrken ("de basse condition") gör han ett intressant förtydligande: de degraderande funktioner som tilldelades de jemenitiska judarna (att sköta latrinerna osv.) utgjorde säkerligen en avsiktlig förnedring av ett icke-muselmanskt samfund, men de påverkade på intet sätt de inblandades *sociala status*. Den judiska hantverkaren förlorade ingalunda därigenom de övriga medborgarnas aktning, dessa kunde i stället högaktningsfullt tilltala honom som "mäster". (sid. 175-176).

I förbigående avslöjar dessutom författaren den socio-ekonomiska särprägel som var utmärkande för Orientens kristna (sid. 174-176) .

Nathan Weinstock

Bryssel 1969

²⁷ Titeln på en av de första antikinesiska pamfletterna, tryckt i Thailand 1914 i uppenbart "antisemistisk" stil, är betecknande: *Les Juifs de l'Orient* (Orientens judar).

Utgångspunkter för ett vetenskapligt studium av judarnas historia

Det vetenskapliga studiet av judarnas historia befinner sig fortfarande på den idealistiska improvisationens stadium. Den materialistiska historiesynen genomsyrar numera merparten av all historieforskning, den seriöse historikern arbetar beslutsamt i den riktning Marx anvisade, men den judiska historien är fortfarande en tummelplats för ”gudssökare” av allsköns slag. Det finns få områden i historien som till den grad behärskas av idealistiska vanföreställningar.

Tänk bara på all den möda man ägnat ”det judiska undret”! ”Man häpnar över dessa människor som för att bevara sin tros heliga nådegåva har trotsat förföljelser och martyrskap”, säger Bédarride.¹ Alla historiker beskriver judarnas bevarande som ett resultat av den trofasthet de under århundradena uppvisat i förhållande till sin religion eller sin nationalitet. Asiktsskillnader dem emellan uppträder först när de skall börja definiera det ”ändamål” för vilket judarna bevarat sig, orsakerna till deras motstånd mot att assimileras. En del tar religionen som utgångspunkt och talar om ”deras tros heliga nådegåva”, medan andra, t.ex. Doubnov, håller sig till teorin om ”fasthållandet vid den nationella tanken”, ”Orsakerna till det historiska fenomen som det judiska folkets bevarande utgör är att söka styrkan i deras nationella andliga kraft, i deras etiska grundsatser och i monoteismens princip” uppger *Allgemeine Enzyklopedie* och lyckas på så sätt förena samtliga idealistiska historikers syn på problemet.²

Det må vara möjligt att se dessa teorier som förenliga. Att försöka finna någon av dem förenlig med historievetenskapens mest elementära regler vore emellertid fåfängt. Den vetenskapliga metoden vägrar kategoriskt att godta det grundfel alla idealistiska skolor gör sig skyldiga till, nämligen att formulera huvudproblemet i den judiska historien – judarnas bevarande – i termer av avsiktlighet och vilja. Ingenting annat än ett studium av judarnas ekonomiska roll genom tiderna kan bidra till att klarlägga orsakerna till ”det judiska undret”.

Att studera denna fråga är ingalunda av akademiskt intresse blott. Utan en grundlig kännedom om judarnas historia är det svårt att förstå den judiska frågan idag. Judarnas situation under 1900-talet hänger nära samman med deras historiska förflutna.

Varje samhälligt tillstånd är ett stadium i en samhällelig process. Varandets är ingenting annat än ett stadium i vardandet.

För att kunna analysera den judiska frågan i dess nuvarande utvecklingsfas är det nödvändigt att känna till dess rötter i historien.

Liksom när det gäller historien som helhet är det, när det gäller judarnas historia, Marx geniala analyser man bör gå till för att finna en fruktbar angreppsmetod. ”Vi bör inte söka judens gåta i hans tro, vi bör söka trons gåta hos den levande juden”. Marx för alltså ned den judiska frågan på jorden igen. Man bör inte utgå från religionen för att förklara judarnas historia. Det är tvärt om så att kontinuiteten i den judiska religionen eller nationalkänslan inte går att förklara om man inte går till ”den levande juden” dvs. juden i hans ekonomiska och sociala sammanhang. I judarnas bevarande finns ingenting övernaturligt. ”Judendomen har bevarats icke trots historien utan av historien”.³ Och det är just genom att studera judendomens historiska funktion som man kan klarlägga ”gåtan” med dess bevarande i historien. De förment religiösa konflikter mellan judendomen och det kristna samhället är i

¹ J. Bédarride, *Les Juifs en France, en Italie et en Espagne ...*, Paris 1859.

² Ben Adir, artikeln om antisemitismen i *Allgemeine yidische Enzyklopedie* (på jiddish).

³ Karl Marx, *Om judefrågan* (på svenska i ”Människans frigörelse” – ett urval ur K. M.:s skrifter, Aldus 1965)

verkligheten sociala konflikter. ”Motsättningen mellan Staten och en viss religion, judendomen t.ex. ger vi ett mänskligt uttryck genom att förvandla den till en motsättning mellan Staten och vissa icke-religiösa inslag i samhället.”⁴

Ungefär på följande sätt betraktar man inom den idealistiska skolan den judiska historiens allmänna mönster (i grova drag): fram till Jerusalems förstörelse, möjligen fram till Bar Kokhebas uppror, skiljer sig den judiska nationen på intet sätt från andra nationer som tillkommit på sedvanligt sätt, t.ex. den romerska eller grekiska. Kriget mellan romare och judar leder till att den judiska nationen skingras över jordens alla hörn. I förskingringen gör judarna våldsamt motstånd mot kulturell och religiös assimilation. Kristendomen möter ingenstans lika hårdnackat motstånd och lyckas inte trots stora ansträngningar omvända judarna. Romarrikets fall skärper judarnas isolering – efter kristendomens seger i västeuropa är judendomen den enda religiösa avvikelser. Vid tiden för barbarernas intåg utgjorde judarna i förskingringen ingenstans en homogen grupp i samhället. De återfanns tvärt om inom såväl jordbruk som hantverk och handel. Genom ständiga religiösa förföljelser tvingas de emellertid att ta sin tillflykt till handel och ocker. Korstågen och den religiösa fanatism de uppammar påskyndar och skärper den utveckling som förvandlar judarna till ockrare och slutar med att de isolerar sig i ghettona. Hatet mot judarna får naturligtvis också näring av den ekonomiska roll de innehar. Men denna faktor är för dessa historiker bara av sekundär betydelse. Denna judarnas situation förblir oförändrad fram till franska revolutionen då de barriärer som det religiösa förtrycket byggt upp kring judarna rivs ner.

Ett antal viktiga fakta visar att detta allmänna mönster är felaktigt:

1. Skingrandet av judarna daterar sig ingalunda från tidpunkten för Jerusalems fall. Flera århundraden före denna händelse var majoriteten av alla judar redan spridda över jordens alla hörn. ”Något som är säkert är att över tre fjärdedelar av judarna flyttat från Palestina långt innan Jerusalems fall.”⁵

För massorna av judar som var spridda över det grekiska och senare över det romerska imperiet var det judiska kungariket Palestina av underordnad betydelse. Deras förbindelser med ”moderlandet” inskränkte sig till religiösa vallfarter till Jerusalem, som spelade en roll snarlik den Mecka intar för muselmanerna. Någon tid före Jerusalems fall sade kung Agrippa: ”Det existerar inte något folk på jorden som inte innehåller en liten del av vårt folk.”⁶

Diasporan var alltså på intet sätt en tillfällig händelse som framkallats med våld.⁷ Den egentliga orsaken till den judiska emigrationen är att söka i de geografiska villkoren i Palestina. ”I Palestina hade judarna ett bergigt land som vid en viss tidpunkt inte längre räckte för att tillförsäkra sina innevånare en lika god försörjning som grannfolken hade. Ett folk i denna situation har att välja mellan plundring och utvandring. Skottarna t.ex. använde sig av båda dessa utvägar. Efter otaliga fejder med sina grannar tillgrip också judarna den andra utvägen ... Folk som lever under dylika villkor beger sig inte till ett annat land som jordbrukare. De blir snarare legosoldater som arkadierna under antiken, schweitzarna under medeltiden eller albanerna i vår tid, eller köpmän som judarna, skottarna eller armenierna. Man ser här hur en likartad miljö hos folk av skilda raser utvecklar samma karakteristika.”⁸

⁴ Karl Marx, idem., s.

⁵ A. Ruppin, *Les Juifs dans le monde moderne*, Paris, Payot, 1934.

⁶ Josephus Flavius, *Judekriget II*, xvi.

⁷ ”Först och främst känner vi inte till någon fientlig makt som skulle ha tvingat vårt folk att sprida sig över hela mindre Asien, Makedonien och Grekland.” Rabbinen Levi Herzfeld, *Handels-geschichte der Juden des Altentums*, Braunschweig 1879; 2:a uppl. 1894, s. 203.

⁸ Karl Kautsky, i *Die Neue Zeit*.

2. Det råder inga tvivel om att den stora majoriteten judar i förskingringen ägnade sig åt handel. Sedan långt tillbaka i tiden var själva Palestina en led för handelsvaror och en sammanbindande länk mellan dalen längs Eufrat och Nildalen. ”Syrien blev den naturliga färdvägen för erövrarna ... Handelsvarorna följde samma väg, och längs denna väg spreds även idéer. Man kan förstå att dessa områden tidigt drog till sig talrika människor och stora städer som på grund av sitt blotta läge huvudsakligen var inriktade på handel.”⁹

Palestinas geografiska förutsättningar förklarar således såväl den judiska emigrationen som dess inriktning på handel. Å andra sidan gäller för alla nationer att de som börjat bedriva handel alltid varit främlingar. ”Vad som utmärker en naturlig ekonomi är att varje område producerar allt som konsumeras där och att där konsumeras allt som produceras. Det finns alltså ingenting som driver en att köpa varor eller tjänster hos nästan. Eftersom man i ett sådant ekonomiskt system producerar det man konsumerar finner man hos alla folk att det varit främlingar som varit de första handelsmännen.”¹⁰

Filon räknar upp alla de städer där judarna slagit sig ner som handelsmän. Han säger att de ”bodde i ett oräkneligt antal städer i Europa, Asien, Libyen, på fastlandet och på öar, längs kusterna och i inlandet”. Judarna som bodde på Greklands öar eller fastland eller längre västerut hade etablerat sig där i avsikt att bedriva handel.¹¹ På samma sätt som när det gäller syrierna finner man judarna utströdda, eller snarare samlade, i grupper i alla städer. De är sjöfarare, mäklare eller bankirer med ett inflytande på tidens ekonomiska liv som var lika väsentligt som det inflytande österifrån man vid samma tid kan urskilja inom konsten och det religiösa tänkandet.”¹²

Judarna hade sin sociala position att tacka för den stora autonomi de romerska kejsarna beviljade dem. Det var endast judarna som tilläts skapa en stat i staten – medan övriga främlingar var underkastade den lokala administrationen fick judarna i hög utsträckning styra sig själva ... ”Caesar favoriserade judarna i Alexandria och Rom, gav dem särskilda friheter och privilegier och beskyddade framför allt deras religionsutövning mot de grekiska och romerska prästerna.”¹³

3. Hatet mot judarna uppstår inte först i och med kristendomens framväxt. Seneca betraktar judarna som en brottslig ras. Juvenalis tror att judarna existerar blott för att förorsaka andra folk lidande. Quintilianus säger att judarna är en förbannelse för de andra folken.

⁹ Adolphe Lods. *Israel, des origines au milieu du Ville siècle Paris*, 1930, s. 22.

¹⁰ Lujo Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, München, 1916, s. 15.

¹¹ R. Herzfeld, op. cit., s. 203.

¹² Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, 2: a uppl., Paris-Bryssel, 1937, s. 3.

¹³ Theodor Mommsen, *Histoire romaine*, Paris 1882 band VII. Werner Sombart säger i sitt oerhört ojämna arbete där de värsta absurditeter blandas med tankegångar av stort intresse: ”Jag finner i den judiska religionen samma idémässiga drivkrafter som i kapitalismen.” Detta påstående är riktigt för så vitt man med ”kapitalism” entender ”förkapitalismens” handel och ocker. (Längre fram kommer vi att visa att det är felaktigt att tillskriva judarna någon framträdande roll i skapandet av den moderna kapitalismen se fjärde kapitlet). Som stöd för sin tes anför Sombart en mängd utdrag ur Talmud och andra religiösa judiska skrifter som illustrerar den nära släktskapen mellan den judiska religionen och köpenscapsandan. Några av dessa citat får tjäna som exempel: ”Den som älskar glada dagar varder fattig; den som älskar vin och olja bliver icke rik.” (*Ordspråksboken* 21:17). ”Och du skall giva lån åt många folk, men själv skall du icke behöva låna av någon” (*Deuteronomium* 15:6). ”Rikedom skall smycka den godes hus och fattigdom den ondes.”

R. Eleazar sade: ”Den rättfärdige älskar sina pengar mera än sin kropp.”

Och R. Itshak sade: ”Människan må alltid ha sina penningar i omlopp.”

Det är naturligtvis svårt att få en helhetsbild av sådana hopplösa av texter och kommentarer från skilda epoker och olika platser. Prägningen av den kommersiella andan framgår emellertid tydligt i de flesta av dessa skrifter. Sombarts arbete är i den meningen ingenting annat än en illustration till den marxistiska tesen att religionen är en ideologisk återspeglning av en klass i samhället. Men Sombart försöker som alla andra borgerliga tänkare vända upp och ner på kausalrelationen: det är religionen som blir den primära faktorn.

Den antika antisemitismen har samma orsak som den medeltida antisemitismen, nämligen motståndet i varje samhälle som bygger på naturhushållning mot dem som bedriver handel. ”Den medeltida fientligheten mot köpmannen är inte endast av kristen eller pseudokristen härkomst. Den har också en högst konkret hednisk bakgrund. Den är djupt rotad i en klassideologi, nämligen i det förakt med vilket de dominerande klasserna i det romerska samhället – gentes senatoriales lika väl som landsbygdens curiales – av gammal bondetradition omfattade varje annan ekonomisk aktivitet än de som hade förankring i jordbruket.”¹⁴

Men även om det i det romerska samhället fanns en ganska långt driven antisemitism var, som vi sett, judarnas situation mycket avundsvärd. Att de klasser som levde av jorden var fientliga mot handelsidkarna betyder inte att de var oberoende av dem. Jordägaren hatar och föraktar köpmannen men utan att kunna undvara honom.¹⁵

Kristendomens seger medförde inga nämnvärda förändringar i detta avseende. Kristendomen som till en början var en slavarnas och de förtrycktas religion förvandlades snabbt till ideologi åt den dominerande klassen som bestod av storgodsägare. Konstantin den store är i själva verket den som lägger grunden till den medeltida livegenskapen. Kristendomens triumftåg över Europa åtföljs av den feodala ekonomins utbredning. De religiösa ordenssammanlutningarna spelade en ytterst viktig roll för civilisationens framåtskridande som vid denna tid innebar utvecklingen av jordbruket baserat på slaveriet. Är det verkligen ägnat att förvåna att ”kristendomen som fötts ur judendomen, till en början uteslutande formats av judar ändå under de fyra första århundradena inte någonstans har så svårt att vinna anhängare till sin lära som bland judarna?”¹⁶ Den kristna grundinställningen under de första tio århundradena är ju i fråga om vadhelst som har med ekonomiska företeelser att göra att ”en köpman kan svårligen utträtta något som är Gud behagligt” och att ”varje affär förutsätter ett mer eller mindre omfattande bedrägeri.”¹⁷ Judarnas sätt att leva föreföll alltigenom obegripligt för den helige Ambrosius som levde på 300-talet. Han hyste ett djupt förakt för judarnas rikedomar och var fast förvissad om att de skulle bestraffas med evig fördömmelse.

Judarnas starka motvilja mot katolicismen och deras vilja att bevara en religion som på ett förträffligt sätt gav uttryck åt deras sociala intressen är således något högst naturligt. Det är alltså inte judarnas trofasthet i förhållande till sin religion som förklarar att de bevarats i egenskap av distinkt social grupp utan i stället för det förhållande att de bevarats som specifik social grupp som förklarar deras bindning till sin religion.

¹⁴ Henri Laurent, ”Religion et affaires” i *Cahiers du libre examen* (Bryssel, 1938). Aristoteles säger i sin *Politiken*: ”Med all rätt hyser man stark motvilja mot ocker ty ocker skapar en rikedom som stammar ur penningarna själva och utnyttjas inte längre till det som gjorde att man skaffade sig dem. Man skapade penningen endast för utbytet, men ockret mångfaldigar den. Räntan är penningar av penningar och av alla förtjänster är denna den som mest strider mot naturen.”

”Medborgarna bör varken utöva de mekaniska konsterna eller köpenskap; ty detta slag av liv är av ondo och är dygdens motsats.” (*Politiken*, I, 10, 1258b; VII, 9, 1328b.).

¹⁵ I motsats till många historikers uppfattning var den antika ekonomin trots en ganska betydande utveckling på handelstransaktionernas område väsentligen uppbyggt på produktion av bruksvärden.

”*Familjens* industri, den var det förhärskande inte bara i de primitiva samhällena utan också i antikens samhällen och detta förhållande gäller fram till början av medeltiden. Människorna var ekonomiskt sett uppdelade i små autonoma grupper i den meningen att de var sig själv nog, att de knappast konsumerade något annat än vad de själva producerat och inte producerade annat än det de själva konsumerade. Utbyte och arbetsdelning existerade endast i ett embryonalt stadium.” (Charles Gide, *Principes d'Economie politique*, 6:e uppl., Paris, 1898, s. 165).

¹⁶ Jean Juster, *Les Juifs dans l'Empire romain*, Paris, 1914, s. 125.

¹⁷ Henri Laurent, ”Religion et affaires”, *Cahiers du libre examen* (Bryssel, 1938).

Den kristna antisemitismen under de tio första århundradena av den kristna eran går aldrig, lika litet som fientligheten mot judarna under antiken, så långt som att kräva judendomens utplånande. Den officiella kristendomen förföljde utan misskund hedendom och kätterier, men man tolererade den judiska religionen. Judarnas situation bara förbättrades från tiden för det romerska rikets nedgång efter kristendomens fullständiga seger och fram till 1100-talet. Ju mer framträdande den ekonomiska nedgången blev desto viktigare blev judarnas kommersiella roll. På 900-talet utgjorde judarna Europas enda ekonomiska förbindelse med Asien.

4. Det är först från och med 1100-talet och jämsides med den ekonomiska utvecklingen i de västra delarna av Europa – den utveckling som innebar att städerna växte och fick ökande betydelse samt att det uppstod en inhemsk köpmannaklass – som judarnas situation allvarligt försämrades. Efter hand blev i stort sett hela den judiska befolkningen utstött ur de flesta länderna i Västeuropa. Förföljelserna av judarna tog sig allt våldsammare former. I de ekonomiskt underutvecklade länderna i Östeuropa förblev däremot judarnas situation blomstrande ända fram till helt nyligen.

Redan dessa summariska påpekanden avslöjar hur felaktig den gängse synen på judarnas historia är. Judarna utgör i första hand en grupp i samhället med en specifik ekonomisk funktion. De är en klass eller, snarare, ett folk-som-klass (un peuple-classe).¹⁸

Begreppet ”klass” står inte i någon motsättning till begreppet ”folk”. Det är på grund av att judarna bevarats i egenskap av social klass som de bevarat vissa av sina religiösa, etniska och språkliga särdrag.¹⁹

Denna överensstämmelse mellan klass och folkslag (eller ras) är långt ifrån något undantag i det förkapitalistiska samhället. Dess sociala klasser kännetecknas ofta av mer eller mindre nationella eller rasbetingade egenskaper. ”De lägre klasserna och de högre klasserna är i många länder ingenting annat än en tidigare periods erövrande folk och underkuvade folk. Erövrar-folket utvecklas till en sysslös och stridslysten överklass ... Det underkuvade folket levde inte på vapenmakt utan av arbete.”²⁰ Och Kautsky säger: ”Olika klasser kan tillägna sig specifika rasmässiga egenskaper. Å andra sidan kan en konfrontation mellan olika raser, om var och en av dem specialiserat sig på ett visst verksamhetsområde, resultera i att var och en av dessa raser får sin speciella sociala position inom ett och samma samhälle. Det inträffar ibland att *rasen blir en klass*.”²¹

¹⁸ ”Bonden och godsägaren under medeltiden är inga producenter av varor. Visserligen byter de bort eventuella överskott men utbytet är för dem något i grunden främmande, ett undantag. Varken godsherrn eller bonden äger som regel några större summor pengar. Huvudparten av deras rikedom består i bruksvärden, utsäde, boskap osv. Varucirkulation, cirkulation av penningkapital, penningekonomin som helhet är i själva verket främmande för denna typ av samhälle. Kapitalet lever, som Marx så riktigt uttryckte det, i detta samhälles porer. Det är i dessa porer juden träder fram.” Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien, 1907.

¹⁹ I fråga om den nationella särartens bevarande bland tyskarna boende i de slaviska länderna säger Pirenne följande: ”Huvudskälet (till detta bevarande) är utan tvivel att de bland slaverna var de som införde och under flera hundra år var de främsta representanterna för stadskulturen. Tyskarna införde bourgeoisin bland dessa jordbruksfolk och kanske är det snarare i egenskap av en social klass än i egenskap av en nationell grupp som de, allt ifrån första början, skilde sig från dem.” Henri Pirenne, *Histoire de l'Europe*, Bryssel, 1936, s. 248.

²⁰ Augustin Thierry, *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* (1825).

²¹ Eftersom skiljeväggarna mellan olika klasser var helt ogenomträngliga under den förkapitalistiska tiden inträffade det ofta att nationella olikheter bevarades mycket länge. De tog sig i första hand uttryck i språkliga skillnader. Det besegrade folkets språk degraderades till ett föraktat folkmål och erövrarnas språk blev det som ”bättre folk” talade. I England fortsatte den normandiska aristokratin i flera hundra år att använda sig av franska medan folket uttryckte sig på saxiska. Den moderna engelskan härstammar ur en fusion av dessa båda språk. Med tiden utjämnades de lingvistiska skillnaderna. Det dröjde inte länge förrän burgunder, franker och andra barbarer började tala sina undersåtars språk. De arabiska erövrarna däremot överförde sitt språk till de

Det finns självfallet ett ömsesidigt beroende mellan egenskapen att tillhöra en ras eller nation och egenskapen att tillhöra en klass. Judarnas sociala ställning har utövat ett djupt och avgörande inflytande på deras nationella egenskaper.

Begreppet ”folk-som-klass” rymmer alltså ingen motsägelse, och än lättare är det att se sambandet mellan klasstillhörighet och religionstillhörighet. Varje gång en klass uppnår en viss grad av mognad och medvetenhet tar sig oppositionen till den omgivande majoriteten religiösa former. De kätterska läror som albigenser, lollarder, manikéer, katarer och otaliga andra sekter i de medeltida städerna bekände sig till är de första religiösa uttrycken för borgerskapets och folkets växande motstånd mot den feodala ordningen. Dessa läror blir ingenstans den dominerande religionen på grund av den medeltida borgerskapets relativa svaghet. De kvävdes hänsynslöst i blod. Först på 600-talet kunde borgerskapet som blivit allt mäktigare med framgång utveckla lutheranismen och i synnerhet calvinismen och dess engelska motsvarigheter.

Medan katolicismen är ett uttryck för lantmannaadels och feodalismens intressen och calvinismen (eller puritanismen) ett uttryck för bourgeoisie och kapitalismens intressen är judaismen en återspeglning av en prekapitalistisk köpmannaklass intressen.²²

Det som främst skiljer den judiska ”kapitalismen” från kapitalismen i egentlig mening är att den till skillnad från den senare inte är bärare av ett nytt produktionssätt. ”Handelskapitalet hade en självständig existens och var skarpt avskilt från de produktionsgrenar vars varor det förmedlade. ‘Antikens handelsfolk levde i likhet med Epikuros gudar i jordens innandöme eller snarare som judarna i det polska samhällets porer.’ Ocker liksom handel exploaterar ett givet produktionssätt som de inteskapar och som *de förblir främmande för*”.²³

Kapitalackumuleringen i judarnas händer härrörde inte från en speciell produktionsform, från den kapitalistiska produktionen. Mervärdet (eller merprodukten) härrörde från den feodalistiska utsugningen och godsherrarna var tvungna att avstå en del av detta mervärde åt judarna. Härav antagonismen mellan judarna och feodalismen, men även det oförstörbara band som fanns dem emellan.

Feodalismen var lika värdefull för judarna som för godsherrarna. Om godsherren behövde juden så behövde också juden godsherren. Det är på grund av denna ställning i samhället som judarna ingenstans kunde inta rollen som dominerande klass. Inom den feodala ekonomin kan

underkuvade folken. De lingvistiska skillnaderna klasser emellan fösvann inte helt förrän bourgeoisin kom till makten. K. Kautsky, *Rasse und Judentum*, s. 26.

Ludwig Gumplowicz säger på ett annat ställe: ”... vissa klasser (godsägarnas, böndernas, köpmännens) skiljer sig åt sine emellan genom de etniska element som strålat samman i var och en av dem ... Skillnaden mellan dessa klasser bevaras lätt ty, eftersom den på samma gång är av antropologisk och av moralisk art, medger den att klasserna och kasten att själva utformas och att isolera sig i förhållande till de övriga” L. Gumplowicz, *Precis de sociologie*.

²² ”Den judiska kapitalismen var en pariafolkets spekulativ kapitalism; den puritanska kapitalismen identifierade sig med den borgerliga organisationen av arbetet.” (Max Weber).

Sambandet mellan klasstillhörighet och religionstillhörighet är förvisso inte perfekt. Alla överklassmänniskor är inte katoliker och alla borgare bekänner sig inte till calvinismen. Men klassen sätter sin prägel på religionen. T.ex. ”upphävandet av ediktet i Nantes gjorde att kanske 100.000 protestanter flydde i slutet av i 600-talet, och för övrigt var nästan samtliga stadsbor som tillhörde industri- och köpmannaklassen (hugenott-bönderna som bara låtit omvända sig till skenet lämnade ingalunda landet) ”. H. See, *La France conomique et sociale au XVIIIe siecèle*, 3:e uppl., Paris, s. 15.

²³ Karl Marx, *Das Kapital*, del I, sv. övers. Bohman.

en handelsidkande klass inte vara annat än klart underordnad. Judaismen kunde inte vara annat än en troslära som i mer eller mindre hög grad tolererades.²⁴

Vi har redan konstaterat att judarna under antiken hade sitt eget rättsväsende. Det samma gällde under medeltiden. ”I medeltidens elastiska samhälle hade varje stånd, som också levde efter sina egna sedvänjor, sin egen rättskipning. Utöver statens rättsregler hade prästerskapet sina kyrkliga domstolar, adeln sina feodala domstolar och bönderna sina. Och borgerskapet fick i sinom tid rådmansämbetet.”²⁵

Judarnas särskilda organisation var *Kehila*. Varje agglomerat av judar var organiserat i rådsförsamlingar (Kehila) som levde efter egna mönster och hade en egen rättsapparat. I Polen blev denna organisationsform mest utvecklad. Efter ett påbud från kung Sigismund-August av 1551 fick judarna rätt att själva välja de domare och rabbiner som skulle handha alla deras inre angelägenheter. Det var bara när det gällde juridiska konflikter mellan judar och icke-judar som vojvodernas domstolar intervenerade. Över allt där det fanns en judisk befolkning valde man fritt ett råd. Detta råd som kallades *Kahal* hade ett mycket vitt verksamhetsfält. Det skulle driva in skatterna till staten, fördela de generella och speciella skatterna, dirigera den lägre och högre undervisningen (*Ieschiboth*). Det reglerade alla frågor rörande handel, hantverk och välgörenheten. Det handhade reglerandet av konflikter mellan samhällets egna medlemmar. Varje *Kahal* omfattade även de judiska innevånarna i kringliggande byar.

Råden för judiska samhällen på olika platser fick med tiden för vana att med jämna mellanrum samlas områdesvis för att diskutera administrativa, juridiska och religiösa frågor. Dessa möten fick sålunda karaktären av små riksdagar.

Vid tiden för den stora marknaden i Ljubliana samlades en sorts allmän riksdag med deltagare från Stor-Polen, Lill-Polen, Podolien och Volynien. Detta möte fick namnet Vaad Arba Arazoth, eller ”Fyra Länders Råd”.

Judarnas traditionella historiker har inte försummat att i denna rådsorganisation se en sorts nationell autonomi. ”I det gamla Polen, säger Doubnov, utgjorde judarna en nation med självstyre som hade sin egen inre administration, egna domstolar och viss juridisk självständighet.”²⁶

Självfallet är det en grov anakronism att tala om nationell autonomi när det gäller 1500-talet. Den nationella frågan existerade inte vid den tiden. I det feodala samhället var det endast klasserna eller stånden som hade speciella rättsregler ... Judarnas autonomi förklaras av judarnas specifika sociala och ekonomiska ställning och inte av deras ”nationalitet”.²⁷

Även den språkliga utvecklingen återspeglar judaismens specifika sociala position.

Hebreiskan försvinner mycket tidigt som levande språk. Över allt anammar judarna de omgivande folkens språk. Men denna språkliga anpassning resulterar i allmänhet i en ny dialekt som innehåller vissa hebreiska uttryck. Det har vid olika tidpunkter i historien funnits

²⁴ Utom när det gäller ett mongoliskt folk (khazarerna) vid Kaspiska havet som på 700-talet anammade den israelitiska trosläran. Finns det något samband mellan denna folkgrupps kommersiella funktion och dess omvändelse till judendomen?

²⁵ Henri Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris, 1910.

²⁶ Föredrag av S. M. Doubnov vid Historisk-etnografiska sällskapets möte i St. Petersburg (se hans artikel i tidskriften *Voshod*, nr 12, 1894, på ryska).

²⁷ Redan på 400-talet f. Kr. talade judarna i Diasporan arameiska. Längre fram talade de i första hand grekiska: ”Gravskrifterna på de judiska kyrkogårdarna i Rom är oftast grekiska, och med ett språkbruk som gör dem i det närmaste obegripliga. Vissa är på latin, ingen på hebreiska.” L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*, II, 519.

judisk-arabiska, judisk-persiska, judisk-provencalska, judisk-portugisiska, judisk-spanska m.fl. dialekter, för att inte tala om den judisk-tyska dialekten som blivit dagens jiddisch. Dessa dialekter vittnar om de två motstridiga tendenser som alltid varit utmärkande för judarnas sätt att leva: tendensen till integration i det omgivande samhället och tendensen till avskärmning som bottnar i judendomens sociala och ekonomiska situation.²⁸

Det är endast i de situationer där judarna upphör att utgöra en särskild grupp i samhället som de fullständigt assimileras till omgivningen. ”Assimilationen är inte något nytt fenomen i judarnas historia”, säger den sionistiske sociologen Ruppin.²⁹

Om judarnas historia nu är historien om judendomens bevarande är den också historien om assimilationen av stora skikt av judenheten. ”I Nordafrika var, före Islam, många judar *jordbrukare*, men de flesta av dessa absorberades av ortbefolkningen.”³⁰ Denna assimilering förklaras av att judarna här upphört att utgöra en särskild klass, att de blivit jordbrukare. ”Om judarna skulle ha ägnat sig åt jordbruk skulle de med nödvändighet ha spritt sig över hela landet vilket på några generationer skulle ha medfört en fullständig assimilering till den övriga befolkningen trots den religiösa olikheten. Men de ägnade sig åt köpenskap och var koncentrerade till städerna där de levde i särskilda samhällen i avskildhet från andra och endast umgicks och gifte sig med varandra inbördes.”³¹

Man kan också hänvisa till de många judiska jordägare som lät omvända sig i Tyskland på 300-talet, till det totala försvinnandet av Arabiens judiska krigarstammar, till judarnas assimilering i Sydamerika, Surinam osv.³² Lagen om assimilering skulle kunna uttryckas på följande sätt: i de situationer där judarna upphör att utgöra en klass förlorar de mer eller snabbt sina etniska, religiösa och språkliga kännetecken; de assimileras.³³

Det är svårt att återföra judarnas historia i Europa till några få huvudperioder eftersom de ekonomiska, sociala och politiska förhållandena växlade från land till land. Polen och Ukraina var mot slutet av 1700-talet fortfarande rent feodala samhällen, medan det i Västeuropa under samma period försiggick en snabb utveckling av kapitalismen. Man inser lätt att situationen för judarna i Polen snarare liknade de franska judarnas situation under den karolingiska perioden än den deras samtida trosfränder levde under i Bordeaux eller Paris. ”En portugisisk jude i Bordeaux och en tysk jude från Metz är två sins emellan helt olika varelser”, skrev en fransk jude till Voltaire. Den rika judiska överklassen i Frankrike eller Holland hade knappast något gemensamt med klassen judar i det feodala polska samhället.

²⁸ Det vore intressant att försöka ta reda på varför judarna som levde i de slaviska länderna så länge bevarade den germanska dialekten (jiddish).

²⁹ A. Ruppin, *Les Juifs dans le monde moderne*, Paris, 1934, 5. 265.

³⁰ Idem., s. 136.

³¹ Idem., s. 136.

³² Vid den tid då kapitalismen började utvecklas, från 1300-talet och fram till 1800-talet, innebar som regel assimilationen i Västeuropa ett inlemmande i den kristna kapitalistklassen. Judarnas uppgående i den kapitalistiska klassen kan jämföras med feodal-herrarnas förvandling till kapitalister. Också här slutar bourgeoisins kamp mot feodalismen i vissa fall med att den feodala klassen helt exproprieras (Frankrike) eller med att feodalerna uppgår i kapitalistklassen (England, Belgien). Kapitalismens framväxt har liknande verkningar för judarna. I vissa fall assimileras de, i andra blir de eliminerade.

³³ Generellt sett hade förföljelserna av judarna en social karaktär. Men ideologins eftersläpning i förhållande till samhällets infrastruktur kan också förklara vissa *rent religiösa* förföljelser. I vissa områden kunde judarna ganska länge behålla sin speciella religion allt under det de förvandlades till jordbrukare. I sådana fall måste förföljelser ha inneburit att omvändelsen *påskyndades*. Vad som skiljer de *religiösa* förföljelserna från de *sociala* (i religiös förklädning) är att de var mindre våldsamma och att judarna gjorde mindre motstånd. Sålunda tycks judarna i det västgotiska Spanien ha varit jordbrukare i stor utsträckning. De västgotiska kungarna hade heller inte en tanke på att utvisa dem på det sätt Ferdinand och Isabella senare skulle göra. De rent religiösa förföljelserna är att betrakta som undantag.

Trots de ansevärliga skillnader i ekonomiska villkor och utvecklingstakt som rådde i de olika länder i Europa som judarna bodde i ger ett uppmärksamt studium underlag för en indelning av den judiska historien i följande grundläggande stadier.

I. Den förkapitalistiska perioden

Detta är judarnas mest blomstrande period. "Kapitalet" från handel och ocker finner goda möjligheter att expandera i det feodala samhället. Judarna beskyddas av kunga- och furstehus och deras relationer till andra klasser är i allmänhet goda.

Dessa förhållanden kvarstår i stort sett oförändrade i Västeuropa fram till i 1000-talet. Den feodala utvecklingen kulminerar i den karolingiska epoken som också blir höjdpunkten i judarnas blomstringstid.

Den feodala ekonomin fortfar att behärska Östeuropa fram till slutet av 1700-talet och Östeuropa blir i allt högre utsträckning judendomens centrum.

II. Den medeltida kapitalismens period

Från och med början av i 1000-talet inleds i Västeuropa en period av intensiv ekonomisk utveckling. Betecknande för det första stadiet i denna utveckling är uppkomsten av en hantverksindustri och en inhemsk handelsidkande borgarklass. Handelsekonomins inträngande på landsbygden kännetecknar det andra stadiet.

Utvecklingen i städerna och framväxandet av en inhemsk köpmannaklass medför att judarna helt trängs bort ur handeln. De blir ockrare och deras klientel utgörs huvudsakligen av adel och kungahus. Men förvandlingen från bruksekonomi till bytesekonomi på landsbygden medför att också dessa positioner undergrävs.

Den relativt stora tillgången på pengar gör det möjligt för adeln att befria sig från ockrarnas gissel. Judarna drivs bort från det ena landet efter det andra. En del assimileras och då i synnerhet till den inhemska bourgeoisien.

I en del städer, särskilt i Tyskland och Italien, börjar judarna ge krediter till folket, till bönder och hantverkare. Som småockrare som utsuger folket blir de ofta offer för blodiga förföljelser.

Om den medeltida kapitalismens period gäller allmänt att det är under denna tid de våldsammaste judeförföljelserna äger rum. Det judiska "kapitalet" råkar i konflikt med alla klasser i samhället.

Olikheterna i den ekonomiska utvecklingen mellan länderna i Västeuropa är dock av betydelse för de former antisemitismen uppträder i på olika ställen.

I det ena landet är det adeln som går i spetsen för kampen mot judarna, i det andra är det bourgeoisien och i Tyskland är det folket som driver fram förföljelserna.

Den medeltida kapitalismen är en i det närmaste okänd företeelse i Östeuropa. Där finns ingen åtskillnad mellan handelskapital och ocker-kapital. I motsats till Västeuropa där jude blir liktydigt med ockrare är judarna här framför allt handelsmän och mellanhänder. Under det att judarna undan för undan elimineras från länderna i Västeuropa blir deras positioner i östra Europa ständigt starkare. Först på 1800-talet börjar kapitalismens utveckling (och nu handlar det inte längre om "skrå-kapitalismen" utan om den moderna kapitalismen) rucka på de ryska och polska judarnas gynnsamma situation. "Judarnas elände i Ryssland uppstod först i och med att livegenskapen och den feodala fördelningen av jorden avskaffades. Så länge som

dess två företeelser existerade hade judarna goda möjligheter att leva som köpmän och mellanhänder.”³⁴

III. Manufaktur- och industrikapitalismens period

Den egentliga kapitalismens period börjar under renässansen och yttrar sig först i en kraftig utökning av handelsförbindelserna och i manufakturens utveckling.

I den mån judarna lever kvar i Västeuropa (och det gör endast ett litet fåtal) deltar de i kapitalismens uppbyggnad. Men Sombarts teori som tillskriver dem en avgörande och aktiv roll i kapitalismens uppbyggnad bygger på lösan sand. Judarna representerade ju en primitiv kapitalism (byggd på köpenskap och ocker) och just därför kunde den moderna kapitalismens framväxt inte vara annat än ödesdiger för deras sociala situation. Detta utesluter naturligtvis inte att enskilda judar bidrog till skapandet av den moderna kapitalismen. Men de omständigheter som gör att judarna integreras i den kapitalistiska klassen är samma omständigheter som *leder till deras assimilering*. Den judiske storföretagaren eller andelsägaren i det holländska eller engelska Ostindiska Kompaniet står vid dopfontens rand, för övrigt utan att göra våld på sig själv. Jämsides med kapitalismens utveckling sker en kontinuerlig assimilation av judarna i Västeuropa.

Att judendomen inte helt försvunnit från västra Europa beror på den kraftiga tillströmningen av östeuropeiska judar. Den judiska frågan, som nu fått en världsvid omfattning, är sålunda i första hand ett fenomen som sammanhänger med situationen för judenheten i öst.

Denna situation är en följd av den ekonomiska utvecklingens eftersläpning i den delen av världen. De specifika orsakerna till den judiska emigrationen blandar sig alltså här med de generella faktorer som låg bakom den stora europeiska emigrationen på 1800-talet.

1800-talets stora utvandring berodde till stor del på den kapitalistiska utvecklingens otillräcklighet i förhållande till den takt med vilken den feodala eller på manufakturen inriktade ekonomin brakade samman. Till den engelska bonden som fördrivits av kapitaliseringen av landsbygdens ekonomi sällar sig hantverkaren eller manufakturarbetaren som drivits bort av maskinen. Dessa massor av bönder och hantverkare som trängts ut av det nya ekonomiska systemet fick söka sig ett levebröd på andra sidan Atlanten. Men denna situation varar inte i evighet. På grund av produktivkrafternas snabba utveckling i Västeuropa kunde den delen av befolkningen som berövats utkomstmöjligheter snart finna arbete tillräckligt inom industrin. Det är därför som utvandringen till Amerika från t.ex. Tyskland som var mycket omfattande under mitten av 1800-talet nästan helt upphör mot slutet av århundradet. Det samma gäller för England och för övriga länder i Västeuropa.³⁵

Men allt under det att obalansen i ett samhälle mitt emellan feodalismens sammanbrott och kapitalismens framväxt ganska snabbt försvann i Västeuropa blev den bara värre i Östeuropas efterblivna länder. Där krossades den feodala ekonomin och de primitiva formerna av kapitalism mycket snabbare än utvecklingen av den moderna kapitalismen skedde. Bönder och hantverkare fick i allt större grupper försöka rädda sig genom att utvandra. I början av 800-talet utgjorde engelsmän, irländare, tyskar och skandinaver merparten av invandrarna i Amerika. Det slaviska och judiska inslaget blir särskilt framträdande mot slutet av 1800-talet.

Från och med början på 1800-talet söker sig de judiska massorna nya vägar. Men till en början går vandrigen i riktning mot det inre av Ryssland och Tyskland. Judarna slår sig ned i

³⁴ Werner Sombart, *L' du capitalisme*, Paris 1932.

³⁵ ”Den ekonomiska utvecklingen i de viktigaste länderna i Europa under den senare fjärdedelen av 1800-talet hejdade denna utvandring, men snart steg en andra våg upp som huvudsakligen bestod av emigranter från Europas jordbruksländer.” Wladimir. Woytinski, *Tatsachen und Zahlen Europas*, Wien, 1930, s. 60

de stora industri- och handelsstäderna där de spelar en viktig roll som köpmän och industriarbetare. Här uppstår en ny och betydelsefull företeelse – efter hundratals år föds det *ett judiskt proletariat*. Folket-som-klass börjar uppvisa en social differentiering.

Men det judiska proletariatet är i första hand koncentrerat till konsumtionsmedlens område. Det är huvudsakligen ett hantverksproletariat. I samma mån som storindustrin breder ut sig minskar hantverkets andel av ekonomin.

Verkstaden får ge plats åt fabriken. Och så händer det att judarnas integrering i den kapitalistiska ekonomin åter äventyras. Nu är det inte bara den ”förkapitalistiska” köpmannen som måste emigrera, utan också den judiska hantverksarbetaren. I allt större skaror lämnar judarna östra Europa och beger sig till västra Europa eller Amerika. Lösningen på den judiska frågan, dvs. det fullständiga inlemmandet av judarna i ekonomin, blir sålunda ett världsproblem.

IV. – Kapitalismens förfall

Genom att påbörja en social differentiering inom judenheten, genom att inlemma den i ekonomin och genom att möjliggöra utvandring till nya länder lade kapitalismen grunden för en lösning av den judiska frågan. Men den löste den inte. I stället förvärrades judarnas situation på ett obeskrivligt sätt i och med den kapitalistiska ordningens allomfattande kris på 1900-talet. Judarna förlorade sin ekonomiska roll från feodalismens tidevarv och kunde inte integreras i den ruttnande kapitalistiska ekonomin. Kapitalismen stöter i sina krampryckningar till och med bort de judiska inslagen den ännu inte sugit upp.

Över allt utvecklas en våldsam antisemitism i medelklassen som håller på att kvävas under trycket av de kapitalistiska motsättningarna. Det stora kapitalet utnyttjar antisemitismen hos småbourgeoisin för att i rasismens tecken samla till sig massorna.

Judarna manglas sönder mellan två system, feodalismen och kapitalismen, som på ömse sidor om dem vittnar om varandras ruttenhet.

Från antiken till den karolingiska epoken – en framgångsrik handelsperiod för judarna

A Före den romerska erövringen

Sedan mycket länge tillbaka var det över Syrien och Palestina som utbytet av varor gick mellan medelhavsområdets två äldsta kulturcentra Egypten och Assyrien. Feniciernas och kanaanéernas¹ huvudsakliga inriktning på handel härrör från de geografiska och historiska förhållandena i de länder de bodde i. Fenicierna blev Antikens första stora handelsfolk därför att de befann sig mitt emellan tidens två stora civilisationscentra. Det var till en början framför allt varor från Assyrien och Egypten som fenicierna handlade med. Det samma gällde säkerligen de palestinska köpmännen.² Enligt Herodotus var de assyriska handelsvarorna de första och viktigaste i den feniciska handeln. Och feniciernas förbindelser med Egypten var av lika gammalt ursprung. De bibliska berättelserna om Kanaan vittnar, liksom de feniciska sägnerna, om förbindelser både landsvägen och sjövägen mellan befolkningen i dessa länder och Egypten. Herodotus talar också om egyptiska handelsvaror som sedan lång tid tillbaka fraktats till Grekland av fenicierna.³

Palestinas geografiska läge var visserligen lika förmånligt som Feniciens när det gällde att forsla handelsvaror mellan Egypten och Assyrien,⁴ men de förutsättningar för sjöfart som Syrien hade saknades helt. Fenicien var rikligen försedd med allt som fordrades för att färdas på havet: Libanons cedrar och cypresser gav byggmaterial till farkoster och i bergen i Libanon och dess omgivning fanns koppar och järn i överflöd. Längs den feniciska kusten fanns det dessutom en mängd naturliga hamnar.⁵ Det är alltså inte ägnat att förvåna att feniciska fartyg lastade med egyptiska och assyriska varor mycket tidigt började plöja de flesta farbara vatten i den antika världen. ”Feniciens politiska och merkantila relationer med det stora landet vid Nilen och det vid Euftrat – dessa relationer hade existerat längre än två tusen år vid Kristi födelse – gjorde det möjligt för fenicierna att utöka sin handel till länderna vid Indiska oceanens kust.”⁶ Fenicierna kom i kontakt med folk och kulturer av de mest skilda slag.⁷

Under flera århundraden behöll fenicierna monopolet över handeln mellan österns relativt utvecklade länder och de primitiva länderna i väst. Under den tid som fenicierna hade hegemonin över handeln var det ekonomiska förhållandena på öarna i västra Medelhavet och i länderna på det omgivande fastlandet fortfarande mycket underutvecklade. ”Detta betyder inte att handel var en okänd företeelse för det homeriska samhället, men för grekernas del innebar

¹ Troligen var det Palestinas kommersiella välstånd som i israeliternas ögon kom det att framstå som landet av mjölk och honung. Det är sannolikt att den israelitiska invasionen innebar ett hårt slag för den palestinska handeln. Men med tiden upptog israeliterna för egen del de förmånliga relationerna med länderna vid Nilen och Euftrat.

² Det är alltså troligen från början en specifik geografisk och historisk situation som blev avgörande för feniciernas och judarnas inriktning på handel. Det är uppenbart att enbart närheten till civilisationscentra med en jämförelsevis betydande industri och grannskapet till länder som redan till en del producerade för utbyte medgav att det utvecklades specifika handelsfolk som fenicierna och judarna. Det är vid sidan av de stora civilisationscentra som de första stora handelsfolken utbildades.

³ E. C. Movers, *Die Phönizier*, Bonn, 1841-1856, s. 17.

⁴ ”Redan innan israeliterna kom till Kanaan var handeln där högt utvecklad. I brev från 1400-talet f. Kr. talas det om karavaner som korsade Tell-el-Amarna.” F. Bühl, *Die sozialen Verhältnisse der Israeliten*, Berlin, 1899, s. 76.

⁵ Movers, op. cit. s. 19.

⁶ Movers, op. cit. s. 18.

⁷ Movers: ”Genom sin oförtröttliga kommersiella nit och sin oförstörbara företagsamhet hade fenicierna fått namn om sig att vara ett handelsfolk med vilket inget annat folk under antiken kunde mäta sig. Det är först senare, under medeltiden, som detta namn med alla de negativa föreställningar som förbands med det överfördes till deras grannar och arvtagare, judarna i Diasporan.” op. cit. s. 26.

handel huvudsakligen import. I utbyte mot de råvaror, ädla stenar och metaller och hantverksföremål de främmande sjöfararna erbjöd dem tycks grekerna främst ha givit boskap.”⁸ Denna situation som var mycket ogynnsam för den inhemska befolkningen varade inte länge. Den feniciska handeln blev en av de faktorer som kraftigast inverkade på Greklands ekonomiska utveckling. Befrämjande för Greklands uppsving var också den grekiska kolonisationen som expanderade betydligt mellan 800- och 600-talet f.Kr. De grekiska kolonisatorerna spred sig i alla riktningar över Medelhavet. De grekiska städernas antal mångdubblades. Thukydidens och Platon förklarar den grekiska utvandringen med att jorden inte räckte till.

Den grekiska kolonisationen åtföljdes av ett – för den tiden – oerhört uppsving inom hantverk och handel. Greklands ekonomiska utveckling resulterade i en nedgång för Feniciens handel. I de grekiska hamnarna var det förut fenicierna som lossade sina handelsvaror som de bytte mot inhemska produkter, och oftast, tycks det, mot boskap. Hädanefter, är det grekiska sjömän⁹ som själva beger sig till Egypten, Syrien, Mindre Asien, till folk i Europa som etrusker eller barbarer som skyterna, gallerna, ligurerna och iberna med hantverksföremål och konstverk, tyger, vapen, smycken eller bemålade vaser som är mycket uppskattade och som alla barbarer är lystna efter.”¹⁰ Perioden mellan 500- och 300-talet syns ha varit Grekland ekonomiska höjdpunkt. ”Vad som kännetecknar denna nya period är att yrkena mångfaldigas, organiseras och specialiceras samt att det sker en långt driven arbetsdelning.”¹¹ Vid tiden för pelopponesiska kriget hade Hipponikas 600 slavar som arbetade i gruvorna och Nikias 1-000.

Denna viktiga ekonomiska utveckling i Grekland har kommit mången borgerlig historiker att tala om en ”grekisk kapitalism”. Man har gått så långt som till att jämföra hellensk industri och handel med industrialismens ekonomiska omvälvningar.

I själva verket förblir jordbruket hela tiden den ekonomiska basen för Grekland och dess kolonier. ”Den grekiska kolonin är inte inriktad på handel utan som regel på militära ändamål och på jordbruk.”¹² Och Strabon berättar angående Cumae, en grekisk koloni i Italien, att först tre hundra år efter stadens grundande upptäckte dess innevärdare att den låg vid havet. Att jordbruket dominerade den hellenska världens ekonomiska liv är obestridligt. Och någon industri som är möjlig att jämföra med modern industri är det aldrig fråga om. ”Formerna för produktion och organisation förblev hantverksmässiga.”¹³ Gruvorna är det enda som förefaller ha någon likhet med vad vi själva för närvarande upplever, och då med avseende på arbetskraften.

Det faktum att industrin och handeln trots den stora expansionen huvudsakligen förblev i händerna på främlingar – metekerna – är det bästa beviset på att dessa näringar hade en förhållandevis underordnad roll inom den grekiska ekonomin. ”Inom den intensiva handeln och inom industrin, som båda har Athen som centrum, finner man till övervägande delen meteker.”¹⁴

⁸ J. Toutain, *L'Economie antique*, Paris 1927, s. 24-25.

⁹ Dessa ”grekiska sjömän” tycks främst ha varit meteker, alltså främlingar som slagit sig ner i Grekland. Feniciens kommersiella roll sammanhänger med de egyptiska och assyriska civilisationernas utveckling; den hellenistiska civilisationens uppsving medförde metekernas kommersiella lycka.

¹⁰ Toutain, op. cit. s. 40.

¹¹ Toutain, op. cit. s. 68.

¹² Johannes Hasebroek, *Staat und Handel im alten Griechenland*, Tübingen, 1928, S. 112.

¹³ Hasebroek, op. cit., s. 78. Produktionen av bruksvärden kvarstår som ekonomins grundval. Det enda man kan gå med på är att produktionen av bytesvaror i Grekland fick största möjliga omfattning under de förutsättningar som antikens produktionssätt innebar.

¹⁴ Pierre Roussel, *La Grèce et l'Orient*, Paris, 1928 (coll. Halphen et Sagnac, II), s. 301. Se även M. Clerc, *Les Métèques athéniens*, Paris, 1893, s. 196: ”Den maritima handeln låg i själva verket i stor utsträckning i

I det stora handelscentrat Delos kan man av inskriptionerna utläsa att nästan samtliga handelsmän var främlingar.¹⁵

Den grekiska medborgaren betraktar handel och industri med förakt – han är framför allt jordägare. Aristoteles är i likhet med Platon motståndare till att handelsmän släpps in i staden.¹⁶

Man bör alltså akta sig för att överdriva vikten av utvecklingen inom industri och handel i Grekland. Den grekiska expansionen skedde nämligen främst inom det militära området och inom jordbruket. Och jämsides med denna expansion utvecklades industri och handel avsevärt.¹⁷ Grekerna blev aldrig ett handelsfolk som fenicierna eller judarna men i de grekiska kolonierna, och senare i de hellenska kungadömena, äger ett väsentligt kommersiellt och industriellt uppsving rum. Självklart är att de grekiska staterna som alltså inte var kommersiella i egentlig mening på alla sätt stödde handel och industri som var utomordentligt viktiga inkomstkällor.

Det är inte bara den ekonomiska utvecklingen i Grekland och kolonierna som är orsaken till den feniciska handelns nedgång – en annan viktig orsak är den växande antagonismen mellan Persien och Grekland. Parallellt med den grekiska civilisationens utbredning gör perserna sitt segertåg över Asien. Det persiska väldet når sin höjdpunkt på 400-talet. Det omfattar då en del av Asien och Egypten.

Den grekiska och den persiska civilisationens samtidiga utveckling skulle ge nådstöten åt den feniciska handeln. Kommunikationerna mellan Asien och Europa försvårades förvisso avsevärt i och med att medelhavsområdet delades upp mellan två gentemot varandra fiendliga makter. Perserna och grekerna skapade sig var sitt eget handelssystem.

Man kan anta att Palestina som tidigare varit helt undanträngt av Fenicien börjar spela en väsentlig roll inom handeln i och med den feniciska tillbakagången och utvecklandet av den asiatiska handeln efter persernas erövringar. Karavanvägen mellan Egypten och Babylonien återfår sitt fulla värde. Fenicierna förlorar allt mer av sitt gamla inflytande och på Lukas tid hade det gått så långt, att de huvudsakligen handlade med saltat kött,¹⁸ medan judarna kommit att spela en förstaplansroll inom perserriket.

En del historiker tillskriver den babyloniska fångenskapen en väsentlig betydelse för judarnas utveckling till ett handelsfolk. ”I Babylon förvandlades judarna till det handelsfolk vi känner från världens ekonomiska historia. Hos babylonerna fann de högt utvecklade ekonomiska relationer. Nyligen påträffade kilskrifttavlor visar att de landsförvisade judarna tog en aktiv del i det kommersiella livet. De ägnade sig åt kreditaffärer – en företeelse som var väl utvecklad hos babylonerna – och de var stora handelsmän.”¹⁹

Men judarnas skingrande är helt säkert något som föregår landsförvisningen till Babylon. ”Det finns tungt vägande skäl som talar för att det existerade en diaspora före exilen.”²⁰

metekernas händer.” och H. Francotte, *L'industrie dans la Grèce ancienne*, Bryssel, 1900, 1, s. 192: ”Atens maritima handel förefaller främst ha behärskats av främlingar.”

¹⁵ Hasebroek, op. cit., s. 108. Under Athens blomstringstid räknade man där 400.000 slavar, 20.000 medborgare och 30.000 meteker.

¹⁶ ”Man kan lika litet tala om världens kommersialisering som om dess industrialisering. Ekonomins agrara karaktär är förhärskande ända fram till 30-talet ...” Hasebroek, op. cit., s. 101.

¹⁷ ”Varje jämförelse mellan det antika Greklands hamnar och moderna orter som Genua eller Marseille kan inte framkalla annat än löje eller ett småleende. Dock var åsynen av denna handel, dessa transporter och detta ut- och inflyde av varor något nytt för Medelhavet – den skilde sig helt i sin intensitet och hela karaktär från den feniciska handeln som varit en sorts kolportage till sjöss snarare än egentlig handel.” Toutain, op. cit., s. 84.

¹⁸ C. Autran, *Phéniciens*, Paris, 1920, 5. 51.

¹⁹ Lujo Brentano, *Das Wirtschaftsleben des antiken Welt*, Jena, 1929, s. 79.

²⁰ Antonin Causse, *Les Dispersés d'Israel*, Paris, 1921, s. 7.

Omfattningen av den judiska exilen under Nebukadnesar har blivit starkt överdriven. Det var endast en del av de härskande klasserna som drabbades av den babyloniska kungens åtgärder. Majoriteten av de judar som levde i Palestina förblev där. Om man nu under perserväldet finner judar över allt i detta väldiga rikets olika delar – och Esters bok är mycket värtalig i denna fråga – vore det enfaldigt att betrakta detta som en följd av den babyloniska fångenskapen som för övrigt allt som allt varade i femtio år. Det är också naivt att tro att det judiska folket skulle ha återvänt till Palestina under Esras och Nehemjas tid. Deras roll var framför allt av religiös natur. Det gällde att bygga upp templet och att ånyo skapa ett religiöst centrum för den förskingrade judenheten. ”De flesta historiker har avsevärt överdrivit de palestinska judarnas betydelse under persertiden. Man resonerar som om Israels hela historia, sedan Jerusalem väl byggt upp på nytt, utspelats runt det heliga berget, som om hela folket verkligen hade kommit tillbaka från exilen och skulle ha bott inom ett område på några hundra kilometers omkrets mellan Tekoa, Mitspa och Jeriko. I själva verket utgjorde judarna i Judéen endast en del, och den minsta, av judenheten. Och, efter vad man kan förstå inte den mest vitala delen.”²¹

Cyrus vänder sig i sitt påbud till Diasporans judar i ordalag som: ”... och alla de övriga må var de än bor hjälpa (dem som beger sig till Palestina) med silver, guld, bohag och med boskap, detta jämte vad som frivilligt gives till Guds hus i Jerusalem.” ”Och alla de som bodde i deras grannskap, säger Esras bok, understödde de 42 000 judar som återvände till Palestina med silverkärl, med guld, med gods och boskap, och med dyrbara skänker, detta förutom allt man eljest frivilligt gav.”²² Det är uppenbart att det här inte rör sig om någon massiv judisk återkomst till Palestina, utan om återuppbyggnaden av templet. Diasporans viktigaste kolonier låg vid persertiden i Mesopotamien, i Kaldéen och i Egypten. De hade uppstått på 400-talet f.Kr. och belyser på ett intressant sätt diaspora-judarnas situation vid den här tiden.

Enligt handlingar tillhörande en judisk familj tycks det ha varit så att ”judarna bedrev handel, köpte och sålde hus och jord, lånade ut och förvaltade pengar, och var väl bevandrade i lagfrågor.”²³ Att också visor sånger och berättelser sagor är på armeniska är intressant att få veta och visar att hebreiskan redan på 400-talet f.Kr. upphört att vara judarnas vardagsspråk. Armeniska var tidens stora språk i Asien, och det stora handelsspråket.²⁴ Judarna från Elefantine hade en religion som var mindre utvecklad än den officiella religion som kodifierades under EsraNehemja-epoken. I en bön till den persiske guvernören anhåller de om tillåtelse att återuppbygga templet. Esra-Nehemja-reformen hade som syfte just att sammanlänka alla Diasporans judar med templet i Jerusalem. Och fram till år 70 är det till Jerusalem skänkerna från judarna runt om i världen går.

Man kan anta att det var templets rikedomar som var huvudskälet till Antiochos angrepp på judarna. ”Simon sade honom att Jerusalems stadskassa rymde ansevärd penningssummor och att skattkammaren var full av omätliga rikedomar.”²⁵ Senare konfiskerade Mithridates på den lilla ön Cos 800 talenter avsedda för templet i Jerusalem. Och under romartiden klagade Cicero i sina tal över de enorma summor som fördes till Jerusalem.

Den hellenistiska perioden utgör antikens ekonomiska höjdpunkt. Alexanders erövringar reviderade barriärerna mellan den hellenska världen och Asien och Egypten. Städerna växte upp som svampar i alla delar av det grekiska väldet. ”De största grundarna av städer, inte bara under denna epok utan i historien, är Seleukos I och hans son Antiochos i”²⁶ De hellenska kungarna

²¹ Causse, op. s. 54.

²² Esra, I, 6.

²³ *Jüdisches Lexikon*, Berlin, 1927, art. ”Elephantine”.

²⁴ Causse, op. cit., s. 79.

²⁵ *Andra Mackabeerboken*, III, 6.

²⁶ Edouard Meyer, *Blüte und Niedergang des Hellenismus in Asien*, Berlin, 1925, s. 20.

bygger nya städer ägnade att överglänsa de gamla persiska och feniciska städerna. ”Hamnstaden Antioka på Syriens kust kommer de antika städerna Sidon och Tyrus att förglömmas:²⁷ Seleukos bygger Seleukia vid Tigerns strand för att beröva Babylon dess centrala roll inom handeln.²⁸ Detta mål uppnåddes till fullo.

Medan Babylon förföll blev Seleukia periodens troligen största stad. Enligt Plinius hade den 600 000 innevånare. Vid sidan av Seleukia blev Alexandria och Antioka den hellenska världens centra. Dessa städer upplevde under den hellenistiska perioden en ojämförlig blomstring.

Judarnas ställning tycks ha förstärkts ytterligare efter Alexanders erövringar. ”Judarna tycks ha fått sig speciella privilegier tillerkända såväl av seleukiderna som av lagiderna. I Alexandria dit de kommit genom Ptolemaios I försorg och där många bodde utgjorde judarna ett särskilt samhälle med egen administration och som inte var underställt de grekiska domstolarna.”²⁹ ”Judarna erhöi i Syriens huvudstad Antioka visst självstyre och en privilegierad ställning. Så ock i Cyrene ...”³⁰ Judarnas privilegier och specifika ekonomiska ställning ger redan nu upphov till allvarliga konflikter med befolkningen i de städer där de bodde. Oroligheterna utbröt ofta, i de palestinska städerna lika väl som i Alexandria, Seleukia, Cyrene och Cypern.³¹ Dessa konflikter hade ingenting gemensamt med nutidens nationella fientligheter. I de hellenistiska staterna skedde tvärt om en fantastisk assimilering av de olika folk de omfattade. Benämningen ”grek” avser i allt mindre utsträckning medlemmarna av en viss nation, utan hänför sig i stället till befolkningens härskande och bildade skikt. Alexander uppmanade alla, säger en gammal författare, att betrakta världen som sitt fosterland, goda människor som sina fränder och onda människor som främlingar.

Judarnas växande betydelse inom den hellenistiska världens kommersiella liv är också beroende av att den ekonomiska tyngdpunkten försköts österut. Välståndet i Alexandria, Antioka och Seleukia erbjuder en slående kontrast till den utarmning och nedgång som rådde i Grekland vid samma tid.

Polybios återkommer gång på gång till de grekiska städernas tillbakagång. På 100-talet ”hade en besökare svårt att tro att denna stad där det var ont om vatten, där gatorna var illa byggda och husen obekväma verkligen var det beryktade Aten”.³² Aten förlorade sin roll som centrum för den civiliserade världen. Något som, i förening med den ekonomiska tillbakagången, bidrog till Greklands fall var de ständiga klasstriderna³³ som till följd av det primitiva produktionssättet inte kunde ge något väsentligt resultat. Plebejernas seger blev kortvarig – uppdelningen av egendomen kunde inte leda till annat än nya klasskillnader som i sin tur skapade nya sociala konflikter. På samma sätt var Greklands seger efter Alexanders erövringar illusorisk. Förflyttningen av världens ekonomiska centrum mot öster som blev en följd därav ledde snabbt till tillbakagång i Grekland.³⁴ De rika och aristokratiska klasserna

²⁷ Pierre Roussel, *La Grèce et l'Orient*, s. 486.

²⁸ Edouard Meyer, op. cit., s. 22.

²⁹ Roussel, op. cit., s. 480.

³⁰ Lujo Brentano, *Das Wirtschaftsleben des antiken Welt*, s. 78.

³¹ Eduard Meyer, op. cit., s. 84.

³² Andre Piganiol, *La Conquête romaine*, 4:e uppl., Paris, 1944 (coli. Halphen et Sagnac, III), s. 207.

³³ Dessa klasstrider är helt begränsade till den fria befolkningen i de grekiska städerna. ”En mer eller mindre omfattande jämlikhet tycktes vara nödvändigt för bevarandet av den politiska demokratin. Detta är källan till de blodiga krigen mellan de rika och de fattiga där den helleniska demagogin skulle ända. Men det förekom aldrig att slavar, trälarna eller metekerna tog del i dessa jämlikhetskrav Claudio Jannet, *Les Grandes Epoques de l'Histoire économique jusqu'à la fin du XVIe siècle*, Paris-Lyon, s. d., s. 8.

³⁴ ”Samtidigt med hellenismen förflyttades världens ekonomiska centrum till Orienten.” K. J. Beloch, *Geschichte Griechenlands (Hellas und Rom)*, s. 232.

stod maktlösa inför plebejernas revolter och nödgades söka hjälp hos romarna,³⁵ men Rom svarade med att ge Grekland och hellenismen nådastöten. Romarna kastade sig över den hellenska världen som över ett rikt byte skulle plundras och erövrats. ”Mellan 211 och 208 skall, enligt de mycket ofullständiga uppgifter vi har att tillgå, fem av Greklands gamla städer ha skövlats.”³⁶ Den rika handelsstaden Korint ödeläggs. ”Jag var där, säger Polybius, och jag såg omkullvälta tavlor och soldater som slagit sig ner på dem för att spela tärning.” Och romarna gick lika hårt åt hellenismen i Asien.³⁷ Det storslagna Hellas krossades genom romarnas och parternas samfällda anlopp.

B. Den romerska imperialismen och dess fall

Till skillnad från den moderna imperialismen som väsentligen bygger på produktivkrafternas utveckling har den antika imperialismen plundring av besegrade länder som grund. För den antika imperialismen rör det sig inte om att bana vägar för egna produkter och kapital, bara om att lägga beslag på det som finns i de länder man erövrar.

Det utvecklade produktionssättet under antiken innebar att erövrarländernas överklass kunde tillförsäkras sitt överflöd endast till priset av en mer eller mindre snabb utarmning av de besegrade folken. Genom att de erövrade länderna undan för undan barskrapades, genom att nya erövringar blev allt svårare att göra och genom att erövrarna gradvis försvagades skulle med tiden de olika antika imperialisterna i tur och ordning komma på fall.

Romarna utgör ett typexempel på antik imperialism. Roms kommersiella och industriella utveckling har överdrivits enormt. Roms handel var hela tiden passiv.³⁸ Det enda Rom gjorde var att dra till sig provinsernas export utan att lämna något i utbyte.³⁹ De härskande romerska klasserna hyste djupt förakt för allt som hade med handel att göra. Lex Claudia förbjöd senatorerna, deras söner och hela den romerska aristokratin att äga farkoster som lastade mer än 300 amforer, vilket motsvarar mindre än 80 hektoliter säd eller grönsaker. Detta betyder helt enkelt att de var förbjudna att idka handel. Caesar förnyar detta förbud. Den romerska politiken har aldrig styrts av de kommersiella intressen man tillskriver den. Ett gott bevis för detta är att Rom efter Hannibals nederlag fortfarande tillåter att Kartagerna förbjuder segling på sina vatten.⁴⁰ Rent allmänt kan man säga att romarnas ekonomiska problem var mycket enkla. Den gradvisa erövringen av Italien och av provinserna upptog överskottet av kapital och människor och något behov av industri eller handel inställde sig inte”, säger Tenney Frank.⁴¹ Handelsmännen i Rom var som regel främlingar, något som för övrigt förklarar att den judiska kolonin i Rom oavbrutet växte allt sedan Caesars tid. Roms negociatores var inga köpmän utan ockrare som plundrade provinserna.⁴² Handelsutvecklingen inom det romerska imperiet bör i första hand tillskrivas det växande lyxbegäret i de styrande klasserna i Rom. Strabon förklarar tillkomsten av den stora marknaden i Delos på följande sätt: ”Varifrån kom då denna utveckling av handeln? Ifrån det att romarna som gjort sig rika genom förstörelsen av Kartago och Korint hade lagt sig till med vanan att betjäna sig av ett stort antal slavar.”⁴³

³⁵ Se Fustel de Coulanges, *La Cité antique*, Paris, 1863.

³⁶ Maurice Holleaux, *Rome, La Grèce et les monarchies hellénistiques, au IIIe siècle av. J.-C.*, Paris, 1921, s. 231-37.

³⁷ Andre Piganiol, op. cit., s. 232.

³⁸ H. Cünow, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, Berlin, 1926-1929, II, s. 61.

³⁹ Henri Pirenne, *Histoire de l'Europe*, Bryssel, 1936, s. 14. ”Produkterna flöt in till städerna utan att något flöde gick tillbaka i utbyte” G. Legaret: *Histoire du développement du Commerce*, Paris 1927, s. 13.

⁴⁰ Tenney Frank, *An Economic History of Rome to the Republic*, Baltimore, 1920, s.108.

⁴¹ Idem, s. 118.

⁴² Idem, s. 261.

⁴³ Strabon, *Géographie*, XIV, 5.

Det samma gäller för industrin. Den romerska industrin var framför allt en produkt av aristokratiens lyxbehov. Efter att ha konstaterat att det under 500-talet före den kristna tideräkningen inte skett något urskiljbart framsteg på industrins område tillägger Tenney Frank att ”de två sekel som följde medförde ingen förändring av produktionen inom industrin i Rom, förutom att mängden produkter som framställdes naturligtvis ökade eftersom staden växte, men ingen export följde därav och den enda skönjbara utvecklingen var att slavarbete ersatte frivilligt arbete.”⁴⁴

Till och med de författare som hävdar att Italien var ett land med industriell produktion under den republikanska tiden medger att det inte längre var det under imperiets tid. ”Italien är i allt mindre utsträckning ett produktivt land ... Flera industrier som blomstrade under republikens tid har förfallit... Handeln mellan Italien och Österlandet gick numera bara i en riktning och hade dessutom mer och mer övergått i händerna på asiaterna, från Alexandria och Syrien.”⁴⁵

Italien levde till slut uteslutande på utsugning av provinserna. Den mindre jordegendomen som varit själva grunden för romarnas styrka blev gradvis uppslukad av de vidsträckta domäner som skulle tillhandahålla lyxen för den romerska aristokratin och där slavarbete dominerade.⁴⁶ Var och en känner till Plinius slutsats: ”Latifundia perdidere Italiam.”

Slaven övergår mer och mer till att bli en lyxvara från att ha varit en produktionsfaktor.⁴⁷ Horatius säger i en av sina satirer att åtminstone tio slavar måste en anständig människa äga. I verkligheten arbetade tusentals slavar på de stora latifundia. ”I Tusculum och Tibur, vid Terracines och Baias stränder, på de platser där de gamla latinska bönderna sått och skördat såg man nu i ödlig storslagenhet ädla romares villor och somliga av dem var lika stora som en medelstor stad, med sina vidhängande trädgårdar, akvedukter, dammar med sötvatten och med saltvatten för att bevara och föda upp saltvattensfisk och sötvattensfisk, inhägnader för harar, kaniner, hjortar, rådjur, vildsvin och fågelburar för fasaner och påfåglar.”⁴⁸

Samtidigt som det fria arbetet ersattes av slavarbete blev Italien ett enda centrum för att förslösa de rikedomar man fört dit från hela imperiet.

Förkrossande skatter ruinerade provinserna: ”kostsamma och täta sjörustningar och utryckningar längs kusterna för att stävja kapandet, uppgiften att bidra till konstverk, till vilddjur på arenan eller romarnas andra absurda lyxbegär i fråga om skådespel eller jakt – dylika krav var nästan lika vanliga som de var betungande och oförutsägbara. Ett enda exempel får visa hur långt det fått gå. Under de tre år Gaius Verres var ståthållare på Sicilien sjönk antalet bönder i Leontini från 84 till 32, i Motya från 187 till 86, i Herbita från 252 till 120, i Argyrium från 250 till 80 vilket innebär att i de fyra bördigaste områdena på Sicilien valde 59 % av bönderna att låta sina åkrar ligga i träda hellre än att bruka dem under denna regim. I lydstaterna var formerna för beskattning något annorlunda men bördan var om möjligt ännu tyngre eftersom landets egna skatter lades ovanpå romarnas uppbörd.”⁴⁹

Den romerska kapitalismen, i den mån man här kan använda termen kapitalism, var av spekulativ natur och sammanhänge på intet sätt med någon utveckling av produktivkrafterna.⁵⁰

⁴⁴ Tenney Frank, *ibid.* s. 102 ff, citerad av Toutain, *op. cit.* s. 300. Toutain delar inte denna hans mening.

⁴⁵ Jean Hatzfield, *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénistique*, Paris 1919, s. 190, 191.

⁴⁶ ”Under Augustus tid var böndernas försvinnande ett ständigt bekymmer för de ledande kretsarna.” Rostovtzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft im Römischen Kaiserreich*, Leipzig, 1931, b. I, s. 56.

⁴⁷ K. Kautsky, *Der Ursprung des Christentums*.

⁴⁸ Th. Mommsen, *Histoire Momaine*, Paris 1882, band VII, s. 233

⁴⁹ *Idem.* s. 264

⁵⁰ G. Salvioi, *Le capitalisme dans le monde antique*, 1906.

Handeln och bank-systemet i Rom liknade ett organiserat utpressningsföretag. ”Men ännu värre, om nu det är möjligt, och i ännu mindre grad föremål för kontroll var de oförätter som Italiens affärsmän begick mot provinsernas människor. De mest produktiva delarna av jorden och alla kommersiella och monetära transaktioner låg i deras händer ... Ockrandet blomstrade som aldrig förr.” ”Alla städer, säger ett dokument från år 684 (70 f.Kr.), är ruinerade; det är omvittnat att det samma gäller för Spanien och narbonnesiska Gallien de provinser som ekonomiskt talat var i samma situation. I Mindre Asien var städer som Samos och Halibarnassos nästan tomma: slaveriet syntes dem som ett paradiset i jämförelse med det elände fria män i provinserna råkade in i, och till och med de tåliga asiaterna hade, enligt romerska funktionärens beskrivning, blivit trötta på livet.”⁵¹ ”De romerska sändebuden talade öppet och uppriktigt om att namnet romare hade blivit obeskrivligt förhatligt i hela Grekland och Asien.”

Det är klart att detta system av parasitism och rofferi inte kunde vara i evigheter. De källor ur vilka romarna öste sina rikedomar sinade.

Långt före Roms fall påbörjades en kontinuerlig avmattning inom handeln. Basen för plundringarna krympte efter hand som romarna tömde de underkuvade länderna på deras tillgångar.

Det faktum att produktionen av säd och särskilt av vete minskade, medan vin- och olivträd erövrade vidsträckta områden både i öster och väster, är ett alarmerande tecken på sakernas tillstånd. Lyxföreteelser tränger ut produkter som är nödvändiga för produktionen och för reproduktionen av arbetskraften. ”Utökningen av vin- och olivodlingen innebar bara att de ekonomiska villkoren försämrades för Italien utan också att det kunde uppstå stor brist på vete och att hela imperiet kunde drabbas av hungersnöd.”⁵² Trajanus försöker förgäves genskjuta faran genom att beordra senatorerna att köpa jord i Italien. Hans efterföljare har inte mycket större framgång. Lyxen tar död på produktionen. ”Snart kommer de underbara byggnaderna att inte längre avstå någon jord åt bondens plog” utropar Horatius.

På 200-talet är handelns sammanbrott fullständigt. Förbindelserna med avlägsna länder är brutna. ”Man har inte kunnat finna några romerska mynt från 100-talet i Indien”,⁵³ vilket visar att handelsutbytet mellan Rom och Indien hade avbrutits. Det egyptiska jordbrukets nedgång var så långt gånget på 100-talet att man fick avstå från en del av sädesimporten från denna fordom så rika provins. Man fick ersätta de egyptiska leveranserna med säd från provinsen i Afrika (nuvarande Algeriet och Tunisien).⁵⁴

Commodus såg sig föranlåten att utrusta en flotta avsedd att transportera säd från Afrika-provinsen. Som tidigare påpekats byggde handeln inom det romerska kejsardömet främst på leveranser till de rika klasserna i Rom. Är det då ägnat att förvåna att den kontinuerliga avtappningen av provinserna medförde att handeln gick under? I allt högre utsträckning nödgades de romerska kejsarna tillgripa införsel av naturprodukter, vilket i sin tur förvärrade läget i provinserna. ”Beställningarna mångdubblades: säd, hudar, trä och boskap skulle levereras och betalningen kom mycket oregelbundet om man nu över huvud taget kunde räkna med att den kom.”⁵⁵

En renodlad naturhushållning som uteslutande producerade bruksvaror börjar långsamt komma i bytesekonomins ställe. ”Den romerska fredsperioden medförde ingalunda något

⁵¹ Th. Mommsen band VII, op.cit., s. 267

⁵² M. Rostovtzeff, op. cit. I, s. 165.

⁵³ Idem, II, s. 180.

⁵⁴ Wilhelm Schaubart, *Aegypten von Alexander dem Gros-sen bis zum Mohammed*, Berlin 1922, s. 167.

⁵⁵ M. Rostovtzeff, op. cit. II s. 135.

normalt varuutbyte eller någon utjämning med avseende på levnadsvillkoren i olika delar av kejsardömet. I den anarki som rådde under 100-talet var varje land som regel dömt att leva på sina egna tillgångar, i fattigdom och elände.”⁵⁶

Man har försökt förklara den gradvisa övergången från slavarbete till kolonat dels genom att godsägarna skulle ha saknat vitalitet, dels genom bristen på slavar förorsakad av att krigen upphört. Troligen är det koloniernas gradvisa förfall, slutet på införseln av varor som är den viktigaste orsaken. Storgodsägarna som i allt större utsträckning tvingades leva av den egna jordens produkter hade intresse av att ersätta det relativt lite produktiva slavarbetet med kolonat-systemet som påminner om systemet med livegenskap som skulle utvecklas under medeltiden. ”Den ’fria’ bonden är skyldig sin herre allt det den livegne bonden är skyldig sin godsherre.”⁵⁷ Jordägarna får allt större makt och har ofta helt fantastiska områden till sitt förfogande. I Egypten blir på 400-talet bönderna helt underordnade dessa godsherrar. Den statliga förvaltningen övergår helt i deras händer.⁵⁸

Det är följaktligen helt felaktigt att betrakta framväxandet av naturhushållningen under den karolingiska epoken som en följd av det romerska kejsardömet sammanbrott och upplösningen av den ekonomiska enhetligheten i medelhavsområdet.⁵⁹ Barbarernas invasion spelar visserligen en väsentlig roll för den antika handelns förfall och för utbredningen av den feodala ekonomin. Men det romerska väldets ekonomiska tillbakagång började långt före Roms fall och flera hundra år före muselmanernas intåg. Ett annat viktigt tecken på utvecklingen mot naturhushållningen är förändringen av myntslag som började redan under Nero.⁶⁰ Koppar får i allt större omfattning ersätta guld och silver. På etthundralet råder en i det närmaste total brist på guld.⁶¹

Utvecklingen mot en naturlig ekonomi, en ekonomi som främst producerar bruksvärden, utgör således ingalunda något ”onormalt fenomen” som Pirenne hävdar. Romarriket gick under ekonomiskt innan det gick under politiskt. Det romerska väldets ekonomiska tillbakagång var en förutsättning för dess politiska sönderfall. Det politiska kaos som rådde på 200-talet, lika väl som barbarernas intåg, kan endast förklaras genom romarrikets ekonomiska tillbakagång.

I och med att provinserna ödelagts, i och med att det intensiva handelsutbytet upphör och i och med att det sker en återgång till naturhushållningen förlorar de ägande klasserna allt intresse för imperiets fortbestånd. Varje land och varje domän sluter sig inom sig själv. Imperiet med sin enorma administration och utomordentligt kostsamma armé blir en kräftsvulst, ett parasitiskt organ som med sina omättligen krav tynger ned alla klasser. Skatterna suger mjärnen ur människorna. Under Marcus Aurelius lär soldaterna efter den stora

⁵⁶ E. Albertini, *L'Empire romain*, (koll. Halphen et Sagnac) 3:e uppl., Paris 1939, s. 306.

⁵⁷ E. Lavissee och A. Rambaud, *Histoire générale du IVe siècle à nos jours*, I Paris, 1894, s. 16.

⁵⁸ W. Shubart, *Aegypten von Alexander der Grossen bis zum auf Mohammed*, s. 29. Av stor betydelse är även det gradvisa försvinnandet av klassen av ”riddare”, den romerska klassen av kapitalister”.

⁵⁹ ”Systemet med feodala domäner sådant det växte fram på 800-talet är följaktligen ett resultat av yttre omständigheter och man kan här inte finna någonting av en organisk förvandling. Detta är att säga att det var ett anormalt fenomen.” ”Det frankiska imperiet lägger grunderna till det medeltida Europa. Men dess uppgift hade som en nödvändig förutsättning att världens traditionella ordning vändes upp och ned. Ingenting sådant hade inträffat om den historiska utvecklingen inte hade ändrat kurs och s.a.s. ”avaxifierats” av den muselmanska invasionen. Utan islam hade sannolikt det frankiska riket aldrig funnits och Karl den store vore en otänkbarhet utan Muhammed.” (H. Pirenne; *Les villes du Moyen Age*, Bryssel, 1927). För Pirenne framstår sålunda den feodala ekonomin som ett resultat av att Medelhavets enhet upplöstes, och då i första hand genom den muselmanska invasionen.

⁶⁰ M. Rostovtzeff, op. cit., I, 125.

⁶¹ Salvioli, *Le capitalisme dans le monde antique*.

segern över markomanerna ha bett om högre sold och fått följande talande svar av kejsaren: ”Allt ni skulle få utöver er gängse sold skulle era föräldrar få betala med sitt blod.”

Statskassan var tömd. För att kunna underhålla den administrativa apparaten och armén fick man tillgripa enskildas förmögenheter. Samtidigt som de lägre klasserna gång på gång gjorde revolt började de rika ta avstånd från imperiet som ruinerade dem. Efter att ha åstadkommit imperiets ekonomiska ruin blir aristokratin i sin tur ruinerad av imperiet. ”Man kunde dagligen få se hur människor som i går ännu hörde till de allra rikaste fick ta till tiggargästen”, skriver Herodianos. Soldaterna blev hela tiden våldsammare och grymmare. Det var inte bara rovlystnad som drev dem att plundra befolkningen – utarmningen av provinserna och de dåliga transportmöjligheterna gjorde det svårt att hålla armén med proviant och soldaterna var ibland tvungna att använda våld för att kunna hålla sig vid liv. När Caracalla utsträcker det romerska medborgarskapet till att gälla alla som bor på romerskt område är hans enda avsikt att öka antalet beskattningsbara människor. Historiens ironi ligger här i att var enda människa blir romare när Rom inte längre hade någon som helst betydelse.

Den romerska administrationens fordringar och soldaternas excesser kom till slut alla rikets innevånare att önska dess fall. ”Soldaternas närvaro fick katastrofala konsekvenser. Syriens befolkning såg hellre att landet ockuperades av parterna.”⁶² ”Det romerska styret blev för var dag mer förhatligt för undersåtarna ... De stränga ståthållarna som konfiskerade deras egendom och ofta utsatte dem för tortyr kom Valentinianus undersåtarna att bestämma sig för att hellre underkasta sig barbarernas mindre komplicerande tyranni. De förkastade med avsky namnet romare som varit så ärat och så eftertraktat av deras förfäder.”⁶³ Den kristna författaren Salvianus skriver i *De Gubernatione Dei*: ”En stor del av Gallien och Spanien tillhörde redan goterna och alla romare hade bara en önskan: att aldrig mera komma under Roms herravälde. Jag skulle ha förundrat mig över att inte alla fattiga och behövande flytt till barbarerna om det inte vore för att de inte kan lämna sina hem. Och så förvånar vi romare oss över att vi inte kan besegra goterna fastän vi själva föredrar att leva bland dem framför att leva hemma hos oss.”

Långt ifrån att vara ett ”anormalt” fenomen var barbarernas invasion en normal följd av romarrikets ekonomiska och politiska förfall. Också utan dessa invasioner skulle imperiet förmodligen ha fallit sönder. ”En av de viktigaste företeelserna inom den inre utvecklingen i Mindre Asien och Syrien är den stadiga återgången till feodalismen ... Isaurernas revolt i Mindre Asien är ett symptom på tendensen att bilda oberoende stater.”⁶⁴ Och, i samband med försöket att skapa ett oberoende gallo-romanskt imperium visar oppositionen åter igen hur bräcklig imperiets stomme var. Vad barbarerna gjorde var blott att ge nådstöten åt det vacklande romerska riket.

Den avgörande orsaken till det romerska imperiets fall är att söka i motsättningen mellan det växande överflödet i de ägande klasserna, den oavbrutna anhopningen av mervärde och produktionssättets oföränderlighet. Under hela den romerska tiden gjordes knappast något framsteg inom produktionens område. Jordbrukarens redskap behöll sin primitiva utformning. ”Plogen, spaden, hackan, tjugan, lien, skäran och kniven övergick utan att förändras från generation till generation.”⁶⁵ Den romerska aristokratiens överflöd och omkostnaderna för administrationen av det väldiga riket byggde på en hejdlös utsugning av provinserna som skulle resultera i ekonomiskt sammanbrott, avfolkning och utarmning av jorden.⁶⁶ Till

⁶² E. Gibbon, *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain* band I.

⁶³ Gibbon, op. cit.

⁶⁴ M. Rostovtzeff, op. cit., II, s. 141.

⁶⁵ Toutain, op. cit., s. 363.

⁶⁶ Vissa andra betraktar avfolkningen och utarmningen av jorden som de främsta orsakerna till imperiets förfall.

skillnad från den kapitalistiska världen som kommer att gå under som en följd av produktionsmedlens (relativa) överskott gick den romerska världen under på grund av deras otillräcklighet.

Diokletianus och Konstantins reformer var försök att lägga naturaekonomin till grund för det romerska väldet. ”Staten vilar nu på landsbygden och dess befolkning.”⁶⁷ Bonden kedjades fast vid sin jordlott. Varje godsägare blev ansvarig för sin domän och för de bönder som var bofasta där och detta låg till grund för det nya skattesystemet. ”Diokletianus skatteformer och påbuden från de kejsare som följde efter honom gjorde bonden till en träl som var fastkedjad vid sin herre och sin jord.”⁶⁸ Det samma kom att gälla för övriga skikt i befolkningen: småföretagare, hantverkare och handelsmän blev alla kedjade vid den plats de bodde på och vid sitt yrke. Konstantins tid kännetecknas av de stora jordherrarnas obegränsade makt, av att de blir ostörda härskare över enorma landområden. Städer förfaller och överges undan för undan av aristokratin som tar sin tillflykt till sina praktfulla lantgårdar och lever omgiven av lydherrar och trälarna.

Diokletianus och Konstantins reformer var som påvisats försök att anpassa riket efter naturhushållningens villkor. Men under sådana villkor hade som vi sett imperiet inte längre något existensberättigande. Det enda som höll samman de olika delarna var tyrraniet. Konstantin inleder visserligen en ur ekonomisk och social synvinkel ny historisk epok som symboliseras av kristendomens införande, men han påbörjar också den sista akten i det romerska världsherraväldets historia.

C) Judendom och kristendom

Den position judarna uppnått under den hellenska tiden tycks inte ha undergått några avgörande förändringar efter romarnas erövring. De privilegier judarna tillerkänts av de grekiska lagarna upprätthölls av de romerska kejsarna. ”Judarna åtnjöt en privilegierad särställning i det romerska imperiet.”⁶⁹ Det förhållande att det enbart i Alexandria bodde nära en miljon judar säger tillräckligt om deras huvudsakligen kommersiella roll i Diasporan som omfattade tre och en halv miljon judar flera hundra år före erövringen av Jerusalem, medan endast en knapp miljon bodde kvar i Palestina. ”Alexandria, i Egypten, blev under de romerska kejsarna vad Tyrus hade varit under den feniciska handels storhetstid ... Under Ptolemaios regeringstid hade ett direkt handelsutbyte kommit till stånd mellan Egypten och Indien. Från Thebe gick karavanerna till Meroe i övre Nubien och till marknaderna där kom även karavanerna från det inre av Afrika. En romersk flotta begav sig till Nilens mynning för att hämta värdefulla varor och sprida dem i riket.”⁷⁰ Två kvarter av fem i Alexandria beboddes av judar.⁷¹ Judarnas ställning i Alexandria var så betydelsefull att en jude, Tiberius Julius Alexander, blev utnämnd till romersk guvernör för staden.

I kulturellt hänseende var de alexandrinska judarna fullständigt assimilerade och kunde ingenting annat än grekiska. Det måste ha varit på deras tillskyndan som de religiösa texterna på hebreiska blev översatta till detta språk. Församlingar liknande den i Alexandria fanns i alla handelscentra runt om i imperiet. Judarna spred sig till Italien, Gallien och Spanien. Jerusalem förblev det religiösa centrumet för judenheten i Diasporan. ”Davids och Salomos eftertädare hade inte större betydelse för den tidens judar än Jerusalem har för judarna i vår tid. För folkets religiösa och intellektuella samhörighet hade säkert hasmonéernas lilla kungadöme en funktion som symbolisk knutpunkt men själva folket bestod inte bara av

⁶⁷ M. Rostovtzeff, op. cit., II, s. 213.

⁶⁸ M. Rostovtzeff, op. cit., s. 232.

⁶⁹ Jacques Zeiller, *L'Empire romain et L'Eglise*. Paris 1928, *Historie du monde*, V, 2, s. 28.

⁷⁰ G.-B. Depping, *Histoire du commerce entre l'Europe et le Levant*, Paris, 1826.

⁷¹ W. Shubart, op. cit., s. 23.

hasmonéernas undersåtar utan dessutom av en oräknelig mängd judar utspridda över hela imperiet. I Alexandria och Cyrene bildade judarna distinkta administrativa och även rumsliga enheter som på sätt och vis påminner om ”judekvarteren” men som var öppnare och som leddes av en ”folkets domare” som var högsta ansvarig för rättsskipning och administration ... Också vid den här tiden var handel judarnas huvudsakliga sysselsättning.”⁷² I de sibylliska böckerna från mackabéernas tid sägs det att ”alla hav är omgivna av judar”. ”De har kommit till nästan alla städer och det vore svårt att finna en plats på jorden som inte känner denna stam och som inte varit styrd av den”, säger Strabon. ”Att huvuddelen av judarna ägnade sig åt handel under antiken, det är odiskutabelt bland ekonomerna.”⁷³

Jerusalem var en stor och rik stad med 200 000 innevånare. Dess betydelse berodde framför allt på templet. Innevånarna i staden och dess omgivningar levde huvudsakligen på alla pilgrimmar som uppsökte den heliga staden. ”Gud blev för judarna i Palestina ett viktigt medel att förtjäna ett uppehälle.”⁷⁴ Det var inte bara prästerna som levde på att tjäna Jehova, utan också otaliga livsmedelsförsäljare, myntväxlare och hantverkare. Bönderna och fiskarna i Galileen fann säkerligen också avsättning för sina varor i Jerusalem. Det vore ett misstag att tro att Palestina befolkades av judar enbart. I norr låg flera grekiska städer. ”Nästan hela övriga Judéen visar sig vara uppdelat mellan olika egyptiska, arabiska och feniciska stammar”, säger Strabon⁷⁵

Omvändelse till judendomen förekommer i betydande omfattning i början av den kristna eran. ”För många måste det ha varit ytterst frestande att bli del i en så blomstrande och så vittgående kommersiell sammanslutning.”⁷⁶ Redan 139 f.Kr. blir judarna bannlysta i Rom för att de värvat proselyter där. I Antiokia utgjordes den största delen av den judiska församlingen av sådana som låtit omvända sig.

Judarnas ekonomiska och sociala position i Diasporan, också före Jerusalems fall, är det enda som möjliggör deras religiösa och nationella sammanhållning. Men fastän det är uppenbart att judarna som helhet spelade en viktig roll inom handeln i det romerska riket skall man inte tro att alla judar var rika köpmän eller företagare. De flesta var nog snarare en ytterst oansenlig grupp som till en del, direkt eller indirekt, livnärde sig genom handel: gatuförsäljare, sjåare, små hantverkare osv. Det är denna stora grupp av småfolk som först av alla drabbas av romarrikets tillbakagång och som får lida mest av de romerska skatteuppbörderna. Men dessa stora grupper av människor som är samlade i städerna har större möjlighet att göra motstånd än bönderna som är utspridda på landsbygden. De är också mycket mer medvetna om sina intressen. Så blir också den judiska befolkningen i de större städerna en ständig källa till oroligheter och uppror riktade såväl mot Rom som mot den lokala överklassen.

Enligt traditionen skall det judiska upproret av år 70 betraktas som en stor ”nationell resning”. Detta uppror var visserligen förorsakat av de romerska prokuratorernas orimliga skattefordringar, men det var också på ett otvetydigt sätt riktat mot de inhemska rika klasserna. Aristokraterna förklarade sig alla vara emot revolten. Med alla medel försökte kungen Agrippa och övriga medlemmar av överklassen dämpa sinnena. Zeleoterna fick börja med att slå ihjäl dem som hörde till ”bättre folk” innan de kunde ge sig på romarna. Och när Agrippa och Berenice misslyckats i sina försök att ”medla” återfinns man dem, inte på de revolterandes sida, utan på romarnas. De medlemmar av de styrande klasserna som i likhet med Josephus Flavius givit sken av att stå bakom revolutionärerna fick brått att skamligen

⁷² Th. Mommsen, band VII.

⁷³ W. Roscher, *Die Juden im Mittelalter*, s. 328.

⁷⁴ K. Kautsky, *Der Ursprung des Christentums*, s. 223

⁷⁵ Strabon, *Géographie*, XVI, 2, 34

⁷⁶ Kautsky, op. cit.

förråda dem. Revolten i Judéen var för övrigt inte ensam i sitt slag. Under Vespasianus tid bröt det ut uppror i ett flertal grekiska städer. Filosofer av den cyniska skolan agiterade bland befolkningen och Vespasianus såg sig föranlåten att fördriva dem ur städerna. Också befolkningen i Alexandria demonstrerade fientlighet gentemot Vespasianus. ”Händelserna i Bithynien liksom oroligheterna i Alexandria under Trajanus visar att klasskampen i Mindre Asien och Egypten aldrig har stannat av.”⁷⁷

Men det var inte bara städernas massor som var i uppror, även om det var de som drabbades hårdast av det ekonomiska livets tilltagande förfall. Bondemassorna började också sätta sig i rörelse. Böndernas situation var utomordentligt dålig redan på t00- och 200-talet. ”Situationen för bönderna i Egypten blir bara värre och värre. Huvuddelen av det egyptiska folket levde under förhållanden som låg långt under det normala genomsnittet. Skatterna var övermäktiga och sättet att driva in dem brutala och plågsamma ...”⁷⁸

Under Marcus Aurelius sprider sig missnöjet till alla provinser. Spanien vägrar att tillhandahålla soldater, Gallien är fyllt av desertörer. Revolterna griper omkring sig i Spanien, i Gallien, i Afrika. I en bön till kejsar Commodus säger de afrikanska bönderna: ”Vi kommer att fly till någon plats där vi kan leva som fria människor.” Under Septimus Severus tid råder en oförliknelig laglöshet. Rövarband och ”hemortslösa” härjade på olika håll inom riket. I en nyligen påträffad hänvändelse från bönderna i Lydda i Mindre Asien till Septimus Severus säger de: ”När kejsarens skattefogdar kommer till våra städer för de ingenting gott med sig. De plågar befolkningen med fordringar som omöjligt kan uppfyllas och med bötesförelägganden ...” Även andra dokument vittnar om skatteindrivarnas brutala och godtyckliga framfart.

Misären bland städernas och landsbygdens folkmassor erbjöd en god jordmån för den kristna lärans utbredning. Rostovtzeff ser med rätta ett samband mellan de judiska revolterna och folkupproren i Egypten och Cyrenaika under Trajanus och Hadrianus.⁷⁹ Det är i de fattiga skikten av befolkningen i Diasporans stora städer som kristendomen vinner spridning. ”Den första messianska kommunistiska församlingen fanns i Jerusalem, men det bildades snart samfund av detta slag också i övriga städer där det fanns ett judiskt proletariat.”⁸⁰ ”De äldsta knutpunkterna för den feniciska handeln till lands och till sjöss skulle också bli kristendomens första fästen.”⁸¹ På samma sätt som judarnas revolter åtföljts av resningar i icke-judiska befolkningsskikt så sprider sig och den kommunistiska judiska religionen snabbt bland de hedniska massorna.

Det primitiva kristna samfundet föddes inte inom den ortodoxa judaismens ramar, men hade mycket gemensamt med vissa kätterska sekter,⁸² och tog intryck av en judisk kommunistisk sekt, esserna, ”som, säger Filon inte äger någonting, inte ett hus och inga slavar, ingen jord och ingen boskap”.

De odlade jorden och de var förbjudna att bedriva handel. Kristendomen är, i sin begynnelse, att betrakta som en reaktion bland det judiska folkets arbetande massor mot den rika köpmannaklassens maktutövning. När Jesus driver ut köpmännen ur templet ger han uttryck åt det judiska folkets hat mot sina förtryckare, för deras avsky för de rika köpmännens

⁷⁷ M. Rostovtzeff, op. cit, I, s. gg. Och på ett annat ställe: ”I Mesopotamien, Palestina och Cyrenaika utbröt det blodiga och farliga judiska revolter efter Trajanus död. Cyrenaika blev illa tilltygat.”

⁷⁸ M. Rostovtzeff, op. cit., II, s. 64.

⁷⁹ M. Rostovtzeff, op. cit., II, s. 65.

⁸⁰ K. Kautsky, op. cit., s. 330

⁸¹ Movers, *Die Phönizier*, s. 1.

⁸² Hölscher, *Urgemeinde und Spätjudentum*, (Avhandlingar utgitt av Det Norske Videnskaps Akademi i Oslo, Hist.-filos. klasse, 1928, nr. 4), s. 26.

maktställning. Till en början är de kristna församlingarna små och utan större inflytande. Men på t00-talet då nöden är stor i det romerska riket blir kristendomen en mäktig faktor. ”På 200-talet växer kyrkan på ett enastående sätt.”⁸³ ”På 300-talet mångdubblas antalet kristna bekännare i Alexandria.”⁸⁴

Den primitiva kristendomens folkliga och antiplutokratiska karaktär är odiskutabel. ”Saliga ären I som ären fattiga, ty eder hör Guds rike till. Saliga ären I som hungren, ty I skolen bliva mättade ... Men ve eder, I som ären rika. Ve eder som nu ären mätta, ty I skolen hungra”, säger Lukas evangelium. Jakobs brev är också tydliga på den här punkten: ”Hören nu, I rike: Gråten och jämren eder över det elände som skall komma över eder. Eder rikedom multnar bort, och edra kläder frätas sönder av mal; edert guld och silver förrostar och rosten därpå skall vara eder till ett vittnesbörd och skall såsom en eld förtära edert kött ... Se den lön I haven förhållit arbetarna, som hava bärgat edra åkrar, den som ropar över eder, och skördemännens rop hava kommit fram till Herren Sebaots öron.”(V, 1-4).

Men kristendomen utvecklas snabbt och man känner sig föranlåten att trubba av det antiplutokratiska budskapet. Matteus-evangeliet innehåller prov på den förändring som inträtt. Där sägs: ”Saliga äro de som äro fattiga i anden, ty dem hör himmelriket till. Saliga äro de som hungra och törsta efter rättfärdighet, ty de skola bliva mättade.” De fattiga har blivit fattiga i anden; Guds rike har förflyttats till *himmelriket*; de svältande hungrar här endast efter *rättfärdighet*. Massornas revolutionära religion förändras till en tröstens religion. Kautsky jämför detta fenomen med den socialdemokratiska revisionismen. Det vore mer korrekt att jämföra det med det nu aktuella fenomenet fascism. Också fascismen vill framstå som ”socialism” för att befästa finanskapitalets makt. Man drar sig inte för de mest skamlösa förfalskningar för att föra massorna bakom ljuset, för att framställa det förhållande att den tunga industrins magnater härskar som att ”arbetet härskar”.

Också den ”fascistiska revolutionen” har emellertid vissa ekonomiska och sociala implikationer. Den innebär det definitiva slutet för liberalismens epoken och att monopolkapitalismen fullständigt övertar makten vilket sätter den fria konkurrensens kapitalism ur spel. Likaså är det, när det gäller kristendomen, inte tillräckligt att säga att den blivit ett sätt att vilseleda de fattiga klasserna. Den blev också ideologin inom jordägarklassen som under Konstantin ådragit sig en oinskränkt makt. Kristendomens seger sammanfaller med naturhushållningens fullständiga seger. Samtidigt med kristendomen sprider sig den feodala ekonomin över hela Europa.

Det vore förvisso orimligt att betrakta kristendomen som ansvarig för romarrikets fall. Men däremot skulle den tillhandahålla den ideologiska stommen för de klasser som steg upp på imperiets ruiner. ”Prästerskapet i öst och väst fördömde helt utlåning av pengar också till den blygsammaste ränta.”⁸⁵ Den främjade sålunda den nya ägande klassens intressen eftersom dess rikedom uteslutande härrörde från jorden. Huvudorsaken till att den ”proletära” kristendomen gick under och den ”fascistiska” segrade är att söka i denna tids utvecklade produktionsätt. Den ekonomiska strukturen var ännu inte mogen för kommunismen. Klasstriderna på 100- och 200-talet ledde inte till något som helst resultat för massorna.⁸⁶

⁸³ M. Rostovtzeff, op. cit., II, s. 223.

⁸⁴ W. Shubart, op. cit., s. 97.

⁸⁵ Gibbon, op. cit., band II, s. 96-7.

⁸⁶ De var ett uttryck för den romerska ekonomins förfall. Men de lägre klasserna hade inga förutsättningar att resa sig till makten. En ny klass av egendomsägare använde sig av deras ideologi för att slå sig fram. En förändring var nödvändig – den åstadkom denna förändring uteslutande till sin egen fördel. Det samma gäller, mutatis mutandis, för ”den fascistiska revolutionen”.

Detta innebär inte att de utsugna klasserna accepterat katolicismens seger utan motstånd. Mängden av kätterska sekter vittnar tydligt om motsatsen. Det raseri med vilket den officiella kyrkan förföljde dessa sekter sammanhänger med att de åtminstone till en del representerade de fattigas klassintressen. En författare på 300-talet skriver om Konstantinopel: ”Denna stad är full av slavar och hantverkare som alla är djupsinniga teologer och som predikar över allt på marknader och gator. Be en man växla ett mynt, och han kommer att tala om för er i vilket avseende Sonen skiljer sig från Fadern. Fråga en annan vad brödet kostar och han kommer att svara er att Sonen är underlägsen Fadern. Fråga om badet är färdigt och man kommer att förkunna att Sonen skapades ur intet.”

Som vi sett var kristendomen till en början de fattiga judiska massornas ideologi. De första kyrkorna byggdes upp kring synagogorna. De judeo-kristna hade sitt eget evangelium som kallades Evangeliet enligt Hebréerna. Men de judeo-kristna smälte förmodligen ganska snabbt samman med den stora kristna församlingen. De assimilerades i den stora massan av omvända.

Allt sedan 100-talet som var en period av stor expansion för kristendom hör man inte längre talas om den judiska församlingen i Alexandria. Det är troligt att huvuddelen av de alexandrinska judarna anslöt sig till kristendomen.⁸⁷ Den alexandrinska kyrkan uppehöll under en tid hegemonin inom den nya religionen. Vid konciliet i Nicea var det den som angav tonen.

De fattigaste skikten inom judendomen kom således att ivrigt anamma Jesus förkunnelse, men detta gällde inte för de härskande och handelsidkande klasserna. De senare utsatte den primitiva kommunistiska religionen för en intensiv förföljelse. Också längre fram när kristendomen blivit storgodsägarnas religion, när dess ursprungliga antiplutokratiska prägel reducerats till fördömandet av handel och ocker behåller motståndet från den judiska överklassen hela sin styrka. Judenheten blir allt mer medveten om sin egen roll. Handelns roll var ingalunda utspelad i och med romarrikets tillbakagång. De härskande klasserna har fortfarande behov av lyxvaror från Österlandet. Judarna hade ju sedan länge en viktig roll inom handeln, och nu blev de i allt högre grad den enda förmedlande länken mellan öst och väst. Jude blev i stort sett liktydigt med köpman.

Naturhushållningens och kristendomens gemensamma seger möjliggjorde den selektionsprocess som slutligen skulle förvandla judarna till en köpmannaklass. Mot slutet av det romerska väldet fanns det naturligtvis fortfarande grupper av judar vars huvudsakliga sysselsättning var jordbruk eller boskapsskötsel – i Arabien, i Babylonien och i Nordafrika. Judarna hade inte alls försvunnit från Jerusalem. I motsats till vad som hävdats av idealistiska historiker och ideologer hade de palestinska judarna inte skingrats över jordens alla hörn av romarna. Som torde ha framgått hade Diasporan helt andra orsaker. År 484 hade kejsarna stora svårigheter att slå ned ett våldsamt uppror bland de samaritiska bönderna. I början av 600-talet anföll judarna Tyrus och massakrerade befolkningen där.⁸⁸ År 614 hjälpte judiska trupper från Tiberias, Nasaret och Galiléen den persiska kungen att erövra Jerusalem och slog ihjäl en stor del av befolkningen. Ännu vid tiden för muselmanernas intåg utgjorde judarna enligt Caro huvuddelen av befolkningen i Palestina.⁸⁹ Muselmanernas seger fick liknande följder som i alla övriga besegrade länder.

Den underkuvade befolkningen assimilerades gradvis till erövrarna. Liksom Egypten helt förlorade sin nationella egenart under mahometerna berövades Palestina definitivt sin judiska karaktär. Än i dag finner man dock riter av judiskt ursprung bland de arabiska bönderna i

⁸⁷ W. Shubart, op. cit., s. 46.

⁸⁸ Samuel Krauss, *Studien zur byzantinischen-jüdischen Geschichte*, Wien, 1914.

⁸⁹ G. Caro, *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter und der Neuzeit*, 1908-1920.

Palestina. Också i andra länder utsattes judiska jordbrukare och herdefolk för ett starkt tryck att assimileras och sögs förr eller senare upp i den omgivande befolkningen. Detta är ett fenomen av avgörande betydelse för den historiska utvecklingen som man inte längre kan underlåta att beakta. Endast de judiska grupper som var av renodlat kommersiell karaktär och som var talrika i Italien, Gallien och Germanien visade sig kunna stå emot alla assimilering-försök. Vad återstår nu av de judiska nomadstammarna i Arabien, eller av de judiska bönderna i Nordafrika? Ingenting, utom legender. De judiska handelskolonierna i Gallien, Spanien och Germanien däremot bara växte och utvecklades vidare.

Man kan följaktligen inte säga att judarna kunnat bevaras trots förskingringen, utan i stället just på grund av den. Om det inte funnits något Diaspora före Jerusalems fall, om alla juder stannat i Palestina, finns det inget som helst skäl att tro att deras öde skulle ha skilt sig från övriga antika nationers. Judarna skulle i likhet med romare, greker och egyptier ha smält samman med de erövrade folken och anammat deras religion och seder. Och även om Palestinas befolkning hade behållit namnet judar skulle de ha haft lika mycket gemensamt med de gamla hebréerna som dagens innevånare i Egypten, Syrien och Grekland har med sina förfäder från antiken. Samtliga folk inom det romerska väldet drogs in i dess sammanbrott. Endast judarna bevarades därför att de förde med sig resterna av den ekonomiska utveckling som kännetecknat den antika världen till barbarerna som efterträdde Rom. Efter det att medelhavsområdet brutits sönder fortfor judarna att vara en förbindelselänk mellan dess skilda delar.

D) Judarna efter romarrikets fall

Det judiska folkets förvandling till en klass är således det som ligger till grund för ”judaismens bevarande”. Vid tiden för det romerska väldets tillbakagång blev deras kommersiella roll undan för undan av allt större betydelse. ”Judarna hade visserligen haft en viktig del av världshandeln före romarrikets fall men efter detta blev de ännu mer framgångsrika”.⁹⁰ Sannolikt var de syriska köpmän man talar om vid samma tid också judar. Man gjorde ofta denna sammanblandning under antiken. Ovidius talar t.ex. om ”den dag som infaller varje vecka då man ogärna gör affärer och då syrierna från Palestina firar sin högtid”.⁹¹

På 300-talet tillhörde judarna de välmående och rika skikten i befolkningen ... Krysostomos säger om judarna att de ägde stora summor pengar och att Patriarkerna samlade enorma skatter. Han talar om judarnas rikedomar som om ett för den samtida allmänheten välkänt faktum.⁹²

I flera hundra år var judarna den enda kommersiella förbindelselänken mellan Orienten och västerlandet. Den judiska kulturens centrum blir i allt högre grad Spanien och Frankrike. Den arabiska Postmästaren Ibn Khordadbeh (800-talet) talar i sin dagbok om de färdvägar de radamitiska judarna tog som, säger han, ”talar persiska, romanska, arabiska och de frankiska, spanska och slaviska språken. De färdas från Europa till österlandet och från österlandet till Europa, än till lands och än till sjöss. Från västerlandet för de med sig eunucker, slavinnor och gossar, siden, pälsvaror och smide. De går ombord i frankernas land vid västra havet och seglar mot Farama (Pelusium) ... De beger sig till Sind, till Indien och till Kina. När de vänder

⁹⁰ L. Brentano, *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*, Jena, 1927-1927, s. 361.

⁹¹ Också om dessa syrier icke var judar är det ett faktum att man inte längre talar om dem under den karolingiska perioden. Det är möjligt att de smält in i de kommersiella judiska samhällena om de nu inte fullständigt försvunnit av andra skäl. Under karolingertiden är ”jude” helt och hållet liktydigt med ”köpman”.

⁹² Rabbinen Dr. L. Lucas, *Zur Geschichte der Juden in vierten Jahrhundert*, Berlin, 1910. ”I Antiokia visar Krysostomos att judarna som hade de viktigaste handelspositionerna i staden, lät all affärsverksamhet ligga nere när de firade sina högtider.” C. Jannet, *Les Grandes Epoques de l'histoire économique*, s. 137.

åter tar de med sig mysk, aloe, kamfer, kand och andra varor från länderna i öster. En del styr färden mot Konstantinopel för att sälja sina varor där, andra reser till frankernas land”.

Det är säkerligen dessa importerade varor Teodowulf haft i åtanke när han skrev de dikter som handlar om Orientens rikedomar. Spanien nämns också i samband med ett yttrande av Ludvig den Helige beträffande juden Abraham av Saragossa

Judarna handlar alltså med kryddor och med dyrbara tyger. Men det framgår av vad Agobard skrivit att de också sålde vin. Längs Donau bedrev de handel med salt. På 900-talet ägde judar saltgruvor nära Nürnberg. De ägnade sig också åt vapenhandel. Dessutom lade de beslag på kyrkornas skatter. Men deras stora specialitet var slavhandel. En del slavar såldes inom landet men de flesta exporterades till Spanien. ”Jude” och ”köpman” blev synonyma begrepp.⁹³

Sålunda heter det i ett påbud från kung Ludvig: ”Köpmän, det vill säga judar och andra handelsmän bör vare sig de kommer ifrån detta land eller ifrån andra länder betala en rättmätig skatt både för slavar och för andra handelsvaror i likhet med vad som varit brukligt under andra kungar.”⁹⁴

Det går inte att betvivla att judarna under den karolingiska perioden var den viktigaste förbindelselänken mellan öst och väst. Den ställning inom handeln de uppnått redan vid tiden för det romerska rikets nedgång hade förberett dem väl för denna roll. De behandlades då som jämställda med romerska medborgare. Poeten Rutilius klagade över att den besegrade nationen förtryckte segrarna.⁹⁵

Vid mitten av 300-talet hade judiska köpmän slagit sig ner i Tongres och i Tournai. Biskoparna upprätthöll de bästa förbindelser med dem och uppmuntrade livligt deras handel. Sidoine Apollinaire anmodade (år 470) biskopen av Tournai att bemöta dem väl med tanke på att ”dessa människor gör vanligen mycket vackra affärer”.⁹⁶

Gregorius av Tours talar på 500-talet om judiska kolonier i Clermont-Ferrand och i Orleans. Också i Lyon fanns det vid denna tid en stor grupp judiska handelsmän.⁹⁷ Ärkebiskopen Agobard klagade i sin *de Insolentia Iudaeorum* över att judarna sålde kristna som slavar i Spanien. Munken Aronius som levde på 700-talet nämner en jude som bodde i frankernas land och som hemförde dyrbara föremål från Palestina.⁹⁸

Uppenbart är att i Frankrike under medeltidens första århundraden var judarna först och främst köpmän.⁹⁹ I Flandern där det bodde judar sedan normandernas invasion och fram till de första korstågen låg handeln i deras händer.¹⁰⁰ Mot slutet av 800-talet fanns det en stor judisk församling i Huy. Judarna hade en inflytelserik ställning och gjorde blomstrande affärer ... År 1040 var det de som kontrollerade handeln i Liege.¹⁰¹ I Spanien ”hade de tagit hand om all handel med övriga länder. Denna handel omfattade alla landets produkter – vin, olja, mineraler. De fick tyger och kryddor från Levanten. Det var på samma sätt i Gallien”.¹⁰²

Också judarna från Polen och Lillryssland begav sig till Västeuropa för att sälja slavar, pälsvaror och salt och för att köpa alla sorters tyger. Ur en hebreisk källa från 1100-talet kan

⁹³ Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, 2:a uppl., s. 237.

⁹⁴ Dr. Julius Brutzkus, *Der Handel der Westeuropäischen Juden mit dem inittelalterlichen Kiew* (på jiddish), i *Schriften für Wirtschaft und Statistik*, 1928.

⁹⁵ *De reditu suo*, I, 398; jmf. G. B. Depping, *Les Juifs dans le Moyen Age*, Paris, 1834, s. 18.

⁹⁶ S. Ullman, *Histoire des Juifs en Belgique jusqu'au XVIIIe Antwerpen*, u.d. s. 9-10

⁹⁷ Henri Pirenne, *Les villes au Moyen Age*, s. 313.

⁹⁸ I. Schipper, *Anfänge des Kapitalismus bei den abendländischen Juden im früheren Mittelalter*, 1907.

⁹⁹ H. SEE, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Paris, 1929, s. 91.

¹⁰⁰ Verhoeven, *Algemeene Inleiding tot de Belgische Historie*, citerad av Ullmann, op. cit., s. 8.

¹⁰¹ Ullmann, op. cit., 12-14.

¹⁰² Bédarride, *Les Juifs en France, en Italie, en Espagne*, s. 53.

man inhämta att judarna köpte upp stora mängder tyg från Flandern på marknader i området kring Rhen för att sedan byta ut dem mot hudar och pälsar i Ryssland. Handeln mellan judar i Mainz och Kiev, ”den viktigaste handelsplatsen på hela södra slättlandet”¹⁰³ var mycket intensiv.¹⁰⁴

Att det fanns en viktig judisk handelskoloni i Kiev vid denna tid är tydligt eftersom man i en krönika från år 1113 kan läsa att ”för att förmå Monomaque att snarast möjligt komma till Kiev lät invånarna i denna stod honom få veta att befolkningen var redo att plundra bojarerna och judarna”.¹⁰⁵

Också den arabiska resenären Ibrahim Al-Tartoushi vittnar om hur omfattande den judiska handeln var mellan Europa och Asien. Han skriver år 973 då han besökte Mainz: ”Det är ofattbart att på en så avlägsen plats i västerlandet som denna finna en så riklig mängd kryddor från de bortersta delarna av Orienten.” I den berättelse som lagts i juden Ben Gourions mun i det verk som skrivits av den arabisk-persiska geografen Qazwini och i den spanska juden Ibrahim ibn Iakovs reseberättelse, från 900-talet, nämner man priset på säd i Krakov och i Prag, och saltgruvor som tillhörde judarna.¹⁰⁶ Enligt Gumpłowicz var judarna den enda förmedlande länken mellan Östersjöns kuster och Asien. Ett gammalt dokument ger följande beskrivning av kazarerna, ett mongoliskt folk vid Kaspiska havet som omvänts till judaismen: ”De har inga slavar för jorden ty de köper allt med hjälp av pengar”.¹⁰⁷ Itil, kazarernas huvudstad, var ett stort handelscentrum. Därifrån utgick de varor som sedan nådde Mainz.

Konvertiten Herman berättar i en självbiografisk skrift att han när han var 20 år (omkring 1127) och fortfarande jude regelbundet reste från Köln till Mainz på grund av handelsangelägenheter eftersom ”alla judar ägnar sig åt handel” (siquidem omnes judaei negotiationi inserviunt).

Rabbinen Eliezer ben Natans yttrande är också betecknande för denna period: ”Handeln, den är ju vår förnämsta försörjningskälla.”¹⁰⁸

Judarna var ”den enda klassen som för sitt uppehälle är beroende av handel. Samtidigt är de på grund av de kontakter de upprätthåller sins emellan de enda som har förbindelser mellan öst och väst”¹⁰⁹

Judarnas situation var följaktligen under medeltidens första hälft utomordentligt gynnsam. Judarna betraktades som medlemmar i samhällets högsta klasser och deras juridiska rättigheter skilde sig inte nämnvärt från adelns. Under Karl den Skallige kom ediktet i Pitres (år 864) enligt vilket försäljning av orent guld eller silver bestraffades med spöstraff om det gällde slavar eller daglönare och ledde till bötesstraff om det gällde judar eller fria män.¹¹⁰ ”Judarna innehade då en roll som svarade mot en trängande ekonomisk nödvändighet och som

¹⁰³ H. Pirenne, op. cit.

¹⁰⁴ Dr. Julius Brutzkus, op. cit.

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ Schipper, *Anfänge des Kapitalismus bei den abendländischen Juden*.

¹⁰⁷ Dr. Julius Brutzkus, *Di Geshikhte fun di Bergyiden oyf kavkaz* (Historien om judarna i Kaukasien bergland), på jiddish, i *Historishe Shriften fun Yivo* (Yivo Studies in History) band 2, Wilno, 1937, s. 26-42, resumé på engelska s. VI–VII.

¹⁰⁸ I. Schipper, *Yidische Geschikhte (Wirtschaftsgeschikhte)*, Varsawa, 1930 (på jiddish), band II, s. 45.

¹⁰⁹ Henri Pirenne, *Mahomet et Charlemagne*, s. 153.

¹¹⁰ Judarna är till och med mer privilegierade än adeln enligt det privilegiebrev som utfärdades för dem i Spire av Henrik IV (1090). Den polska krönikören på 1100-talet, Vincenti Kadlubek, upplyser om att samma straff, ”septuagintan” som utmättes för majestätsbrott eller för blasfemi blev utmätt för mördare av judar. År 1066 klagade biskopen i Verona över att i händelse av slagsmål mellan judar och klerker blev de senare bestraffade med tre gånger så höga böter som de förra.

ingen annan kunde fylla: handelsyrket”.¹¹¹ Borgerliga historiker ser i allmänhet ingen större skillnad mellan handeln och ockret under antiken eller medeltiden och kapitalismen i vår tid. Skillnaden mellan den medeltida handeln och ockret man förbinder med dem är emellertid minst lika stor som skillnaden mellan den rika kapitalisten som arbetar på sin omsättning och feodalherren, eller mellan den moderna proletären och slaven eller den livegna. Det produktions sätt som rådde under judarnas kommersiella blomstringstid var det feodala. Man producerade huvudsakligen bruksvärden och inte bytesvärden. Varje område var självförsörjande. Ingenting annat än vissa lyxvaror som kryddor, dyrbara tyger m.m. var föremål för ett utbyte. Feodalherren avstod en del av råvarorna från sin jord i utbyte mot dessa sällsynta varor från Orienten.

Det feodala samhället som bygger på produktionen av bruksvärden och ”kapitalismen” i sin primitiva form av handel och ocker utesluter inte varandra utan kompletterar varandra. ”Självständig och övervägande utveckling av kapitalet som köpmanskapital är likbetydande med att produktionen icke underkastas kapitalet, alltså med utveckling av kapitalet på grundval av en för detsamma oberoende samhällelig form av produktionen. Den självständiga utvecklingen av köpmanskapitalet står alltså i omvänt förhållande till den allmänna ekonomiska utvecklingen av samhället ... Så länge handelskapitalet förmedlar produktbytet hos utvecklade samhällen, framstår den kommersiella profiten icke blott som utpressning och prejeri utan uppkommer till stor del härur. Bortsett därifrån att den exploaterar skillnaden mellan produktionspriserna i olika länder (och i detta hänseende verkar den i riktning av varuvärdenas utjämning och stabilisering), föra dessa produktions sätt med sig, att köpmanskapitalet tillägnar sig en övervägande del av merprodukten dels som mellanhand mellan samhällen, vilkas produktion ännu väsentligen är riktad på bruksvärdet och för vilkas ekonomiska organisation försäljningen av den överhuvud i cirkulation ingående produktdelen, alltså överhuvud produkternas försäljning till deras värde är av underordnad vikt; dels emedan i dessa tidigare produktions sätt huvudägarna av merprodukten, med vilka köpmännen handlar, slavhållaren, den feodala grundherrn, staten (t.ex. den orientaliske despoten) representerar den konsumerande rikedom. ¹¹² Medan det moderna varuhandelskapitalet eller penninghandelskapitalet ekonomiskt sett endast är bihang till det industriella kapitalet och bara tillägnar sig en del av det mervärde som skapas i det kapitalistiska produktions sättet gör köpmanskapitalet eller ockerkapitalet sina vinster genom att exploatera skillnaderna i produktionskostnader mellan olika länder och genom att lägga under sig en del av det mervärde som feodalherren pressat fram ur sina trälar. ”Det är alltid samma vara som pengarna i den första fasen förvandlas till och som i den andra fasen förvandlas till mera pengar.” ¹¹³

Den judiska köpmannen investerar inga pengar i produktionen på det sätt som köpmannen i de stora medeltida städerna skulle göra några hundra år senare. Han köper inga råvaror, han finansierar inga väverier. Hans handelskapital ”är blott den förmedlande rörelse mellan termer, som det inte behärskar, och förutsättningar, som det icke skapar.” ¹¹⁴

Nära förknippat med handeln är utlåning av pengar mot ränta, ocker. Om nu den rikedom som samlats i feodalherrarnas händer gav upphov till konsumtion av lyxvaror, och till handel som kunde förmedla dessa, blev lyxen i sin tur rikedomens kännetecken. Till en början gjorde det ackumulerade mervärdet det möjligt för godsherren att förvärva kryddor, orientaliska tyger och siden. Senare blev alla dessa varor nödvändiga attribut för den härskande klassen. Kläderna började göra mannen. Och när den vanliga inkomsten inte medgav den livsföring

¹¹¹ W. Roscher, *Die Juden im Mittelalter*, s. 324.

¹¹² Karl, Marx, *Das Kapital*, III, Berlin 1953, s. 359, 362-3 se sv. uppl Slanders övers. b. III, Stockholm 1931, Tidens förlag, (i forts. avser hänvisn. av uppl. Band I Bohmans, o band II–III Slanders övers.) sid. 294 ff.

¹¹³ Karl Marx, *Kapitalet*, III s. 297.

¹¹⁴ Karl Marx, op. cit.

som blivit norm i den jordägande klassen fick man låna. En andra person sällar sig till köpmannen: ockraren. I allmänhet uppträder de dock under denna period i en och samma person. Köpmannen är den enda som disponerar de pengar den rika och slösaktiga ädlingen behöver. Men feodalherren är inte den enda som anlitar ockraren. Om kungen ofördröjligen måste sammankalla en armé och skatteintäkterna inte räcker till blir han tvungen att vända sig till mannen som har pengar att tillgå. Om bonden till följd av en dålig skörd, en epidemi eller orimliga skatter eller dagsverken inte kan odla sin jord – när han ätit upp utsädet, när han inte kan ersätta uttjänta redskap – måste han låna nödiga medel hos ockraren.

Ockrarens pengar är således oundgängliga i ett samhälle som bygger på naturhushållning. De är det reservlager samhället tillgripes när olika besvärliga situationer inträffar. ”Det räntebärande kapitalet eller, såsom vi kunna beteckna det i dess ålderdomliga form, ockerkapitalet, hör med sin tvillingbroder köp-manskapitalet till kapitalets antediluvianska former som under långa tider föregå det kapitalistiska produktionssättet och förefinnas i dess mest olika ekonomiska samhällsformer.”¹¹⁵

Kungarna och de stora jordägarna uppdrog ofta åt judarna att förvalta deras inkomster från skatter och utmätningar. Som en följd av detta började det uppträda judar i egenskap av skattefogdar och uppbördsmän.¹¹⁶ Kungarna under högmedeltiden utsåg ofta judar till finansministrar. I Spanien var de stora judiska bankirerna ända fram till slutet av 1300-talet också skatteförvaltare. I Polen ”anförtroddes kungarna till judarna viktiga uppgifter när det gällde den ekonomiska skötseln av deras egendom ... Under Kasimir den Store och Vladislav Jagello överlät man inte bara skatteintäkterna till judarna, utan också så viktiga tillgångar som kungens egen förmögenhet och de kungliga saltgruvorna. Man vet t.ex. att Krakows ”Rothschild” Levko som var bankir åt tre polska kungar under andra hälften av 1300-talet arrenderade de berömda saltgruvorna i Wieliczka och i Bochia och att han dessutom ansvarade för Myntet i Krakow”.¹¹⁷

Så länge som den naturliga ekonomin bestod var judarna oundgängliga. Det var naturhushållningens upplösning som skulle utlösa förföljelser av judarna och under lång tid framåt försätta dem i en mycket svår situation.

¹¹⁵ *Kapitalet*, III s. 564.

”Att de tyska judarna fungerade som pantlånare redan före första korståget är otvivelaktigt. År 1107 gav biskopen Hermann av Prag kyrkans magnifika draperier i pant hos judarna i Regensburg för en summa av 500 silvermark, och det är svårt att tänka sig att detta var den första kredittransaktionen av det här slaget. För övrigt finns det ett hebreiskt dokument som vittnar om att pantlån var en vanlig företeelse bland de tyska judarna vid denna tid. Men under den här perioden var kreditgivning ännu inte någon fristående sysselsättning, det hängde nära samman med handeln.” Caro, op. cit., s. 197.

¹¹⁶ ”Bankirerna ägnade sig även åt att ombesörja uppbörden på de stora jordagodsens. De innehade på någoråd sätt funktionen som förvaltare och uppsyningsmän.” G. d’Avenel, *Histoire économique de la Propriété*, etc., Paris, 1886-1920, band I, s. 109.

¹¹⁷ I. Schipper, *Yidische Geschikhte*, band TV s. 224.

Den judiska ockrarens tid

Fram till 1000-talet utmärktes det ekonomiska system som var allmänt rådande i Västeuropa av frånvaro av produktion av bytesvaror. De få städer som fanns kvar sedan romartiden hade huvudsakligen administrativa och militära funktioner. Hela produktionen var uteslutande inriktad på den lokala konsumtionen. De stora jordagodsens försörjning sköttes själva och den enda kontakten med yttvärlden förmedlades av judiska köpmän som dristade sig in på deras landamärens.¹ Européernas roll inom handeln kunde inte bli annat än passiv.

Så småningom, i och med importen av österländska varor som ständigt ökade, vaknade emellertid intresset för att direkt producera med utbyte som mål. Produktionen av bruksvärden får undan för undan ge vika för produktion av bytesvärden.

Alla inhemska produkter var inte eftertraktade i öster. Produktionen av bytesvärden utvecklades först på platser med speciella förutsättningar att framställa eller utvinna vissa varor som var särskilt uppskattade utomlands, s.k. monopolprodukter som t.ex. engelsk ull, kläde från Flandern, salt från Venetia eller brons från Dinant. På sådana gynnade platser utvecklades snabbt ”dessa specialindustrier vars produkter tack vare handeln genast spreds långt utöver de orter där de framställdes”.²

Från att ha varit passiv blir handeln aktiv. Kläde från Flandern och vävnadsarbeten från Florens börjar erövra världen.

Dessa varor var synnerligen eftersökta och gav därför upphov till enorma förmögenheter. Den snabba anhopningen av rikedomar möjliggjorde en allt snabbare utveckling av den inhemska köpmannaklassen. Saltet blev i händerna på köpmännen från Venedig ett mäktigt medel att skapa sig förmögenheter och att hålla folket i underkastelse. Från början hade venetianerna i sina laguner framställt ett salt som var eftertraktat av alla folk runt Adriatiska havet och som förskaffade Venedig särskilda handelsprivilegier, förmåner och fördrag.³

Så länge Europa levde kvar i systemet med naturhushållning var den kommersiella handeln en angelägenhet för köpmän från Orienten, i första hand judarna. Endast några enstaka kolportörer som i liten skala ombesörjde leveranser till de adliga slotten eller till prästerskapet lyckades frigöra sig från den ömkliga massan av livegna trälar. Men av den inhemska produktionens utveckling medförde att det snabbt växte fram en mäktig klass av inhemska köpmän. Födda av hantverkare som de var, lade de snart hantverkarna under sig genom att lägga beslag på distributionen av råvaror.⁴ Till skillnad från den handel judarna bedrev och som var helt utan samröre med produktionen byggde den inhemska handeln först och främst på industrin.

Industrins utveckling går över allt hand i hand med en utökning av handeln. ”Venetia hade fördelen att samtidigt ha en handel och en industri som båda hörde till de livligaste i världen. Dess fabriker var en makalös tillgång för köpmännen och deras förbindelser med Orienten.

¹ ”Domänen bör i sig rymma allt som är nödvändigt för att uppehålla livet. Den bör i största möjliga utsträckning undvika att köpa något utifrån och inte tillgripa till utbyte. Den är en liten värld för sig och bör vara sig själv nog ...” Fustel de Coulanges, *Histoire des Institutions politiques de l'ancienne France*, Paris, 1888-1892, band IV, s. 45.

² Henri Pirenne, *Anciennes Démocraties des Pays-Bas*, s. 114. ”Bronserna från Dinant eller det flamländska klädet tycks tack vare sitt stora anseende ha överskridit de trånga gränserna för stadens marknad.” M. Ansiaux, *Traité d'Economie politique* s. 276.

³ G. B. Depping, *Histoire du Commerce entre l'Europe et le Levant*, s. 182.

⁴ Bland klädsselfabrikanterna som ibland arbetade för avlägsna marknader började köpmän utskiljas från massan av hantverkare och uppträda som klädeshandlare. H. See, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, s. 102.

Venetia och de närliggande städerna fylldes av fabriker av alla de slag.”⁵ ”I Italien liksom i Flandern medför handeln till lands i dess (industrins) förlängning som nästa steg att det uppstår livliga hamnar: i ena änden Venetia, Pisa och Genua, i andra Brügge. Och innanför dem växer industristäderna upp: å ena sidan lombardernas städer och Florens, å andra Gent, Ypres, Lille, Douai, och längre bort Valencia och Bryssel.”⁶

Ylleindustrin var det som kom att ligga till grund för de medeltida städernas storhet och rikedomar. Kläde och andra tyger var de viktigaste varorna på medeltidens handelsplatser.⁷ Av detta framgår också den djupgående skillnaden mellan medeltida kapitalism och den moderna kapitalismen: den senare bygger på en revolutionerande utveckling av produktionsmedlen, den förra uteslutande på utvecklandet av produktionen av bytesvärden.

Den medeltida ekonomins förvandling till bytesekonomi blev ödesdiger för judarnas positioner inom handeln. Den judiska köpmannen som importerade kryddor till Europa och exporterade slavar ersattes av aktningvärda kristna köpmän som i huvudsak hämtade sina varor från städernas industrier.

Denna klass av inhemska köpmän hyste våldsamt ovilja mot judarna och deras överflyglade ekonomiska positioner från ett tidigare skede av den historiska utvecklingen.

De växande motsättningarna mellan den ”kristna” och den judiska handeln hänför sig sålunda till motsättningarna mellan två ekonomiska system, det som kännetecknas av bytesekonomi och det som kännetecknas av naturhushållning. Den ekonomiska utvecklingen i Västeuropa dömer ut judarnas kommersiella funktioner för vilka produktionens efterblivenhet varit en förutsättning.⁸

Judarnas monopol över handeln minskade i samma grad som folken som exploaterats därav blev mer utvecklade. I århundraden hade judarna varit de nya folkens kommersiella förmyndare. De senare kunde inte förneka att detta varit till nytta. Men varje form av förmyndarskap blir obekvämt om det varar för länge. Hela folk började frigöra sig, precis som de enskilda människorna, från andra folk som dominerat dem.”⁹

I och med bytesekonomins utveckling i Europa, i och med att städerna och industrierna börjar växa blir judarna bortträngda från sina gamla ekonomiska positioner.¹⁰ Samtidigt med detta för den inhemska köpmannaklassen en hätsk kamp mot judarna. Korstågen som också var ett uttryck för handelsstädernas begär att bana sig en väg till Orienten, gav tillfälle till våldsamma och blodiga förföljelser av judarna. Från och med nu är det definitivt slut på de goda tiderna för judarna i Västeuropas städer.

Till en början var det bara vissa viktiga städer som nåddes av den ekonomiska förvandlingen. De stora jordagodsens berördes mycket litet och bevarade länge den feodala strukturen. Om judarna flyttade på sig var framgångens tid inte förbi. Godsherrarnas domäner erbjöd

⁵ G. B. Depping, op. cit., s. 184.

⁶ Henri Pirenne, *Histoire de l'Europe*, s. 166.

⁷ M. Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, München och Leipzig, 1923 s. 142.

⁸ W. Roscher säger: ”Ju mer den allmänna ekonomiska kulturen utvecklades desto sämre blev judarnas situation.”

⁹ W. Roscher, op. cit., s. 129.

”Den lag som säger att utvecklingen av köpmankapitalet står i omvänt förhållande mot utvecklingen av den kapitalistiska produktionen kommer tydligast till uttryck bland de folk där handeln var av förmedlande slag” Karl Marx, *Kapitalet*, III.

¹⁰ A. Schulte, hävdar i sin *Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien*, Leipzig, 1900, att judarna inte försökte liera sig med hantverkarna på samma sätt som de kristna företagarna och därför, på grund av att de därigenom förlorade sina positioner inom handeln, blev nödsakade att utesluta ägna sig åt kreditgivning. Den ha iakttagelse är högst intressant. Den visar på det väsentliga i problemet: den kristna handelns förbindelse med industri och frånvaron av dylika förbindelser för den judiska handelns del.

fortfarande ett viktigt verksamhetsområde för judarna. Men nu övergår det judiska kapitalet som under den föregående perioden i huvudsak varit ett köpmannakapital till att nästan uteslutande bli ett ockerkapital. Det är inte längre juden som förser feodalherren med handelsvaror från fjärran land men det är för en tid framåt fortfarande han som håller honom med pengar. Om ”jude” i ett tidigare skede varit en synonym till ”köpman” börjar det nu bli liktydigt med ”ockrare”.¹¹

Det behöver väl knappast sägas att den uppfattning som de flesta historiker hävdar, att judarna börjar ägna sig åt kreditgivning först efter det de drivits bort från handeln, är grovt felaktig.

Ockerkapitalet är handelskapitalets broder. I Östeuropa där judarna inte blev undanträngda från handeln finner man, som vi senare skall få se, en ansevärd mängd judiska ockrare.¹² I själva verket blev följden av att judarna förlorade sin ställning inom handeln att de koncentrerade sig på en av de sysselsättningar de redan tidigare ägnat sig åt.

Det faktum att judarna vid skilda tidpunkter varit ägare till landområden är ingenting som stöder denna tes som traditionellt förekommer i all historieskrivning om judarna. Att judarna ägt land utgör långt ifrån något bevis för att de hade många olika sysselsättningar, det är i stället att betrakta som en följd av deras verksamhet inom ocker och handel.¹³

I de räkenskapsböcker som tillhört den franska juden Heliot från Franche-Comté nämns vingårdar bland hans ägodelar. Men det framgår också klart ur dessa böcker att vingårdarna inte innebar att Heliot ägnade sig åt lantbruk – de var ett resultat av några av hans affärs- transaktioner. När kungen av Frankrike år 1360 erbjudit judarna att komma tillbaka tog judarnas representant, en viss Manasse, upp frågan om kungliga garantier för de vinodlingar och djur som skulle tillfalla judarna som icke återlösta panter. Under de stora teologiska dispyterna i Spanien mellan judar och kristna anklagade de kristna judarna för att ha gjort sig rika genom hantering inom ”ockre. De har lagt beslag på land och boskap ... De äger tre fjärdedelar av jorden och marken i Spanien”.¹⁴

Att adelns ägor föll i judarnas händer var en vanlig företeelse vid denna tid. Så skedde t.ex. med byn Strizov i Böhmen som ägts av två adelsmän och som år 1382 överläts på judarna Fater och Merklin som betalning för skulder. Byn Zlamany Ujezd i Mähren övergick till juden Aron av Hradc, byn Neverovo till juden Levon Salomic, osv.

¹¹ I en studie om judarna i den tyska staden Halberstadt säger Max Köhler att ”från och med 1200-talet var det främsta yrket bland judarna i Halberstadt ocker”. Max Köhler, *Beiträge zur neueren jüdischen Wirtschaftsgeschichte Die Juden in Halberstadt und Umgebung bis zum Emanzipation*, Berlin, 1927.

M. Cünow säger i sin *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, band III, s. 45), ”Trots det förhållande att adelns ekonomiska villkor ständigt förvärrades gäller det att deras militära spel, deras orgier, deras fester och deras magnifika tornerspel bara ökade i omfattning under 1300-talet. Även fattiga riddarna betraktade det som sin plikt att delta. Och eftersom de saknade medel till dylika utsvävningar skuldsatte de sig hos judarna vars huvudsakliga sysselsättning var att låna ut pengar mot ränta ...”

¹² Exemplet Polen visar också det naiva i det vanliga förklaringsmönster historikerna brukar anlägga på judarnas historia och som vill förklara judarnas handel och ocker genom att hänvisa till förföljelser. Vem hade förbjudit judarna i Polen att bli jordbrukare eller hantverkare? Långt innan de polska städerna först började bekämpa judarna låg redan all handel och alla banker i deras händer.

¹³ Denna felaktiga uppfattning har sin motsvarighet i tanken att judarna skulle ha tvingats överge sina ”jordbrukaryrken” som en följd av legala förbud. ”Det är fel att tro att judarna var förbjudna att äga jord. I de medeltida städer där judarna bodde och gjorde sina affärer var de också ägare till egna hus. Dessutom ägde de mark inom stadens område. Det förefaller dock som om de inte odlat denna mark. Så snart en bit jord överläts på dem som betalning av någon skuld försökte de sälja den. Det var inte därför att de var förbjudna att behålla den, utan helt enkelt därför att de inte ville ha den. Man finner emellertid ofta dokument som visar att vingårdar och fruktträdgårdar tillhörde judarna. Produkterna från dessa odlingar var lätta att sälja.” H. Cünow, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, band III, s. 110.

¹⁴ . Schipper, *Yidische Geschikhte (Wirtschaftsgeschikhte)*. ”Judarna var en mycket mäktig klass på grund av de rikedomar de förvärvat inom industrin, handeln och främst genom bankaffärer.” R. Ballester, *History of Spain*.

Så länge judarnas jordägor var rena spekulationsobjekt för dem själva måste detta ha upplevts som mycket farligt, och feodalklassen lyckades tidigt genomdriva ett förbud mot att lämna fast egendom som säkerhet åt judarna.

Annat var det i de fall där en verklig ekonomisk och social förändring ägde rum, och då judarna övergav sina affärer och blev vanliga jordägare. Då brukade de förr eller senare också byta religion.

I början av 1400-talet hade en jude som hette Woltschko blivit ägare till flera byar. Kungen av Polen gjorde då allt för att förmå honom att ”erkänna att han varit förblindad och att ansluta sig till de kristnas heliga religion”. Detta är mycket betecknande, ty de polska kungarna var noga med att skydda den judiska religionen. Det skulle aldrig ha fallit någon av dem in att försöka omvända de judiska köpmännen eller bankirerna. Men en judisk godsägare på medeltiden var helt enkelt en anomali. En kristen ockrare lika så, som regel.

Denna fråga har naturligtvis ingenting att göra med de enfaldiga hänvisningar till judarnas ras man ibland stöter på. Det är givet att det är fullständigt idiotiskt att – som Sombart – påstå att ocker är ett specifikt kännetecken för den ”judiska rasen”. Ocker som, vilket vi nyss sett, spelar en viktig roll i det förkapitalistiska samhället har funnits nästan lika länge som mänskligheten existerat och har tillämpats av alla raser och i alla länder. Det kan räcka att erinra om den betydande roll ocker hade i det grekiska och romerska samhället.¹⁵

Att hävda att judarna ägnade sig åt ocker på grund av rasbetingade anlag är att vända upp och ned på problemet. Man förklarar inte en samhällsgrupps ekonomiska position genom att hänvisa till dess ”medfödda” färdigheter eller dess ideologi. Det är i stället så att gruppens ekonomiska villkor förklarar dess färdigheter och dess ideologi. Det medeltida samhället var inte uppdelat i godsherrar och trälar av det skälet att var och en av dessa grupper ursprungligen hade särskilda anlag för den ekonomiska roll de skulle komma att spela. Den ideologi och de kunskaper och färdigheter som skulle bli utmärkande för var och en av klasserna utbildades långsamt som en funktion av deras ekonomiska betingelser.

Det samma gäller judarna. Det är inte deras ”inneboende” anlag för köpenskap som förklarar deras ekonomiska ställning, det är deras ekonomiska ställning som förklarar deras anlag för handel. Judarna utgör för övrigt en ytterst heterogen grupp i rasmässigt hänseende. De har under loppet av sin historia upptagit en stor mängd icke-semitiska etniska inslag. I England ”skaffade dem monopolet över ocker så stora förmögenheter att man finner kristna som övergått till judendomen för att få vara med i judarnas lånemonopol”.¹⁶ Judaismen är således ett resultat av en social selektionsprocess och inte av ”en ras med inneboende anlag för köpenskap”. Att de ekonomiska och sociala faktorerna har den avgörande betydelsen utesluter emellertid inte psykologiska faktorerens inverkan, långt därifrån.

Lika naivt som att se judarnas ekonomiska situation som en följd av ”judarnas anlag” är det att betrakta den som resultatet av förföljelser och lagar som förbjöd dem att utöva andra yrken än handel och ocker. ”I en mängd arbeten om judarnas ekonomiska förhållanden under medeltiden sägs det att de från första början var utestängda från allt hantverk, från att handla med hantverksvaror och att de var förbjudna att äga land. Detta är rena sagor. På 1200- och 1300-talet fanns det i själva verket judar i nästan alla större städer i östra Tyskland och där bodde de bland de kristna och åtnjöt samma medborgerliga rättigheter som dessa ... I Köln hade judarna under en längre tid t.o.m. rätt att ålägga kristna som hade något att anföra mot en jude att inställa sig inför judiska domare för att dömas enligt judisk lag...

¹⁵ I Ciceros brev får vi veta att den rättsinnige Brutus lånade ut sina pengar på Cypern mot 48 procent.” A. Smith, *The Wealth of Nations*, b. I, s. 84 (Everymans Library).

¹⁶ L. Brentano, *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*.

Lika felaktigt är det att påstå att judarna inte fick tillträde till hantverkarnas skrän. En del skrän antog visserligen inte så kallade ”judebarn” (Juden Kinder) som lärlingar, men detta gällde inte inom alla skrän. Förekomsten av judiska guldsmeder, också under tider då skrånas bestämmelser blivit mycket strängare, är bevis nog. Säkerligen fanns det få judiska smeder och timmermän bland hantverkarna under medeltiden – judiska föräldrar satte sällan sina barn i lära inom dessa yrken. Och de skrän som inte tog in judar vägrade inte att göra det av religiös nit eller av rashed utan därför att ockrare och kolportörer gatuförsäljare ansågs ”opålitliga”. Skråna uteslöt barn till affärsmän, ockrare och månglare på samma sätt som de inte tog in barn till enkla kroppsarbetare, sjöfolk och vävare.¹⁷

Det feodala samhället var i grund och botten ett kastsamhälle. Det ville att var och en skulle ”förbli på sin plats”.¹⁸ Det bekämpade ocker bland kristna, det gjorde det omöjligt för borgarna att få tillträde till adeln, det visade förakt för den adelsman som sänkte sig till att utöva ett yrke eller bedriva handel.

År 1462 blev läkaren Han Winter utdriven ur staden Nordlingen därför att han bedrivit ocker genom en judes förmedling. Trettio år senare, i samma stad, placeras en borgare vid namn Kinkel i skampålen och jagades därefter bort från staden på grund av att han utövat ”judarnas yrke”. Synoden i Bamberg 1491 hotar att ur den kristna församlingen utesluta varje kristen som ensam eller med judar som mellanhänder bedriver ocker. 1487 meddelar man i Schlesien att varje kristen som beslås med ocker kommer att överlämnas till den kungliga domstolen och bestraffas på avskräckande sätt.

Så länge som det feodala systemet förblir intakt ändras inte det kristna samhällets inställning till penninglån och ränta. Men de djupgående ekonomiska förändringar vi behandlade tidigare vänder på de givna förutsättningarna. Industrins och handelns utveckling ger banken en oundgänglig ekonomisk roll. Bankiren som förskotterar pengar till köpmannen eller hantverkaren blir ett nödvändigt element i den ekonomiska utvecklingen.

Ockrarens tillgångar fyller under feodaltiden rollen som reserv för hela samhället, och den rollen är nödvändig men totalt *improduktiv*. ”De karakteristiska former, vari ockerkapitalet existerar i det kapitalistiska produktionssättets förtider, äro av två slag. Jag säger karakteristiska former. – Samma former upprepar sig på den kapitalistiska produktionens grundval men som blott underordnade former. De äro här icke mer de former som bestämma det räntebärande kapitalets karaktär. Dessa bägge former äro: För det första ocker genom penningutlåning till slösaktiga stormän, väsentligen jordägare; för det andra ocker genom penningutlåning till småfolk, producenter, i besittning av sina egna arbetsbetingelser, hantverkaren häri räknad, men alldeles särskilt bonden, då överhuvud i förkapitalistiska tillstånd, såvitt de tillåta små självständiga enskilda producenter, bondeklassen måste bilda deras stora majoritet.”¹⁹

Ockraren lånar pengar till länsherrarna och kungarna till deras lyxförbrukning och deras krigskostnader. Han lånar till bönder och hantverkare så att de skall kunna betala skatter och pålagor. De pengar som lånas ut av ockraren skapar inget mervärde, de förskaffar honom en del av den redan existerande merprodukten.

¹⁷ H. Cünow, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, band III, 5. 74.

¹⁸ Det är visserligen naivt att tro att det feodala samhället med principen ”var och en må stanna på sin plats” förvandlade ”de judiska jordbrukarna” till köpmän, men det är uppenbart att legala åtgärder på andra områden – som också var frukter av ekonomiska förhållanden – spelade en viss roll i att leda in judarna på handel, särskilt under de perioder då judarnas tidigare sysselsättningar på grund av ekonomiska förändringar blev hotade. Fredrik den store var t.ex. emot att judarna utförde fysiskt arbete. Han ville ”att var och en förblev inom sitt eget yrke, att man skulle underlätta för judarna att bedriva handel låta övriga yrken vara förbehållna de kristna”.

¹⁹ Karl Marx, *Kapitalet*, III, s. 565.

Bankirens funktion är en helt annan. Han bidrar direkt till producerandet av mervärde. Han är produktiv. Bankiren bekostar de stora kommersiella och industriella initiativen. Medan kredit under feodalismen huvudsakligen var kredit för *konsumtion* blir den i och med handelns och industrins utveckling kredit för *produktion* och *cirkulation*.

Det är således en väsentlig skillnad mellan ockraren och bankiren. Den förra är den feodala periodens kreditorgan och den senare bytesekonomins kreditorgan. Nästan alla historiker förbiser denna grundläggande distinktion och vilket medför att de förirrar sig. De ser ingen som helst skillnad mellan bankiren under antiken, den judiska bankiren i England på 1000-talet och Rothschild eller t.o.m. Fugger. ”Newman uttrycker saken platt, då han säger att bankiren är ansedd, medan ockraren är hatad och föraktad, emedan den förre lånar till den rike, den senare till den fattige. Han förbiser att här kommer emellan *skillnaden mellan två samhällseliga produktionssätt och de emot dem svarande samhällsordningarna* och att saken inte är avgjord med motsatsen mellan fattig och rik”.²⁰

Denna distinktion blir naturligtvis lättare att urskilja under den egentliga kapitalismens tid. Men, ”även i tidigare former står penningutlånanaren i motsättning till köpmannen alldeles som den moderne kapitalisten. Detta specifika förhållande uppfattades också av de katolska universiteten. Universiteten i Alcalá, Salamanca, Ingolstadt, Freiburg im Breisgau, Mainz, Köln och Trier erkände efter varandra rättmätigheten av ränta *för handelslån*”.²¹

I samma takt som den ekonomiska utvecklingen framskrider får banken en allt starkare position medan den judiska ockraren bara förlorar mark. Han finns inte längre kvar i Flanderns blomstrande handelstäder, ty ”i motsats till lombarderna *ägnade sig judarna bara åt penningutlåning och spelade inte rollen som mellanhänder i fråga om handelstransaktioner*”.²²

Efter det att judarna utestängts från handeln, vilket var ett fullbordat faktum i västeuropa på 1200-talet, ägnade de sig fortfarande åt penningaffärer i de områden som ännu inte nåtts av bytesekonomin.

I England hade judarna redan under Henrik II (andra hälften av 1100-talet) etablerat sig på ocker-marknaden. De var i allmänhet mycket rika och kundkretsen var storgodsägarna. Den mest bekanta av dessa judiska bankirer var en viss Aaron av Lincoln som gjorde stora affärer i slutet av 1100-talet. Bara Henrik II var skyldig honom 100 000 £ pund, en summa som på den tiden motsvarade den årliga budgeten för kungadömet England.

Som en följd av den utomordentligt höga räntan – den penklade mellan 43 och 86 % – övergick en stor mängd av adelns ägor i de judiska ockrarnas händer. Men så hade de också bundsförvanter som var mäktiga och ... fordrande. Om Englands kungar stödde judarnas verksamhet var det därför att den var en mycket viktig inkomstkälla för dem själva. Alla lån som togs upp hos judarna blev registrerade i *scaccarium judaeorum* och ålades en skatt på to % som gick till den kungliga kassan. Denna laga andel var emellertid långt ifrån nog för kungarna. Alla förevändningar var gångbara när det gällde att plocka judarna och deras ocker

²⁰ Karl Marx, *Kapitalet*, III, s. 563.

²¹ Karl Marx, *Kapitalet*, III, s. 564.

”Vid samma tid inträffade det att den berömda teologen Medina utvecklade en tankegång som för övrigt återfinns hos Tomas och som erkänner samspelet mellan tillgång och efterfrågan som ett naturligt sätt att bestämma prisets riktighet. ”Trinus Contractus” detta under av juridisk analys där ränta när det gäller lån till affärer betraktas som något berättigat eftersom tillgångarna då verkligen används som kapital godkännes av de italienska och spanska lärde i kanonisk rätt som var mer upplysta än de franska, eller snarare befann sig *i en mer utvecklade social miljö*.” Claudio Jannet, *Les grandes époques de l'histoire économique jusqu'à la fin du XVIe siècle*, s. 284.

²² Henri Menne. *Histoire de Belgique*, Bryssel, 1 1900-1932.

får ständigt bidra till att öka kronans tillgångar. Speciellt ogynnsamt för judarna var det att ha kungarna själva som viktiga gäldenärer. Det var något som Aarons av Lincoln arvtagare fick klart för sig 1187 då kungen av England konfiskerade den rika bankirens tillgångar.

Adeln som avhänts mycken egendom tar skadan igen genom att anställa blodbad på judarna. År 1189 massakeras judarna i London, Lincoln och Stamford. Ett år senare förstör adelsmännen under en viss Malebysses ledning Yorks scaccarium judaeorum. Handlingarna blir högtidligen uppbrända. Judarna som blir belägrade på slottet tar livet av sig. Men kungen fortsätter att hävda judarnas rätt, även efter deras död ... Han kräver att judarnas fordringar skall utbetalas till honom eftersom de ju var ”slavar åt kungens skattkammare”. Särskilda tjänstemän får i uppdrag att göra en fullständig lista på alla skulder åt kungen.

I början av 1200-talet beviljar kungen adeln ett ”*magna charta*” som medför vissa förbättringar av penninglånens villkor. 1262 och 1264 förekommer emellertid nya upplopp mot judarna.

År 1290 blir hela den judiska befolkningen i England, dvs. närmare 3 000 personer, utvisade ur landet och deras egendom konfiskerad. Den ekonomiska situationen för judarna Frankrike där de var många fler (100 000) skilde sig inte nämnvärt från de engelska judarnas situation. ”När Filip August tillträdde (1180) och under hans första regeringstid var hebréerna rika och mångtaliga i Frankrike. Lärda rabbiner hade hämtats till synagogan i Paris som redan vid påven Innocentius högtidliga intåg i Saint-Denis år 1135 hade förekommit bland huvudstadens ledande män längs påvens färdväg. Enligt historikern Rigord hade de erövrat nästan halva Paris ... överallt i byar, städer och förstäder spreds deras läror. Ett stort antal kristna hade på grund av skulder fråntagits sin egendom av judarna.”²³

Det var framför allt i de norra delarna av Frankrike som judarna sysslade med ocker. I Provence var judarnas del i handel fortfarande betydande på 1200-talet. Judarna i Marseille hade handelsförbindelser med Spanien, Nordafrika, Sicilien och Palestina. De ägde t.o.m. fartyg och importerade kryddor och slavar som sina förfäder under den karolingiska tiden.

Detta var dock efterdyningar från en svunnen tid. På 1200-talet tycks ockret ha varit judarnas huvudsakliga ekonomiska funktion i Frankrike. I varje stad fanns det en speciell notarie avdelad för låneaffärer. Räntan uppgick till 43 %. Fram till stadgan i Melun (1230) som förbjöd judarna att låna ut pengar mot fast egendom som säkerhet hade deras främsta kunder varit furstar och godsherrar. I början av 1100-talet hade juden Salomon från Dijon fordringar på de största klostren i Frankrike. Greven av Montpellier var skyldig en jude vid namn Bendet en summa av 50 000 sous. Påven Innocentius II uttrycker i ett brev till kungen av Frankrike sitt starka missnöje över det förhållande att judarna lade under sig kyrkans egendom, att de bemäktigade sig vinodlingar och jordar.

De franska judarnas ekonomiska situation liknade visserligen de engelska judarnas, men deras politiska situation var en annan. Makten var mycket uppdelad, och en mängd olika prinsar och furstar behandlade dem var och en efter egen skön. Judarna tvingades att erlægga mängder av olika skatter och pålagor som kom de mäktiga till del. Man använde olika metoder för att pressa pengar av judarna. Massaresteringar, processer, utvisningar var alla förevändningar för att lägga beslag på stora förmögenheter. Frankrikes kungar utvisade och inbjöd judarna i flera olika omgångar för att kunna bemäktiga sig deras egendom.

Man känner inte exakt till hur judarnas sociala och ekonomiska situation var i det moriska Spanien. En sak är emellertid säker och det är att de tillhörde de privilegierade klasserna i samhället. ”När jag kom till Granada, skriver en man vid namn Abou Ishak från Elvira, visade

²³ G. B. Depping, op. cit., s. 132 ff.

det sig att judarna här innehar ledande befattningar. De finns både i huvudstaden och på landsbygden. Överallt finner man dem på de högsta posterna inom förvaltningen. De ombesörjer indrivningen av skatter, de lever i överflöd och ni muselmaner, ni går klädda i trasor.” I det kristna Spanien, i Kastiljen, var judarna bankirer, skatteindrivare och leverantörer till kungen. Kungahuset protegerade dem eftersom de innebar ett ekonomiskt och politiskt stöd. Räntefoten som var lägre än i andra länder låg på 33 1/3 % i början av 1100-talet. Adeln hade länge kämpat för en sänkning av räntan men alltid stött på motstånd från kungarna. Först under Alfons IX lyckades adeln uppnå något resultat på detta område.

En liknande situation hade uppstått i Aragonien. Jehuda av Cavallera är ett typiskt exempel på den stora judiska ”kapitalisten” under 1200-talet. Han förvaltade saltgruvor, slag mynt, ombesörjde leveranserna till armén och var ägare till stora jordegendomar och en mängd boskap. Det var hans förmögenhet som gjorde det möjligt att utrusta en krigsflotta för kriget mot araberna.

Spaniens ekonomiska efterblivenhet gjorde det möjligt för judarna att där behålla sin kommersiella ställning längre än i England eller i Frankrike. Dokument från 1100-talet nämner att judar från Barcelona gjorde resor ända till Bosporen. År 1105 ger greve Bernard III monopolen över importen av slavar från Sicilien till tre judar som är köpmän och båtägare från Barcelona. Inte förrän på 1300-talet då Barcelona ”förvandlades till ett enormt varulager och en enorm verkstad”²⁴ skulle judarna bli helt utestängda från handeln. Då försämrades deras situation till den grad att de tvingas erlägga en skatt för att få passera genom staden. ”De stackars judarna var inte köpmän i Barcelona längre – de kom till staden som handelsvaror.”²⁵

Judarnas ocker får sådan omfattning i Aragonien att de utsattes för allvarliga förföljelser från adeln och borgerskapet.

I Tyskland sträcker sig den period som dominerades av handel fram till mitten av 1200-talet. Judarna skaffar Tyskland förbindelser med Ungern, Italien, Grekland och Bulgarien. Slavhandeln blomstrade fram till 1100-talet. I tullhandlingar från Wallenstadt och Koblenz sägs det att judiska slavhandlare skall betala 4 dinarer för varje slav. Ett dokument från år 1213 säger om judarna i Laubach att ”de är utomordentligt rika och bedriver en livlig handel med venetianerna, ungrarna och kroaterna”.

Från och med 1200-talet börjar de tyska städerna få större betydelse. Liksom på alla andra ställen och av samma skäl blir judarna utestängda från all handel och övergår till penningaffärer.

Judarnas ockerverksamhet koncentrerades till adeln. Handlingar från Nürnberg visar att den genomsnittliga skulden till judarna låg på 282 gulden för stadsbefolkningen och på 1672 för adeln. Samma sak går igen i de 87 kontrakt man funnit i Ulmen som härstammar från judiska banker. Av de 17 302 gulden dessa representerade utgjordes 60 % av adelns skulder. År 1344 lånar den judiska bankiren Fivelin greven av Zweibrücken 1090 livrer. Samme Fivelin lånade, tillsammans med en viss Jacob Daniels, år 1339 61 000 floriner till den engelska kungen Edvard III.²⁶

²⁴ Henri Pirenne, *Les villes du Moyen Age*.

²⁵ G. B. Depping, op, cit., s. 233.

²⁶ Bücher säger i *Die Bevölkerung von Frankfurt im 14. und 15. Jahrhundert*, Tübingen, 1886 (citerad av H. Cünow, op. cit., III, s. 46): ”Bland gäldenärerna till judarna i Frankfurt finner man merparten av adeln i Wettewau, Pfalz, Odenwald osv. Även ärkebiskopen i Mainz var skyldig judarna pengar. Det fanns få adelsmän i Frankfurts omgivning som inte hade kontrakt och panter i det judiska kvarteret. En del i Frankfurt och närbelägna städer hade också ”judiska skulder” (som man uttryckte det i stadens rådsförsamling) men majoriteten av de 279 kontrakt som handhavits av rådet gällde adeln.”

År 141 anhåller kejsar Fredrik III hos påven Nikolas V om ett privilegiebrev för judarna ”på det att de må bosätta sig i Österrike och där låna ut pengar mot ränta till största båtnad för adeln”. På 1200-talet innehar judarna Lublin och Nzklo i Wien de viktiga posterna som ”den österrikiske hertigens grevliga kassaförvaltare” (*Comites camaræ ducis austriæ*).

Men detta tillstånd kunde inte vara i oändlighet. Ockret ödelade långsamt det feodala systemet, ruinerade alla klasser i befolkningen utan att införa en ny ekonomi i den gamlas ställe. Till skillnad från det egentliga kapitalet är ockret till sitt väsen konserverande. ”Ockret liksom handeln exploaterar ett givet produktionsätt, skapar det inte, förhåller sig ytligt till detsamma. Ockret söker att direkt bevara det för att städse ånyo exploatera det, är konservativt, gör det blott mer eländigt ... Ockret centraliserar förmögenhet, där produktionsmedlen är splittrade. *Det ändrar inte produktionsättet* utan suger sig fast vid det som parasit och gör det miserabelt ... Ockerkapitalet besitter kapitalets exploateringssätt utan dess produktionsätt.”²⁷ Trots dess destruktiva verkningar är ocker en nödvändighet i lågt utvecklade ekonomiska system. Det blir dock samtidigt en viktig orsak till den ekonomiska stagnationen, vilket tydligt framgår i flera asiatiska länder.

Om ockrarens ok känns allt mindre uthärdligt i västra Europa är det därför att ocker är oförenligt med den nya ekonomin. Bytesekonomin tränger ut på landsbygden. Städernas industriella utveckling medför att det gamla feodala systemet upplöses på landet. En vid marknad öppnar sig för jordbrukets produkter vilket har till följd att de gamla formerna för livegenskap där skatten erlades i form av naturprodukter så småningom blev upphävda.

”Endast i trakter som var mycket svårtillgängliga eller som låg på stort avstånd från de stora handelsvägarna bevaras livegenskapen i dess primitiva form. Om den inte helt försvinner mildras den annars över allt. Man kan säga att från och med början av 1200-talet är bondebefolkningen i västra och centrala Europa en klass av fria bönder, eller håller på att bli det.”²⁸

1100-, 1200- och 1300-talet är i hela Västeuropa och delar av Mellaneuropa de judiska ockrarnas tid. Den ekonomiska utvecklingen gör snabbt slut på detta. Den definitiva utvisningen av judarna sker i England i slutet av 1200-talet; i Frankrike i slutet av 1300-talet; i Spanien i slutet av 1400-talet. De olika tidpunkterna avspeglar skillnaden i intensitet i den ekonomiska utvecklingen i de olika länderna. 1200-talet ser ekonomisk blomstring i England. Det är på 1400-talet som ”de spanska kungadömena blir rika och utvecklar sin handel. Landsbygden fylls av får och den spanska ullen blir inom handeln i norr en konkurrent till den engelska. Exporten av ull till Nederländerna ökar avsevärt och fåruppfödningen börjar sätta sin karakteristiska prägel på Kastiljen och gör dess adelsmän förmögna. Järn från Bilbao, olivolja, apelsiner och granater ingår också i den växande exporten norrut”²⁹.

Feodalismen ger vika för bytesekonomin. Den judiska ockrarens verksamhetsfält krymper oavbrutet. *Ocker blev mer och mer outhärdligt när det blev mindre och mindre nödvändigt.* Ju större tillgången på pengar blir, som en följd av den allt större omsättningen av varor, desto oförsonligare blir kampen mot denna förlegade ekonomiska funktion – en funktion som aldrig haft något berättigande annat än i tider av ekonomiskt stillastående då ockrarens pengar är samhällets oundgängliga reservkassa.

Nu börjar bonden sälja sina produkter och betala sin godsherre i pengar. Adeln som måste tillfredsställa sitt växande lyxbegär har intresse av att befria bönderna, att över allt omvandla den oföränderliga produkträntan till penningräntan”. ”Den först sporadiskt, sedermera i mer eller mindre nationell måttstock försiggående förvandlingen av produkträntan i penningränta

²⁷ Karl Marx, *Kapitalet*, III, Sandlers öv. s. 579 o. 567.

²⁸ Henri Pirenne, *Histoire de l'Europe*, s. 171.

²⁹ Henri Pirenne, *Histoire de l'Europe*, s. 384.

förutsätter redan en mera betydande utveckling av handeln, av stadsindustrin, av varu-
produktionen överhuvud och därmed av penningcirkulationen.”³⁰

Att alla samhällets klasser förvandlas till producenter av bytesvärden, till innehavare av pengar, resulterar i att de samfällt reser sig mot judarnas ocker vars arkaiska karaktär framhäver dess utsugande natur. Kampen mot judarna tar sig allt våldsammare former. Kungahusen som av tradition beskyddade judarna fick ge vika för adelns och borgarklassens ständiga påtryckningar. För övrigt fick kungarna allt oftare ösa ur borgerskapets förråd. Denna klass monopoliserar snart den viktigaste delen av den fasta egendomen. Judarna i egenskap av inkomstkälla blir allt mindre intressanta i kungarnas ögon (bortsett från att det alltid var ett ytterst lönsamt företag att visa ut dem ur landet).

Snart har judarna blivit utvisade från alla länder i Västeuropa. Det gick en folkvandring från de högst utvecklade länderna till de efterblivna länderna i östra Europa. Polen som ligger djupt försänkt i feodalismens kaos blir judarnas huvudsakliga tillflyktsort sedan de förvisats från alla andra länder. I en del länder som Tyskland och Italien håller sig judarna ännu kvar i de minst utvecklade landsdelarna. När Benjamin av Toledo företog sin resa fanns det nästan inga judar i handelscentra som Pisa, Amalfi, Genua. Däremot fanns det många i Italiens mest utvecklade delar. Till och med i kyrkostaten var förutsättningarna för judarna att bedriva handel och bankaffärer mycket mer gynnsamma än i de rika handelsrepublikerna Venedig, Genua eller Florens.

Handelsekonomin driver sålunda ut judarna från deras sista försöksningar. Juden som ”adelns bankir” är redan mot slutet av medeltiden en fullständig okänd företeelse i Västeuropa. Här och där lyckas små judiska samhällen behålla vissa underordnade ekonomiska funktioner. De ”judiska bankerna” har numera blivit små pantlånekontor där de allra fattigaste lånar.

Det totala sammanbrottet har skett. juden blir en liten procentare som, med föremål av ringa värde som pant, lånar pengar till de fattiga i städerna och på landsbygden. Och vad skall han göra med icke återlösta panter? De måste säljas. Judarna blir månglare, lumpförsäljare. Den forna storheten är oåterkalleligen förbi.

Nu börjar ghettonas tid³¹ och de svåraste förföljelserna och förödmjukelserna.

Bilden av dessa eländiga figurer med sina runda huvudbonader och löjeväckande klädedräkt som likt boskap fick erlägga skatt för att få passera städer och broar, förhånade och föraktade, skulle under lång tid dröja sig kvar i befolkningens medvetande i västra och mellersta Europa.

Judarnas relationer till övriga klasser i samhället

Utvecklingen av judarnas sociala och ekonomiska situation var av avgörande betydelse för deras förhållande till övriga samhällsklasser. Vid tiden för deras kommersiella uppsving blir

³⁰ Karl Marx, *Kapitalet*, III, Sändlers öv. s. 752.

”Denna förändring i fråga om lånebruk svarar mot ökningen av tillgångar i form av lös egendom; – pengar blir det mest bekväma tecknet på rikedom och man börjar att hellre värdera avkastningen av jordägorna i form av pengar än i naturprodukter. En liknande utveckling skedde i andra länder, särskilt i England där den var ännu mer uttalad.” Henri See, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*.

³¹ Tvärt emot en utbredd uppfattning om motsatsen är ghetton en ganska sentida företeelse. Först 1462 blev judarna i Frankfurt instängda i ett ghetto. ”Någon sådan åtgärd fanns det inte en tanke på under medeltiden. Judarna kunde bosätta sig var helst de önskade och återfanns under alla tider över hela staden.” Kriek, *Geschichte und Lage der Frankfurter Juden*, citerad av H. Cünow, op. cit.

Man bör inte förväxla judiska kvarter och ghetton. Judiska kvarter har funnits under olika perioder i historien, men ghetton är en företeelse som föddes under den period då juden blev ”procentare”. I Polen är ghetton inte regel utan undantag. Något som inte hindrat det hitlerska barbariet från att ”skicka tillbaka” judarna till ghetton.

de noggsamt skyddade av kungahus och adel. Deras förhållande till bondebefolkningen är utan större betydelse. Judarnas relationer till borgarklassen är däremot fientliga allt ifrån det denna för första gången uppträder på den historiska scenen.

I och med att det judiska ”kapitalet” utestängs från handel kanaliseras det helt och hållet till ockrandet. Denna nya situation för med sig att adeln och kungahuset ändrar inställning till judarna. Storgodsägarna som måste försvara sina hotade egendomar för en hänsynslös kamp mot ockrarna som ruinerar dem. Kungarna fortsätter att ”protegera” judarna men i själva verket utnyttjar de dem för att pumpa över rikets tillgångar i egen ficka. Så länge bytesekonomin inte trängit in över landsbygden förblir emellertid judarnas situation jämförelsevis uthärdlig.

Först när landsbygden börjar ”kapitaliseras”, när godsherrar och bönder börjar skaffa sig allt vidare verksamhetsfält enas alla samhällets klasser i förföljelser och förvisningar av judarna. Penningekonomin seger är också den gamla ”penningmannens” fall. Sedan de fråntagits sin roll som adelns bankirer lyckas en del judar bita sig fast i ekonomins ”håligheter”. De blir pantlånare, gatuförsäljare, handlar med begagnade kläder och lump. De lever under eländiga förhållanden i mörka ghetton och omfattas med hat och förakt av folket. I allt högre utsträckning blir de fattiga, hantverkarna och bönderna, de enda judarna har några kontakter med. Och folket som plundras av kungar och länsgherrar och nödgas pantsätta sina sista paltor hos judarna vänder sig ofta i sin förbittring mot ghettot. Adeln och de rika inom borgerskapet som utnyttjar judarna för att ytterligare suga ut folket drar ofta nytta av dessa folkliga manifestationer för att plocka ”sina skattkammars slavar”.

A) Kungahuset och judarna

När judarnas fiende Gonzalo Matigues erbjöd kungen i Kastilien tre miljoner guldstycken på villkor att han jagade bort judarna, svarade honom biskopen don Gil: ”Judarna är en klenod för kungen, en verklig klenod. Och du vill driva bort dem härifrån ... Så är du då lika mycket fiende till kungen som till judarna ...” Och, år 1307, som svar på en resolution från Kastiliens präster mot judarnas ocker, utfärdar kungen ett förbud mot att skapa svårigheter för judarna. ”Judarna, säger ett dekret i denna fråga, tillhör kungen och betalar skatter till honom; och av detta skäl är det omöjligt att bevilja några som helst inskränkningar av deras ekonomiska verksamhet med hänsyn till att detta skulle bli till förfång för de kungliga finanserna.”

I Polen tog sig det kungliga beskyddet under denna tid ovanliga former. År 1504 deklarerar sålunda den polska kungen Alexander att han ”handlar gentemot judarna som det anstår kungar och ädlingar som bör utmärka sig genom sin tolerans inte bara i förhållande till kristna utan också i förhållande till anhängare av andra religioner”.³²

En annan polsk kung, Kasimir Jagello, säger likaså att ”han gör det som förestavas av toleransens princip som den gudomliga lagen påjuder”.

Bakgrunden till denna inställning är inte svår att förstå. För kungarna utgjorde judarna en inkomstkälla av ansevärda mått. I Spanien var det t.ex. judiska finansmän, bröderna Ravia, som gjorde det möjligt för de kastiljanska kungarna att föra kriget mot morerna till ett lyckosamt slut. Andra judiska bankirer gav stöd åt de spanska kungarna i deras kamp mot adeln. I många länder hade en speciell fiskal organisation upprättats för att handha skatterna från judarna. I England registrerades alla judarnas affärer i *scaccarium judaeorum* och det var genom dess förmedling deras fordringar täcktes. Det styrdes av ett kollegium med sju medlemmar av vilka tre var judar, två kristna och två kungens tjänstemän. Varje kreditaffär gav kungen 10 %.

³² Den religiösa toleransens princip vid slutet av medeltiden och i ett av Europas utvecklade länder! Är inte detta genant för de idealistiska historikerna som betraktar hela det judiska problemet som en frukt av religiösa förföljelser?

Det säger sig själv att kungahuset inte kunde nöja sig med en så obetydlig andel. Lämpliga åtgärder som t.ex. godtyckliga konfiskationer skulle också få fylla ut de vanliga skatterna.

Juridiskt sett var judarna Kammerknechte, den kungliga skattkammarens tjänare, eller i länder där makten var mera splittrad, tjänare åt vasallernas skattkammare.

Att fylla de mäktigas kassor, det blev deras existensberättigande.³³

I de anglosaxiska lagarna heter det: ”Ipsi Judaei et omnia sua regis sunt”, dvs. judarna och alla deras ägodelar tillhör kungen. Lagarna i norra Spanien ger uttryck för samma uppfattning: ”Judarna är kungens slavar och tillhör för alltid den kungliga skattkammaren.”³⁴

Systemet var mycket enkelt. Judarna plundrade herremännen och kungen skinnade judarna. Men för att kunna skinna dem måste de befinna sig på plats. Det var därför kungarna protegerade judarna och på alla sätt uppmuntrade deras verksamhet.

Men vi får inte glömma att om kungen i egenskap av statens överhuvud hade intresse av att skydda judarna var han också den stora godsherre och följaktligen en av deras största gäldenärer.

I denna egenskap var han naturligtvis frestad att sätta stopp för deras verksamhet vilket alltid var en utomordentligt givande operation. Men medan de mindre betydande länsherrarnas försök att befria sig från sina tärande skulder alltid strandade just på det beskydd som kungahuset tillerkände judarna hade ”storgodsägaren – kungen” ju inte samma yttre hinder att överstiga. ”Två själar bodde i hans kropp.” I egenskap av kung bekämpade han adelns och borgerskapets krav och motsatte sig att man slog ihjäl judarna eller fördrev dem ur landet; i egenskap av den största jordägaren av dem alla hade han själv det största intresset av förföljelser mot judarna.

De medel kungarna anlidade för att ”extrahera” pengar ur sina livegna judar var av många slag. Först och främst hade man massarresteringar. Man fängslade judarna under första bästa förevändning och släppte de minte förrän de givit ifrån sig betydande penningssummor. På detta sätt lyckades Filip II August år 1180 krama ur judarna 15 000 mark. Greve Alfons av Poitiers ”inkasserade” vid ett liknande tillfälle 20 000 livres.

Det fanns också andra medel. Man anklagade judarna för att förgifta brunnar och för att använda kristnas blod i sina religiösa ceremonier. År 1321 döms judarna i Frankrike att betala 150 000 livrer i böter för att förgiftat brunnarna.

Den mest lyckade åtgärden av denna typ bestod i att man utvisade judarna, konfiskerade deras egendom och därefter åter gav dem tillträde till landet mot fantastiska belopp. År 1182 driver Filip August ut alla judar från sitt kungarike och konfiskerar all deras fasta egendom. Femton år senare tillåter han dem att komma tillbaka och låter sig begåvas med 150 000 mark för denna ”välgärning”. År 1268 kungör Frankrikes kung Ludvig IX att alla judar ånyo måste lämna landet och att deras ägodelar kommer att konfiskeras. Underhandlare infinner sig strax hos hans ”servi camerae” och beslutet upphävs tack vare rikliga gåvor.

³³ ”Bland folkslag som är fattiga på handel och hantverk kan härskaren svårligen i krissituationer få något nämnvärt stöd från sina undersåtar ... I sådana länder försöker han därför samla ihop en skattkammare som blir hans enda tillflykt under dylika omständigheter.” (Adam Smith, *Wealth of Nations*, band II, s. 390 o. 393. (Everyman's Library).

Det är på judarna som ”skattkammarens slavar” det ankommer att fylla denna skattkammare.

³⁴ En tysk tolkning av denna situation är inte utan en viss mustighet: ”Av tacksamhet mot Josephus Flavius som kommit hans son att tillfriskna bestämde sig kejsaren Vespasianus för att protegera judarna och Titus erhölet efter det andra templet förstörelse många judar som man gjorde till slavar. Allt sedan den tiden är judarna statens slavar och det är som sådana de bör betraktas i den tyska staten ty de germanska kungarna är efterföljare till det antika Roms mäktiga kejsare.”

Utvisandet av judarna från Frankrike år 1306 tillför kung Filip den Sköne 228 460 livrer, vilket var en oerhörd summa med tidens mått mätt. När judarna 1315 erbjuds att komma tillbaka erlärger de 22 500 livrer för denna ynnest. Men redan sex år senare tvingas de åter bege sig i exil.

Judarnas historia i Frankrike och Languedoc tar slut 1394 med deras definitiva förvisning, ledsagad av den sedvanliga epilogen: konfiskerandet av alla deras ägodelar.

Det är inte bara i Frankrike som dylika åtgärder förekommer. År 1397 låter prinsarna i Österrike fångsla alla judar som befinner sig inom deras område och ger dem inte fria förrän de avhänt sig dryga penningssummor. Samma prinsar utnyttjar år 1387 antijudiska manifestationer bland bönderna för att avtvinga judarna 16 000 mark.

Inställningen till judarna bland kungar och mäktiga stormän tycks således ha varit ganska motsägelsefylld. Men det är den ekonomiska utvecklingen som i sista hand bestämmer denna deras inställning. I de länder där judarna har en oundgänglig funktion i det ekonomiska livet, där bytesekonomin förblir föga utvecklad, drivs kungarna av hänsyn till statskassan att beskydda judarna och försvara dem mot alla deras fiender. I Polen förblir t.ex. kungahuset hela tiden deras främsta beskyddare.

I mer utvecklade länder, där ockret blivit till en anakronism, gör sig kungarna mindre betänkligheter när det gäller att pungslå judarna. Snart har den enda viktiga ekonomiska makten blivit den som innehas av bourgeoisin och som vilar på den ekonomiska utvecklingen, och kungen tappar allt intresse för judarna. Vad betyder de ”judiska bankirerna” vid sidan av finansmän som Fugger eller Medici? Så här säger Schipper i fråga om de ”judiska bankirernas” betydelse: ”När det gäller betydelsen av ha-liens judiska bankirers kapital har vi bland de judiska kapitalisterna endast funnit två verkligt rika familjer. Men vad hade de att erbjuda i jämförelse med sådana magnater som familjen Medici som på 1440-talet ägde en halv miljon floriner, eller Agosto Chigi som 1520 lämnade 800 000 dukater efter sig”.³⁵

De judiska bankirerna ägde inte mer än några tusen floriner.

Det är självklart att judarna under dessa förhållanden inte längre var av intresse för kungarna. Den tid då stora judiska finansmän gav stöd åt kungamakten mot inre och yttre fiender var definitivt till ända. ”De växande krigsutgifterna som ökade i samma utsträckning som man i allt högre grad använde sig av legosoldater och flottstyrkor fick allt större betydelse innebar att staten och prinsarna blev nödsakade att anlita en ny källa för att fylla sina skattkamarar. Från och med nu finns det bara en sak att göra: att vända sig till tredje ståndet, dvs. till städerna och förmå dem att öppna kassaskrinet.”³⁶

Judarnas försämrade ekonomiska situation som var ett resultat av ekonomins ”kapitalisering” fick till följd att de förlorade det beskydd som kungar och prinsar tillerkänt dem. Kungarna börjar aktivt ta del i förföljelserna och plundrandet av judarna.

B) Adeln och judarna

Under högmedeltiden var judarna, i egenskap av leverantörer av österländska varor, oundgängliga för adeln. Senare fick den bekymmerlösa och slösaktiga ädlingen behov av juden som en penningreserv som alltid var redo att tillfredsställa hans infall. För många mäktiga godsägare var judarna en viktig inkomstkälla, på samma sätt som för kungarna. På den tiden

³⁵ Schipper, op. cit.

³⁶ Henri Pirenne, op. cit.

då kungahusets överhöghet ännu inte var absolut utbröt det ofta konflikter mellan prinsar, storgodsägare och kungar angående äganderätten till judar.³⁷

På t 100-talet talades det mycket om processen mellan grevinnan Blanka och kung Filip August rörande juden Kresslin som flytt från grevinnans område och tagit sin tillflykt hos kungen.

Adeln hade efter kungarnas förebild lagt judar till sin egendom. En baron som redovisade sina tillgångar sade ”mina judar” på samma sätt som han sade ”mina åkrar”. Denna ägodel var, kan man säga, mycket inkomstbringande.

Thibaut, greve av Champagne, var lika övertygad som kung Filip å sin sida var om att det var han som hade rätten till de judar som bodde på hans område. År 1198 slöt de en överenskommelse enligt vilken var och en lovade att inte lägga beslag på den andres judar.³⁸

Bruket att göra upp avtal angående judarna spreds snabbt på 1200-talet. I stället för att tvingas föra långa processer lovade kungar och furstar varandra att återlämna de judar som flytt in på deras områden. En uppgörelse från 1250 säger att såväl kungen som furstarna bevarar sin rätt över judarna ”som är såsom slavar”. (Judaus tamquam proprius servus.”)

”Senare förekom det att judarna s.a.s. auktionerades ut. Filip II köper av greven av Valois, hans bror, alla judar som fanns i hans grevskap efter en process mot honom om 43 judar som han hävdade att han ägde. Därutöver köpte han en jude från Rouen som inbringade 300 franc per kvartal.”³⁹

”Med hänsyn till att furstarna har rätt att inom sina domäner exploatera alla tillgångar på guld, silver, tenn, järn liksom salt må det även vara dem beviljat att ta emot och äga judar.” Så lyder en ”gyllene bulla” från tyska kejsaren av år 1356.

Snart börjar de tyska städerna som blev allt mäktigare göra kungahuset och adeln rätten stridig att äga judarna. Liksom när det gällt konflikter i denna fråga mellan kungar och furstar träffas ett avtal också med städerna som på så sätt tillskansade sig en betydande del av de förtjänster som judarna tillförde.

Det ger sig själv att alla de som på detta sätt profiterade på judarnas ocker inte kunde vara annat än motståndare till att judarna övergick till kristendomen. Att religionen är en återspeglning av en ekonomisk funktion är i så hög grad sant att de judar som övergick till kristendomen automatiskt upphörde att utöva sitt gamla yrke. ”De konferenser som organiserades av de nya konvertiterna ledde alltid om inte till att rabbinen övertygades så åtminstone till att ett antal judar konverterades. Det gick så långt att godsherrarna och biskoparna som härvid blev berövade sina judar och de inkomster de hade av dem upprepade gånger hänvände sig till kungen med sina klagomål. Efter ett dylikt möte som sammankallats av en konverterad jude, Jehuda Nosca – mötet hade medfört att en stor mängd judar omvänt sig – bönföll biskopen Palencia kungen att komma honom till hjälp emedan hans inkomster höll på att väsentligen reduceras.”⁴⁰

³⁷ ”Juden var en så lönsam och användbar företeelse att alla furstar försökte skaffa sig så många av dem som möjligt. Kungen hade judar och feodalherrarna hade judar ... Filip den sköne köpte av sin bror år 1299 för 20 000 livres alla judar som fanns i grevskapet Valois.” G. d’Avenel, *Histoire économique de la propriété*, band I, s. 111.

³⁸ G. B. Depping, op. cit.

³⁹ Bédarride, op. cit.

⁴⁰ Bédarride, *Les Juifs en France, en Italie et en Espagne*, s. 207.

Den engelska kungen Willian II som t.o.m. lät judar arrendera vakanta biskopssäten tvingade de judar som konverterat att återgå till judendomen för att inte gå förlustig de förtjänster de tillförde honom.

För att förhindra att judarna omvände sig lät en annan engelsk kung, Henrik II, kungöra att de tillgångar som ägdes av judar som omfattade kristendomen skulle tillfalla kronan som kompensation för bortfallet av de inkomster judarna skulle ha tillfört kungen om de inte låtit omvända sig.⁴¹

Av detta framgår hur naivt det är av våra idealistiska historieskrivare att inbilla sig att kristenhetens enda strävan var att omvända judarna och tro att judarnas alla lidanden är att hänföra till deras motstånd mot denna strävan. Så länge som den ekonomiska funktion judaismen representerade var nödvändig bekämpade man deras religiösa assimilering. Först när judaismen blivit ekonomiskt överflödig måste den anpassa sig eller försvinna.

Naturligtvis var det endast en ytterst liten del av adeln som gjorde sig förtjänster på judarnas ocker. För en stor majoritet av feodaltherrarna var judarna en direkt orsak till ruin. För att kungen eller fursten skulle kunna plocka juden måste huvudparten av adeln kvida under sina skuldebördor.

Tvingade som de var att åt judarna lämna ifrån sig en del av det mervärde de kramat ur bönderna väntade adelsmännen bara på ett tillfälle att ta skadan igen. Adelsn skulder hos de judiska ockrarna rymde fröet till blodiga konflikter.

År 1189 inträffade antijudiska upplopp i en serie engelska städer, London, Lincoln, m.fl.

Ett år senare kom tragedien i York. Adelsmän som satt sig i skuld hos judarna i York går, under en viss Mallebidde, till angrepp mot judarna i *scaccarium judaeorum*. De kontrakt som återfinns i *scaccarium* blir högtidligt uppbrända och judarna som flytt till slottet utsätts för belägring. Det hela slutar med att de belägrade judarna tar livet av sig. Och epilogen blir den vanliga: kungen låter överföra de dödas fordringar i sin ägo med hänvisning till att judarna var hans skattkammarens tjänare. De antijudiska massakrer som inträffade i London 1264 och då 550 personer dödades var också anstiftade av godsägare som var skyldiga judarna pengar. Det samma gäller de antijudiska upplopp som förekom i andra städer. I Canterbury började man med att storma *scaccarium judaeorum*.

I hela Europa protesterar adelsn församlingar oupphörligen mot judarnas ocker. Deras olika krav ger en god beskrivning av feodal-herrarnas ställning i förhållande till judarna.

Under andra hälften av 1200-talet lägger Kastiliens *cortes* fram tre krav för kungen:

Att judarnas kredittransaktioner regleras och ockrarnas räntefot ges en övre gräns;

Att judarna icke må tillerkännas arvsrätt för jordegendom;

Att finansförvaltningen reformeras och judiska funktionärer och ämbetsmän utestängs.

Detta är adelsn klassiska fordringar i alla länder i Europa. De syftar till att begränsa den del av mervärdet som adeln tvingas överlåta på judarna, att hindra dem från att bli jordägare och från att bemäktiga sig statsapparaten.

Först på 1300-talet skulle det spanska ridderskapet nå sina första resultat på detta område. År 1328 sänkte kung Alfons IX räntefoten till 25 % och annulerade en fjärdedel av judarnas

⁴¹ L. Brentano, *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*; ”Man införde en vana att konfiskera de judars egendom som övergick till kristendomen. Denna konfiskering var en sorts amorteringsrätt för fursten eller feodaltherrarna, skatter som de lade ut på judarna i de fall dessa omfattade kristendomen.”

Se även Montesquieu, *L'Esprit des Lois*, bok XXI, kap. 20.

fordringar. 1371 gjordes en ny indragning av dessa fordringar. De Aragonska cortes protesterade vid upprepade tillfällen mot den höga ränta man betalade judarna, särskilt 1235, 1241, 1283, 1292 och 1300.

År 1361 klagade *cortes* i Portugal över att det judiska ockret blev ett allt olidligare ok för befolkningen.

”Inom adeln och bland de rika patricierna i Spanien hatade man judarna för deras roll inom statsförvaltningen där de var kungahusets ödmjuka tjänare lika väl som för de stora arrendesummor från skatter och pålagor med vilka de judiska magnaterna oavlatligt utökade sina förmögenheter.”⁴²

Också i Polen blir kraven från adel och prästerskap allt mer pressande. Ett kyrkomöte som hålls 1420 uppmanar kungen att vidta åtgärder mot ”det omfattande judiska ockret”. År 1423 utfärdar Vladislav Jagello ”Warta-statutet” som förbjuder judarna att förmedla hypotekslån. ”Nieszawa-statutet” av år 1454 begränsar gilitighetstiden för judiska fordringar till tre år. Adelns *sejms* (riksdag) lyckas även förbjuda judarna att anställas i statens tjänst.

Den polska adeln har samma målsättning som den spanska: att begränsa räntefoten, slå vakt om sin egendom och avstänga judarna från statens förvaltning.

De ekonomiska skälen till adelns fientlighet mot judarna utökas med politiska skäl. ”1469 protesterar *cortes* mot att judarna hade tillgång till arrende och mot det beskydd kungen omgav dem med. Det tryck adeln utövar på kungen utökas med rituella processer och blodbad.”⁴³

Judarna fungerade i själva verket som ett starkt stöd för den absolutistiska kungamakten som i första hand gick ut över adeln. Det mervärde adelsmännen släppte ifrån sig till judarna användes till att stärka deras egna bojor.

Lågadeln hatade judarna i egenskap av fordringsägare, furstarna såg i dem en av huvudkällorna till den maktfullkomlighet kungarna kunde behålla i förhållande till adeln.

Det ekonomiska stöd judarna bestod kungarna med var en nödvändig förutsättning för att hålla adeln stången och för att kunna stå emot städernas växande krav. Det är främst tack vare judarna som kungen kan hålla sig med de kostsamma legoarméer som efter hand får ersätta adelns odisciplinerade horder. Dessa arméer används till en början bara i utrikespolitiska sammanhang. I Spanien är det till stor del judarnas pengar som gör att kungarna kan besegra araberna. ”1233 lånar den judiska bankirer, Jehouda Cavallera en stor summa till kungen av Aragonien som därigenom kan utrusta en *flotta* mot araberna. 1276 anskaffar Cavallera pengar till en här som kämpar mot araberna i Valencia.”⁴⁴

Men vad som i adelns ögon är allvarligare och som förlänger listan över deras klagomål är det stöd judarna består kungahuset med i den kamp det för mot feodaltherrarna.

Vi nämnde bröderna Ravia som försåg den kungliga armén med pengar och vapen under inbördeskriget mellan kungen och de upproriska adelsmännen i Katalonien. Detta var något som adeln inte kunde förlåta judarna. Bröderna Ravia blev, i likhet med många av deras efterföljare, mördade.

⁴² Schipper, op. cit.

⁴³ Ibland hände det att judarna gick till offensiv. År 1376 använde bankiren Jekl legoknektar mot adelsmän som vägrade att betala sina skulder. Hans son lejde legosoldater för att gå till angrepp mot Nürnberg där rådsförsamlingen konfiskerat hans fastigheter.

⁴⁴ Schipper, op. cit.

Generellt sätt är adelns kamp mot judarna mycket mindre häftig än borgerskapets. Den sociala innebörden i kampen mot judarna var olika från klass till klass och inverkade på den intensitet med vilken kampen fördes. Allt under det godsägaren har kvar sitt behov av ockraren och endast syftar till vissa restriktioner på hans verksamhet börjar borgerskapet och till och med den förborgerligade adelsmannen att i allt högre utsträckning uppfatta honom som en olidlig börda.

C) Bourgeoisien och judarna

Judarnas kommersiella monopol var ett av de största hinder som den nyfödda borgerskapet hade att övervinna. Att krossa judarnas dominans inom handeln var ett villkor för att den skulle kunna utvecklas.

Det rörde sig inte om en kamp mellan två nationella eller religiösa gruppbildningar om övertaget inom handeln utan om en konflikt mellan två klasser som var och en representerade ett specifikt ekonomiskt system. Den s.k. nationella konkurrensen är här bara en återspeglning av övergången från den feodala ekonomin till bytesekonomin. Judarna behärskade handeln vid den tid då ”de stora jordägarna köpte sofistikerade hantverkarbeten och dyrbara lyxföremål mot stora kvantiteter råvaror från sina egendomar”.⁴⁵ Den industriella utvecklingen i Västeuropa innebär slutet på deras monopol.⁴⁶

Genom att bekämpa judarna uppreser sig de inhemska köpmännen mot en överårig ekonomisk funktion som allt mer börjar uppfattas som att landet på ett skamligt sätt bli utsuget av obehöriga främlingar.

Relationerna mellan köpmannaklassen och judarna genomgick en genomgripande förvandling sedan judarna trängts bort ur handeln. Den judiska krediten var först och främst en konsumtionskredit. Det var inte judarna köpmännen anlitate för sina affärer. I de större städerna uppstod finanshus som Medicis, Chigi eller Fugger. Längre fram när bytesekonomin vunnit insteg på landsbygden drivs de judiska ockrarna bort genom de stora kristna bankernas mäktiga inflytande. På samma sätt som den prekapitalistiska handeln av bytesekonomin fördrivs ur städerna blir ockrarna på de områden där den feodala ekonomin fortfarande bestod fördriven därifrån när kapitalisten kommer dit.

Helt annan blir de stora köpmännens inställning till judarna när dessa, efter att ha förlorat sin ekonomiska position, har förvandlats till obetydliga ockrare som lånar pengar till hantverkarna och småfolk.

Då framstår juden inte längre som en konkurrent till den rike köpmannen eller bankiren, och han har blivit intressant i egenskap av profitkälla och som ett medel att försvaga de lägre klasserna med vilka dessa ständigt låg i strid. De stora köpmännen börjar ifrågasätta om bara kungar och furstar skall ha rätt till judarna. I synnerhet i Tyskland gör städerna enhälliga och kraftiga framstötter för att komma över de förtjänster som ”den judiska klenoden” förskaffade kungar och prinsar.

⁴⁵ Invånarna i handelsstäderna som importerade raffinerade hantverksarbeten och dyrbara lyxföremål erbjöd möjligheter för godsägarna att odla sin fåfånga och de köpte villigt genom att avyttra stora kvantiteter råvaror från sina jordar. Handeln i en stor del av Europa bestod vid denna tid i ett utbyte av det ena landets råvaror mot förädlade varor från ett annat mer utvecklat och industrialiserat land.” Adam Smith, *Wealth of Nations*, bok III, kap. III (bd. I, s. 358 ff., Every man’s Library).

⁴⁶ ”Så länge som råvaror var den främsta exportprodukten från England låg handeln med utlandet i främmande köpmäns händer ... Detta förändrades i samma mån som engelsmännen själva började hantera sina råvaror, i synnerhet ull. Därefter började de engelska köpmännen söka sig vägar att avsätta sin manufaktur” (köpmän som företagare). L. Brentano, *Eine Geschichte der Wirtschaftlichen Entwicklung Englands*, II, s. 139.

”Den judiska klenoden” fördelas på allt fler från och med andra hälften av 1200-talet. De tyska städerna som redan nu är blomstrande börjar kräva sin del. Deras enträgna kamp mot feodal-herrarna har givit dem en serie friheter, som, t.ex. autonoma domstolar, rätten till självständig förvaltning. Nu vänder de sin håg mot ”den judiska klenoden” och försöker vrida den ur händerna på storgodsägarna och kejsaren.

År 1252 tillerkänns staden Köln av sin ärkebiskop rätten till en tredjedel av de skatter som ålades stadens judar. Biskopen i Worms beviljar år 1293 stadens råd att ta emot och beskatta judarna.⁴⁷ Den 7 mars 1456 överlämnar biskopen Burckard judarna i Halberstadt till stadens råd på tre år.⁴⁸

Den judiska ”klenoden” erövrar: av Mainz år 1259; av Regensburg i slutet av 1200-talet; av Nürnberg 1315; Spire 1315; Zürich 1335; Frankfurt 1337, Strassburg 1338, osv. osv.

Kampen mellan dessa tre krafter, adeln, kejsaren och städerna, slutar med en kompromiss som judarna får betala.

De skall betala:

a) Till kejsaren:

Vanlig skatt (1240 erlade judarna en femtedel).

En guldpfennig att betalas av varje jude eller judinna som ägde mer än 20 gulden.

b) Till adeln:

Årlig skatt

Extraordinär skatt

c) Till städerna:

Speciell skatt vars belopp bestämdes individuellt för varje jude i det ögonblick han erhöll sitt ”medborgarbrev” (Burgerbrief).

Utöver ovan nämnda beskattning förekom ett otal extra skatter och pålagor. Metoder liknande dem vi träffar på i andra europeiska länder kom till användning för att krama ur judarna så mycket pengar som möjligt. Också här utnyttjades upplopp bland bönder och stadsbor som enastående tillfällen att få judarna att betala dryga summor för det beskydd man gav dem.

Städernas växande makt ökade också deras makt över judarna. ”Efter en fullmakt av år 1352 från kejsaren till staden Speyer skall de judar som bor hos oss uteslutande tillhöra oss, vara vår ägodel till liv och egendom.”

Ett avtal från 1352 stipulerar att staden Frankfurt skall betala hälften av de inkomster som härrör från judarna till kejsaren. I Nürnberg uppgår kejsarens andel till två tredjedelar.

Den klasskamp som till sitt föremål hade fördelningen av de förtjänster som judarnas utsugning gav kom ofta att riktas mot judarna själva. ”Biskopen av Köln, säger en krönika från denna stad, ville för alltid få monopolet på profitema från ”den judiska klenoden.” Av denna orsak blev judarna för alltid utvisade från denna stad. ”Kejsarnas” judar misshandlades av furstarna, furstarnas av borgerskapet.

D) Judarnas relationer till hantverkarna och bönderna

I samma utsträckning som ocker blev judarnas huvudsakliga sysselsättning vidgades deras kontakter med de lägre skikten i samhället. Dessa kontakter försämrades stadigt.⁴⁹ Det var inte

⁴⁷ Schipper, op. cit.

⁴⁸ Dr. Max Köhler, *Die Juden der Halberstadt und Umgebung bis zur Emanzipation*, s. 3.

⁴⁹ ”Ockret centraliserar penningförmögenhet, där produktionsmedlen är splittrade. Det ändrar inte produktionssättet utan suger sig fast vid det som parasit och gör det miserabelt. Det utsuger det, berövar det

lyxbegär som drev bonden eller hantverkaren att låna hos den judiska ockraren, men den djupaste nöd. De pantsatte sina arbetsredskap som ofta var en nödvändig förutsättning för deras uppehälle. Man kan förstå det hat mannen av folket måste ha hyst mot juden. I honom såg han den direkta orsaken till sitt elände, utan att upptäcka hur kejsaren, furstarna och den rika borgaren gjorde sig förtjänster på judarnas ocker. Framför allt i Tyskland, där judarnas ocker tog sig den mest ”populära” formen, särskilt under 1400- och 1500 talet, blir hatet mot judarna synnerligen uttalat – ett hat som leder till blodbad och mordbränder (Judenbrand).

”Mycket i de antijudiska förföljelserna som förekom på medeltiden och som i första hand gick ut på att förgöra förrädarna är att betrakta som medeltida former för vad man i dag kallar en social revolution.”⁵⁰

De första stora och omfattande upplöppna mot judarna ägde rum 1336 och 1338. De leddes av krogägaren Cimperlin, ”de fattigas kung”, och från Elsass spred de sig till Bayern, Österrike och Böhmen. Men framför allt under den ”svarta dödens” år, mellan 1348 och 1350, åstadkom fanatism och hat tillsammans en fruktansvärd förödelse. ”I Strassburg talar skråna för att judarna måtte förgöras. Men stadens råd där majoriteten består av patricier som gör stora förtjänster på ockret vägrar att ge sitt bifall. Borgare som Conrad von Winterburg, den rika Sturm och den rika hantverkaren Schwarber talar för judarnas sak. Skråna låter inte övertala sig att uppge sina antijudiska krav. Slutligen hänskjuts frågan till en kongress som skall äga rum år 1343 med deltagande av företrädare för kyrkan, adeln och städerna. Skrånas krav får stöd från kyrkan och ridderskapet som är angelägna om att befria sig från sina skulder.”⁵¹ Som en följd av detta förklaras judarna laglösa ”och judebränder anläggs över hela Elsass”.

I Mainz och Köln försökte patricierna beskydda judarna men deras ansträngningar dränktes i upprorsvågorna från folket. En krönika från Augsburg berättar följande: ”År 1384 slaktade borgarna i Nedlingen alla judarna i Nedlingen och lade under sig deras egendom. Judarnas gäldenärer, bland dem greven av Etingen, befriades från sina skulder. Greven fick tillbaka sina panter och kontrakt. Allt detta gjordes av folkmassan mot rådsförsamlingens vilja.”

Uppror bland bönderna brukade ledsagas av massakrer på judarna. ”År 1431 tågade bönderna från Pfalzen beväpnade mot Worms och fordrade att stadens råd skulle utlämna judarna till dem ”eftersom de har ruinerat dem och plockat av dem deras sista skjorta.” Rådet motsatte sig dessa krav ity det var rådet själv som hade största glädjen av judarnas ocker. Godsherrarna började förhandlingar med rådet för att förmå det att avhända sig de räntebelopp som samlats på böndernas armod.”

De antijudiska överfallen i Katalonien och på Balearerna var av samma karaktär. Bönderna levde i djupaste fattigdom och var hårt skuldsatta hos judarna på grund av de tunga skatte bördorna och gjorde uppror för att befria sig från sina skulder. De brände alla uppgörelser.

nerverna och tvingar reproduktionen att försiggå under allt erbarmligare betingelser. Därav folkets hat mot ockraren” Karl Marx, *Kapitalet*, III, (Sandlers övers.) s. 567.

⁵⁰ W. Roscher, *Die Juden im Mittelalter*.

⁵¹ Adelns inställning förklaras sannolikt av att det rika borgerskapet lyckats lägga under sig den judiska ”regalen” och att följaktligen ridderskapets intressen sammanföll med massornas i städerna mot patricierna.

Judarna i Väst- och Östeuropa

I. – Judarna i Västeuropa efter Renässansen. Sombarts tes

Upptäckten av Nya världen och det livliga handelsutbyte som följde i dess spår innebar slutet för den gamla feodala världen. Handelsekonomin nådde en högre utvecklingsfas, undanröjde lämningarna från föregående perioder och lade, genom manufakturens och industrins utveckling, grunderna till den industriella kapitalismen. Gamla centra för hantverksindustri och handel gick tillbaka. Deras tidigare positioner övertogs av Antwerpen som för en tid blev världshandelns stora centrum.

Över allt – om än vid olika tidpunkter och i olika former – hade sammanbrottet av den ekonomi som i första hand producerade bruksvärden åtföljts av att judarnas ekonomiska och sociala funktioner upplösts. En betydande del av judarna blev nödsakade att lämna Västeuropa för att söka en fristad i områden dit kapitalismen ännu inte nått fram, främst i östra Europa och Turkiet. Andra assimilerades, sögs upp i den kristna befolkningen. Assimileringen var inte alltid en smärtfri process. De religiösa traditionerna överlevde länge den sociala situation som varit deras upphov. I flera århundraden kämpade inkquisitionen med hårdnackat barbari mot de judaiska traditioner som levde kvar bland de många konvertiterna.

De judar som blev medlemmar i köpmannaklassen kallades ganska allmänt för ”nykristna”, särskilt i Amerika och även i Bordeaux och i Antwerpen. Under första hälften av 600-talet ägdes alla stora sockerplantager i Brasilien av judar. Genom ett dekret av den 2 mars 1768 förstördes alla register som innehöll uppgifter om de nykristna; i och med lagen av den 24 mars 1773 får de ”nykristna” samma juridiska rättigheter som vanliga kristna.

På 1730-talet ägde judarna i Surinam 115 plantager av 344. Men till skillnad från föregående epoker hade judarnas verksamhet i Amerika ingen som helst ekonomisk särprägel, avvek på intet sätt från de kristnas aktiviteter. Den ”nykristna” köpmannen skilde sig föga från den ”gammalkristna”. Det samma gällde för den judiska plantageägaren. Och det är också skälet till att de juridiska, religiösa och politiska skillnaderna snabbt försvann.

På 1800-talet fanns det bara en handfull judar kvar i Sydamerika.¹ Assimileringen av judarna pågick i samma takt i Frankrike och i England. De rika judiska köpmännen i Bordeaux om vilka det hette att ”de ägde hela gator och bedrev en omfattande handel”, betraktade sig som fullständigt integrerade i den kristna befolkningen. ”Var och en som haft kontakt med de portugisiska judarna i Frankrike, Holland eller England vet att de, långt ifrån att – som herr Voltaire säger – hysa ett utsläckt hat till alla människor de kommer i beröring med, i stället känner sig till den grad identifierade med dem att de betraktar sig som en del av dem. Deras portugisiska eller spanska ursprung har blivit en rent eklektisk fråga.”² De assimilerade judarna i Väst känner ingen som helst släktskap med de judar som lever kvar under den feodala tidens villkor. ”En jude från London liknar lika litet en jude från Konstantinopel som denne en kinesisk mandarin. En jude från Bordeaux och en jude från Metz förefaller som två absolut olika varelser.” ”Herr Voltaire kan inte vara okunnig om den genomgående aktsamhet

¹ På 1800-talet fanns det hundratals judar i det spanska Amerikas republiker, köpmän, godsägare och även soldater som inte längre visste någonting om sina fäders religion. M. Philippon, *Neveste Geschichte des jüdischen Volkes*, 1907-1911, s. 226.

² *Lettre de quelques Juifs portugais à M. de Voltaire*. I England ”omvände sig en del spanska judar till kristendomen ... Familjer som blivit stora och berömda över hela världen – Disraeli, Ricardo, Aguilar m.fl. övergav också judendomen. Även andra sefardiska familjer blev långsamt assimilerade i det engelska samhället”. Graetz, *Histoire juive*, bd. VI, s. 344.

med vilken de portugisiska judarna undviker att genom giftermål, förbund eller på annat sätt beblanda sig med judarna från andra länder.”³

Vid sidan av de spanska, franska, holländska och engelska judarna som långsamt men säkert håller på att bli fullständigt assimilerade finner man fortfarande i Västeuropa, i första hand i Italien och i Tyskland, judar som lever i ghetton och huvudsakligen spelar rollen av procentare och månglare. De är en beklagansvärd återstod av den forna judiska köpmannaklassen. De lever i förödmjukelse och förföljs och de är underkastade otaliga restriktioner.

Med den relativt betydelsefulla ekonomiska roll som spelats av den förstnämnda kategorin judar som huvudsaklig grund presenterade Sombart sin ryktbara tes om ”judarna och det ekonomiska livet”. Han skall få sammanfatta den med egna ord: ”Judarna befrämjar den ekonomiska utvecklingen i de länder och de städer där de slår sig ner; de länder och städer de lämnar råkar i ekonomiskt förfall.” ”De är grundarna av den moderna kapitalismen.” ”Ingen modern kapitalism, ingen modern kultur om inte judarna hade spridit sig till nordens länder.” ”Israels vandring är jämförbar med solens – där hon bryter fram frodas nytt liv. Allt som tidigare blomstrade vissnar bort på de platser hon lämnar.”⁴

På detta – som synes ganska poetiska – sätt lägger Sombart fram sin teori. Och så här ser bevisningen ut:

1. ”Den stora världshändelse man först och främst måste hålla i minnet är judarnas utvisning från Spanien och Portugal (1492, 1495, 1497). Man bör aldrig glömma att en dag innan Kolumbus avreste, från Palos, ”för att upptäcka Amerika” som det heter (3 augusti 1492), lämnade 300.000 judar Spanien.”

2. På 1400-talet blev judarna utvisade från de viktigaste handelsstäderna i Tyskland: Köln (1423-25), Augsburg (1439-40), Strassburg (1438), Erfurt (1458), Månberg (1448), Ulm (499), Regensburg (1519). På 1500-talet mötte de samma öde i ett antal italienska städer: 1492 drevs de bort från Sicilien, 1540-41 från Neapel och 1550 från Genua och Venedig. Också här sammanfaller städernas tillbakagång med att judarna försvinner.

3. Den ekonomiska utvecklingen i Holland på 1500-talet kännetecknas av kapitalismens uppsving. De första portugiska marranerna (nykristna) slår sig ner i Amsterdam 1597.

4. Antwerpens korta blomstringstid som centrum för världshandeln och som finanscentrum infaller exakt mellan marranernas ankomst och den tidpunkt då de lämnade staden.

Dessa den sombartska teorins viktigaste byggstenar låter sig utan svårighet tillbakavisas.

Det är helt absurt att:

1. I det förhållande att Kristoffer Kolumbus avfärd ”för att upptäcka Amerika” inträffade samtidigt som judarna blev utvisade från Spanien se ett bevis för förfallet i det land de lämnade. Spanien och Portugal upplevde ingalunda någon tillbakagång på 1500-talet, under Karl V och Emanuel; i själva verket nådde de i stället höjdpunkten i sin historia. I början av Filip II regeringstid var Spanien fortfarande den starkaste makten i Europa och de rikedomar som flöt in från Mexiko och Peru var omätliga.⁵

Det första sombartska beviset bygger på en skriande osanning.

2. De siffror han själv anger för vart de judiska flyktingarna från Spanien tog vägen bidrar för övrigt till undergräva hans teori. Enligt honom var det av 165.000 flyktingar 122.00 eller 72

³ *Lettre de quelques Juifs portugais à M. de Voltaire.*

⁴ Werner Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftliche leben.*

⁵ L. Brentano, *Die Anfänge des Kapitalismus*, s. 163.

% som emigrerade till Turkiet eller arabländerna. Det är följaktligen där som judarnas ”kapitalistiska väsen” skulle ha haft de mest betydelsefulla verkningarna. Behöver man tillägga att, även om man kan tala om ett visst ekonomiskt uppsving i det turkiska väldet under Soliman den magnifike har detta land ända in i våra dagar förblivit nästan opåverkat av kapitalismen och att tydligen solens strålar där visat sig vara – mycket kyliga? Visserligen är det ett betydande antal judar som slagit sig ner i Holland, Hamburg och i England, men kan man godta att en och samma orsak skulle ha framkallat diametralt motsatta effekter?

3. Den samtidighet Sombart urskiljer för de tyska städernas tillbakagång och judarnas försvinnande förklaras lämpligen genom att vända på den kausala relationen. Städernas ruin framkallades inte av de åtgärder man vidtog mot judarna – dessa åtgärder var i stället en effekt av städernas nedgång. Och, välståndet i andra städer var inte en följd av den judiska immigrationen – judarna sökte sig självfallet till de städer där konjunkturerna var goda. ”Det är uppenbart att relationen mellan orsak och verkan är motsatsen till den Sombart beskriver.”⁶

Om man studerar judarnas ekonomiska roll i Italien och Tyskland mot slutet av 1400-talet och under 1500-talet blir detta synsätt fullständigt bestyrkt. Det framgår hur de judiska pantlånarna och procentarna kunde tolereras just så länge som städernas ekonomiska situation var jämförelsevis god. Varje försämring av situationen gjorde ockrets börda outhärdlig, och befolkningens vrede vände sig ofelbart mot judarna.

4. Utvecklingen i Holland motsäger inte Sombarts tes, det är sant, men den bekräftar den inte heller. Inte ens om man skulle gå med på att uppblomstringen gynnades av marranernas ankomst skulle man kunna anföra något som helst skäl till att se denna deras ankomst som orsaken till denna blomstringstid. Och hur skulle man, med detta kriterium som grund, förklara Hollands tillbakagång på 1800-talet? Angående det Ostindiska kompaniet i Holland som var av avgörande betydelse för landets uppsving säger Sayous: ”I alla händelser spelade judarna ingen som helst roll när det gällde bildandet av det första moderna aktiebolaget: det holländska Ostindiska kompaniet. De investerade knappt 1 % av sitt kapital och de har inte haft någon del av vikt i dess verksamhet under de följande åren.”

Behöver jag fortsätta? Behöver jag visa att de viktigaste ekonomiska händelserna i England inträffade efter judarnas utvisning? ”Om den orsaksrelation Sombart beskriver vore sann, hur skulle man då förklara att i Ryssland och Polen, där det sydliga folket från ”öknen” var som mest talrikt, genom sitt inflytande långt ifrån har åstadkommit något ekonomisk blomstring?”⁷

Sombarts teori är sålunda alltigenom falsk.⁸ Sombart gör anspråk på att behandla judarnas ekonomiska roll men hemfaller härvid åt fria fantasier och historiska tillrättalägganden. Han lägger fram en generell teori om judarna och den ekonomiska utvecklingen men behandlar endast en mycket begränsad sektor av deras historia.

Sombart bygger upp en teori kring det ekonomiska livet och judarna i *allmänhet*, men befattar sig bara med en minoritet av de europeiska judarna, de judar som är på väg att fullständigt assimileras.

⁶ L. Brentano, *Die Anfänge des Kapitalismus*.

⁷ L. Brentano, op. cit., s. 163.

⁸ ”Sombarts bok om judarna rymmer en ändlös räkka av grava felaktigheter – man skulle kunna kalla det hela för ett omsorgsfullt utvecklande av en orimlighet av en snillrik man ... Som alla paradoxer inbegriper den inte endast falska idéer. Partiet om nutiden är värd att läsas även om det ganska ofta vanställer det semitiska folkets egenskaper. Dess historiska delar är i alla avseenden i det närmaste skrattretande ... Den moderna kapitalismen föddes och utvecklades först då judarna blivit utstötta nästan överallt och inte var i det tillståndet då någon fungerar som banbrytare.” (E. Sayous ”Les Juifs”, i *Revue économique internationale*, Bryssel, 24:C årg. vol. i, nr. 3, mars 1932, s. 533).

Även om de västeuropeiska judarnas roll hade varit den Sombart hävdar skulle man få bortse från detta för att förstå den judiska frågans nuvarande karaktär. Om det inte strömmat in judar öster ifrån till Västeuropa på 1800-talet skulle judarna i väst för länge sedan ha smält in i den omgivande kulturen.⁹

Ytterligare en anmärkning är på sin plats när det gäller Sombarts teori: om nu judarna utgjorde en sådan ekonomisk välsignelse, om deras försvinnande framkallade ekonomiskt förfall och elände i de städer och områden de lämnade, hur förklarar man då de ständiga förföljelserna under senmedeltiden? Genom att hänvisa till religionen? Men hur kommer det sig i så fall att judarnas positioner var så grundmurade i Västeuropa under högmedeltiden och i Östeuropa fram till i 1800-talet? Hur förklarar man judarnas välstånd som varade i flera hundra år i de minst utvecklade länderna i Europa, i Polen eller Litauen? Eller det mäktiga beskydd som kungarna beviljade dem? Förklarar man skillnader i judarnas situation i termer av skillnader i den religiösa fanatismens intensitet? Hur redovisar man att den religiösa fanatismen är som mest intensiv just i de mest utvecklade länderna? Hur förklarar man att det är just på 1800-talet som antisemitismen blir som våldsammast i Polen?

Det gäller alltså att söka orsakerna till existerande skillnader i den religiösa fanatismens intensitet. Så står man alltså åter inför nödvändigheten av att studera fenomen av ekonomisk art. Religionen förklarar antijudiska förföljelser lika mycket som sovandets funktion förklarar sömnen. Om judarna verkligen spelat den roll Sombart tillskriver dem skulle det vara svårt att förstå varför kapitalismens framväxt var så förödande för dem.¹⁰

Följaktligen är det orimligt att betrakta judarna som den moderna kapitalismens grundare. Judarna bidrog förvisso till utvecklingen av bytesekonomin i Europa men deras specifika ekonomiska roll är över i samma ögonblick som den moderna kapitalismen tar vid.

II. – Judarna i Östeuropa fram till 1800-talet

När den industriella kapitalismen kom var judaismen i väst på väg att försvinna. Franska revolutionen bekräftade bara ett redan befintligt tillstånd när den rev ner de sista juridiska hinder som stod i vägen för judarnas assimilering.

Men det är sannerligen ingen tillfällighet att samtidigt som den judiska frågan höll på att dö bort i Västeuropa blossade den upp med fördubblad våldsamt i östra Europa. Vid den tid då man slaktade och brände judarna i Västeuropa hade ett stort antal judar flytt till länder dit kapitalismen ännu inte nått. I början av 1800-talet bodde den helt övervägande delen av alla judar i östra Europa, främst i de områden som tidigare utgjort det kungliga republikan Polen. I detta paradiset för en bekymmerlös *schliskhta* (adel) hade den judiska köpmannaklassen funnit mycket att göra. I hundratals år var judarna köpmän, ockrare, krögare, förvaltare åt adeln och förmedlare av alla slags varor. De små judiska städerna i havet av bondbyar låg ofta i anslutning till de polska feodaltherrarnas slott. De representerade bytesekonomin mitt i detta rent feodala samhälle. Judarna levde, som Marx uttrycker det, i det polska samhällets porer. Denna situation bestod lika länge som Polens sociala och politiska organisation förblev oförändrad. På 1700-talet kom – som en följd av den politiska förvirringen och den urartande ekonomiska situationen – nådastöten för den polska feodalismen. Samtidigt som den feodala strukturen började vackla fick judarnas positioner i samhället en grundstöt i Östeuropa. Judeproblemet som varit nära att försvinna i väst blossade våldsamt upp i östra Europa. Den låga som här

⁹ se sid. 111 o. 112. ???

¹⁰ Historiskt sett är ”judarnas situation under medeltiden sociologiskt sett jämförbar med situationen för ett indiskt kast i en värld utan kaster ... Man finner inga judar bland skaparna av ekonomins moderna organisation, storföretagarna. Den judiska fabrikanter är i stället ett modernt fenomen”. Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, s. 305-307.

höll på att tyna bort fick ny näring genom den nya eldhärd som slagit upp där borta. Krossandet av judarnas ekonomiska ställning i Östeuropa medför en massiv judisk utvandring. Och över allt – fast i olika former och avseenden – ger floden av judiska invandrare från Europas östliga delar nytt liv åt den judiska frågan. Det är i denna mening som man kan hävda att de östeuropeiska judarnas historia varit avgörande för vår tids judiska fråga.

De östeuropeiska judarna, som kom från Böhmen, Polen och Lillryssland, hade byggt upp sina handelsförbindelser under den karolingiska epoken. Det kommersiella nät som judarna under högmedeltiden utvecklat mellan Asien och Europa drogs på så vis ut över Polens slättland och stepperna i Ukraina. Liksom sina trosfränder radhaniterna bytte judarna i öst dyrbarheter från Asien, som kryddor och siden, mot Europas råvaror. De utgjorde det enda kommersiella elementet i ett renodlat jordbrukssamhälle. Under den karolingiska perioden då den ekonomiska ordningen i Europa stort sett var den samma över allt hade judenheten i öst samma funktioner som judenheten i väst. Det är först senare som deras respektive historia skall ta helt skilda vägar.

Ibrahim ibn Ya'kob (år 965) ger i sin reseberättelse vittnesbörd om att den judiska handeln var livlig i Prag på 900-talet. Dit kom judar från bortre Asien och Bysans med olika slag av dyrbara varor och bysantinska mynt och de köpte säd, tenn och pälsvaror.¹¹ I ett dokument från 1090 skildras judarna i Prag som handelsmän eller myntväxlare som ägde stora summor i silver eller guld och de framställs som de rikaste köpmän som fanns bland jordens folk. Judiska köpmän som handlade med slavar och andra varor och kom från Bortre Orienten efter att ha korsat gränsen med karavaner är omnämnda i källor från 1124 och 1222. Räntefoten hos de judiska bankirerna som hade omfattande affärer låg mellan 108 och 180 %.¹² Kronikören Gallus säger att Judith, som var gift med fursten Vladislav Herman av Polen, år 1085 försökte återköpa kristna slavar från de judiska köpmännen. Utgrävningar man företog under förra århundradet har bidragit till att klarlägga judarnas ekonomiska betydelse under denna tidsperiod. Man fann polska mynt med hebreiska skrivtecken från i wo- och 1200-talen. Detta är i sig ett tecken på att Polens handel låg i judarnas händer. Tartarernas invasioner på 1200-talet passerade säkerligen inte utan att ha inverkat på de polska och ryska judarna, men redan 1327 är det, i ett privilegiebrev från den polska kungen Vladislav Lokietek, fråga om judiska köpmän från Ungern som skulle komma till Krakow. Judarnas handel bara växer och vidgas under de århundraden som följer.

Liksom i västra Europa är utvecklingen av handeln parad med uppkomsten av ocker. Också här försöker adeln, de judiska ockrarnas främsta kunder, utverka restriktioner på judarnas ocker i motsats till kungahuset som beskyddar dem, ty ”judarna bör, i egenskap av skattkammarens slavar, alltid vara beredda att ställa pengar till vår tjänst”. Vid den Sejm som hölls 1347 möttes adeln som ville minska räntefoten som låg vid ta % av kungens bestämda motstånd.

År 1456 deklarerar kung Kasimir Jagello att han när han skyddar judarna stöder sig på toleransens bud som ålagts honom av den gudomliga lagen. 1504 förklarar den polska kungen Alexander att han handlar mot judarna som det anstår ”kungar och makthavare som utmärker sig genom tolerans inte bara till bekännare av den kristna religionen utan även i förhållande till anhängare av andra religioner”.

Under sådana auspicer kunde judarnas affärer inte vara annat än blomstrande. Under 1200-, 1300- och 1400-talet lägger de judiska ockrarna under sig en del av ridderskapets jord. År 1389 blir juden Saetai ägare till en del av domänen Kawilowo. 1390 får en jude i Krakow,

¹¹ Schipper, op. cit., s. 78.

¹² Ibid.

Iosman, fursten Diewiez av Pzeslawic egendom i pant. 1393 lägger en jude från Posen, Moschko, beslag på domänen Ponicz. 1397 pansätts jord tillhörande domänen Abiejesz hos juden Abraham från Posen. Judarna beviljas full äganderätt till dessa områden. I det sist nämnda fallet hade adelsmannen gjort en rättssak av att hans egendom blev överförd på Abraham, men domstolen bekräftar judens äganderätt och ådömer käranden dryga böter. 1404 säger domslutet efter en rättegång att tre byar som lämnats som säkerhet till juden Schmerlin i Krakow överläts på honom med full äganderätt och för alltid (*cum omnibus junibus utilitatibus domino, etc., in perpetuum*).

De viktigaste "bankirerna" bor i Krakow, kungarnas residensstad. Deras främsta gäldenärer var kungarna, furstarna vojvoderna och ärkebiskoparna. Kasimir den store lånade t.ex. den enorma summan av 15.000 mark av de judiska bankirerna. Ludvig av Ungern var skyldig ockraren Levki i Krakow en gång 30.000 gulden, en annan gång 3.000 gulden. Vladislav Jagello och drottningen Hedwig var också skyldiga honom betydande summor.

Levko var inte bara en stor bankir, han var också en stor arrendator åt kungen. Han förvaltade Myntet och präglingen, och saltgruvorna i Wieliczka och Bochinia. I Krakow ägde han hus och ett bryggeri. Liksom de stora patricierna hade han hederstiteln "vir discretus".

Det ocker som bedrevs av de stora judiska bankirerna som Miesko, Jordan i Posen, Abraham och som inbringade enorma rikedomer, lade under sig byar och jordar, framkallade starka protester från adeln. Statutet i Warta (1423) begränsade kraftigt det judiska ockret. 1432 blir juden Alexander som år 1427 fått byarna Dombrowka och Sokolov och en del av deras lösöre som säkerhet dömd att återlämna dessa egendomar till sin gäldenär med hänvisning till att Warta-statutet förbjöd lån mot fast egendom som säkerhet.

Judarna och kungahuset vägrar att låta sig nöja med denna situation. Efter en ihärdig kamp upphävs Warta-statutet. Bankirerna fortsätter att utöka sitt verksamhetsfält. Sålunda pantsätter t.ex. kungen år 1444 sitt palats i Lemberg hos bankiren Schina. Bland kunderna till nämnda ockrare återfanns även fursten Szwidrigiella, vojvoden Chriczka som pantsatt villan Winiki, m.fl., m.fl.

Men inte heller adeln ville erkänna sig sons besegrad. Man återkom ständigt till frågan och lyckades år 1454 förmå kungen att kungöra statutet i Nieszawa, som innebar en skärpning av innehållet i det tidigare Warta-statutet. Här framgår emellertid hur djupgående skillnaderna på detta område var mellan Polen och Västeuropa, ty inte ens de mest drakoniska åtgärder lyckades sätta stopp för judarnas ocker. Efter 1455 upplever man till och med en renässans inom penninghandeln, främst på grund av att det invandrade judar från Mähren och Schlesien och även från andra platser. Dokument från Krakow vittnar om att, efter 1460, ockertransaktionerna åter fått en sådan omfattning att den påminner om Levkos och Schmerlins tid. Den rikaste bankiren var en viss Fischel som gifte sig med bankiren Raschaka från Prag, också hon bankir, och som höll den polska kungen Kasimir Jagello med kontanter, liksom hans söner de blivande kungarna Albrekt och Alexander. I den västra delen av Europa lyckades ridderskapet, tack vare bytesekonomins insteg och den rikliga tillgången på pengar, över allt göra sig av med det judiska ockrandet, men här förblev adeln som en följd av den feodala ekonomins beständighet vanmäktig på detta område. Den judiska penninghandeln överlevde alla restriktioner och förbud.

Den fördröjda utvecklingen förhindrade också uppkomsten av det fenomen vi känner från andra delar av Europa: att judarna utestängdes från handel och blev hänvisade till endast ocker. Borgarklassen och städerna hade knappt börjat utvecklas. Kampen mellan borgerskapet och judarna hölls kvar i sitt embryonala stadium och ledde inte till några avgörande resultat. Hantverkarna sällade sig till köpmännen som offer för judarnas ocker. Också här var det så att så snart ett område började utvecklas så uppstod konflikter med judarna. I Krakow 1403 och i

Böhmen 1445 anställde hantverkarna blodbad på judarna. Men sådana överfall var enstaka företeelser och ledde ingenstans till att det judiska befolkningselementet utplånades. Snarare blir deras situation under 1500- och 1600-talet bara mer befast, och den judiska handeln fortfor att blomstra.

Under andra hälften av 1400-talet behandlas i Lembergs rådsförsamling frågan om ett ”konsortium” av tre judar i Lemberg, Schlomo, Czewja och Jacob, bildat med tanke på förmedling av italienska handelsvaror. I början av 1400-talet är judarna kungliga hovleverantörer. 1456 konfiskerar starostan Podolsky av Kaminiac orientaliska varor till ett värde av 600 mark bland judiska köpmän som kommer till Polen från Svarta havets handelscentra. Bysantinska och italienska judar från Capha företar ett stort antal resor till Polen. Juden Caleph Judaeus från Capha levererar stora kvantiteter orientaliska varor via tullen i Lemberg. Också efter det att de italienska kolonierna vid Svarta havet förstörts (1475) uppehåller judarna förbindelserna med Orienten. Från och med 1467 förses Lemberg regelbundet med orientaliska handelsvaror av juden David från Konstantinopel. Det tycks till och med ha skett ett uppsving inom slavhandeln i Lillryssland på 1440- och 50-talet. År 1449 relateras en intressant händelse i de ryska rättsprotokollen: en slav som tillhörde juden Mordecai hade flytt, och hans ägare vände sig till rättliga instanser för att fordra honom tillbaka.

De judiska köpmännen från Capha och Konstantinopel brukade som regel bara komma till de stora stora marknaderna i Lemberg och Lublin. Dit kom också judarna från alla sina ryska och polska städer och köpte orientaliska varor för att sedan sprida dem i de områden där de hörde hemma. De judiska köpmännen färdades längs vägarna som från Lemberg och Lublin förde till Lilla och Stora polen, fram till den schlesiska gränsen.

De korsade också denna gräns och bedrev en mycket livlig handel med Böhmen och Tyskland. Brev från 1588 förtäljer att man forslade koppar och pälsvaror från Krakow till Prag och att man lånade ut pengar mot pant.

Marknaden i Lublin var mötesplatsen för de judiska köpmännen från Polen och Litauen. De från Litauen exporterade hudar, pälsar, trä, och honung och upphandlade på marknaden i Lublin kryddor från Turkiet och manufakturprodukter från västra Europa. I krönikor från Dantzig nämner man att judiska köpmän från Litauen, under tiden 1423-36, brukade exportera trä, vax, pälsar, hudar m.m.

Judenhetens ställning i Litauen var ännu förmånligare än de polska judarnas. Fram till Unionen i Lublin (mellan Polen och Litauen) åtnjöt judarna samma rättigheter som hela den fria befolkningen. Den viktigaste delen av handeln, och banker och tullar, var i deras händer. Förvaltandet av skatter och tullar skaffade dem stora förmögenheter. Deras kläder glimrade av guld och de bar värja som riddersmännen.

Officiella handlingar från Litauen tyder på att judarna under perioden 1663-94 arrenderat nästan alla den litauiska hertigens tullstationer. Bielek, Briansk, Brchizin, Orodno, Kiev, Minsk, Novgorod, Jitomir. Dokument från åren 1488-89 nämner att judar från Trock och Kiev driver storhertigens saltgruvor. Vid den här tiden börjar man också finna judar i krögarens roll som i de polska och ryska byarna brukar gå hand i hand med ockerhandel.

Den ökande anarkin inom Polens ridderskap fick så småningom återverkningar på judarnas situation. På 1500-talet har de fortfarande en säker ställning, men de övergår undan för undan från att vara underställda kungen till att lyda under större eller mindre feodalherrar. I och med att kungamakten försvagas blir det kungliga beskyddet allt mindre effektivt och judarna söker sig själva till mindre glansfulla och mindre osäkra beskyddare. Sigismund klagar i Seym (riksdagen) år 1539: Vårt kungadömes schliskhta (adel) vill bemäktiga sig alla inkomster från judarna i städerna, byarna och på domänerna. Den kräver rätten att döma dem. På detta svarar

vi: ”Om judarna själva avstår från privilegiet att ha en autonom jurisdiktion som utfärdats av kungarna, våra anfäder, och som bekräftats av oss lämnar de därmed vårt beskydd och när vi inte längre har några fördelar av dem har vi ingen som helst orsak att tvinga på dem vår välvilja.”

Om judarna avstod från denna ”välvilja” var det givetvis därför att kungahusets egentliga makt hade blivit ganska ringa i detta av adeln dominerade land.

På 1500-talet har judarnas ställningar åter förstärkts. De fick tillbaka alla de rättigheter som man under föregående århundrade försökt beröva dem. Deras ekonomiska situation förbättrades.

Adelns ökande makt (Polen blir ett valkungadöme år 1569) berövar dem kungens beskydd, men feodalherrarna gör allt för att stimulera deras ekonomiska verksamhet. Köpmännen, penninglånarna, förpaktarna som sköter adelns domäner, värdshusen och bryggerierna är alla mycket tjänliga företeelser för feodal-herrarna som för en överdådig och lättjefull tillvaro i utlandet. ”Alla mindre städer och de domäner som tillhörde adeln fick sina judiska krogar och värdshus. Om han visste att finna nåd inför godsherrens ögon hade juden fullständigt fria händer.”¹³

Också den ekonomiska situationen var som regel mycket god, men beroendet av adeln urholkade grundvalarna för den mycket vittgående autonomi som judarna åtnjöt i Polen. ”De allmänpolitiska och ekonomiska förhållandena i Polen medförde att judarna där levde som en stat i staten, med egna religiösa, administrativa och juridiska institutioner. Judarna utgjorde en specifik klass och åtnjöt en specifik inre autonomi ...”¹⁴

Ett dekret av Sigismund August (augusti 1551) anger följande riktlinjer för judarnas autonomi i Stor-Polen: judarna liar rätt att, sedan de kommit överens sins emellan, välja rabbiner och domare som skall styra dem. Statens repressiva apparat kan ställas till deras förfogande.

Varje judisk stad eller stadsdel hade en rådsförsamling. På platser med många judiska innevånare omfattade detta råd 40 medlemmar, på mindre orter 10. Rådsmedlemmarna valdes genom ett system med dubbel röstning.

Dessa råd bedrev en mycket omfattande verksamhet. De hade att driva in skatterna, sköta skolor och andra institutioner, reglera frågor av ekonomisk art samt att ansvara för rättsskipningen. Befogenheterna för detta råd, som kallades *Kahal*, sträckte sig över traktens judiska byar. Rådsförsamlingarna i de stora städerna var överordnade de mindre orterna. Sålunda uppkom ett sammanhängande system av samhällen, kallat *galiloth*.

Vi ha redan tidigare talat om Vaad Arba Aratzoth, som var generalförsamlingen för de polska judarnas råd (från fyra områden, Polen, Lillryssland, Podolien och Volynien) som samlades med jämna mellanrum och som blev ett sannskyldigt parlament.

På 1600-talet började grunderna för judarnas självstyre att vackla. Detta skedde i samband med att de polska judarnas situation försämrades och började att på ett obehagligt sätt påverkas av det kaos som drog genom det polska feodalsamhället. Den gradvisa förändringen av judarnas situation som följde av att kungahusets makt minskade hade medfört att judarna i högre grad än tidigare kommit i kontakt med den stora ofria befolkningen. Juden som blivit adelsmannens förvaltare eller krogvärd var av bönderna lika hatad som godsherren, om inte mer, eftersom det var han som blivit det påtagliga redskapet för deras utsugning. Denna situation utlöste snart fantastiska explosioner i samhället, särskilt i Ukraina där den polska

¹³ Graetz, *Histoire des Juifs*.

¹⁴ Idem.

adelns makt var svagare än i Polen. Förekomsten av enorma stäpper betydde att man kunde anlägga militära kosackläger dit bönderna flydde för att förbereda hämnadens timma.

”Den judiska uppsyningsmannen gjorde allt för att utvinna det mesta möjliga ur domänerna och för att utsuga bönderna i mesta möjliga mån. Den lill-ryska bonden närde ett djupt hat mot den polska jordägaren, såväl i hans egenskap av länsherre och i hans egenskap av liach (polack). Men ännu mer hatade han kanske den judiska uppsyningsmannen som han ständigt hade för ögonen och som han dels betraktade som en förhatlig knekt till godsherrn och dels som en ”otrogen” sons genom sin religion och sitt sätt att leva var honom främmande.”¹⁵

Kosackupproret i Chmielnicki år 1648 utplånar 700 judiska samhällen. Denna revolt avslöjar hur ytterligt bräckligt det polska kungadömet var och blir början till dess sönderfall. Från och med 1648 blir Polen ideligen föremål för invasioner och inre slitningar och oroligheter.

När tiden är ute för den gamla feodala ordningen i Polen är det också slut på judarnas privilegierade ställning. Deras antal minskas genom blodiga förföljelser och den anarki som råder i landet omöjliggör all normal ekonomisk aktivitet.

Den eländiga situation som judarna befinner sig i kommer den ideologiska grunden för judaismen att vackla. Nöd och förföljelser skapar en god jordmån för mysticistiska tankegångar. Man börjar studera Kabbalan i stället för Talmud. Messianska rörelser, som Sabetai Zevis, får viss spridning.

Intressant är också att Frank och hans anhängare gick över till kristendomen. ”Frankisterna bad att de skulle få ett särskilt landområde ty de ville inte utsuga bönderna och leva av ocker och exploateringen på krogarna. De ville i stället bruka jorden.”¹⁶

Dessa rörelser fick inte någon kraftig anslutning eftersom situationen för judaismen ännu inte blivit definitivt komprometterad. Först mot slutet av 1700-talet började det polska feodalsamhället verkligen falla sönder, angripet som det var av inre anarki, ekonomisk dekadens och inblandning utifrån. Och det är först då som judenheten ställs inför problemen med utvandring och övergång till andra sysselsättningar (”produktivisering”).

¹⁵ Graetz, op. cit.

¹⁶ Idem.

Den judiska frågans utveckling under 1800-talet

Det stora flertalet judar återfanns i början av 1800-talet i de efterblivna länderna i östra delarna av Europa. Vid Polens delning fanns det över i miljon judar i detta land. Enligt den ryska folkräkningen från år 1818 såg den östliga judenhetens sociala sammansättning ut som följer:

	Köpmän	Hantverkare	Jordbrukare
Ukraina	86,5 %	12,1 %	1,4 %
Litauen & Vitryssland	86,6 %	10,8 %	2,6 %
Totalt	86,5 %	1,6 %	1,9 %

Andelen hantverkare och jordbrukare antyder början till en social differentiering inom judenheten. Men på det hela taget har judenhetens struktur i öst ännu inte undergått några genomgripande förändringar utan behåller det utseende den haft sedan flera hundra år tillbaka. Några ögonvittnesskildringar från soldater som deltog i Napoleons ryska fälttåg lämnar värdefulla uppgifter om judarnas levnadssätt i början av 1800-talet. ”Många av dem, säger von Furtenbach”¹ arrenderar och sköter godsherrarnas domäner och driver värdshusen. Allt ligger i deras händer. De lånar pengar till herrar och bönder och de beger sig till Leipzig för att köpa handelsvaror.” En annan soldat, fransmannen Puybusque, ger i sina brev från ryska kriget (*Letters sur la guerre de Russie*) intressant information om judarnas roll inom landets ekonomi: ”De var förbindelselänken mellan bönderna och godsherrarna. Godsägarna arrenderade ut sina värdshus till dem och tvingade dem att endast sälja drycker som framställt på deras domäner. I samband med högtider och fester, som dop, begravningar och bröllop var bönderna tvungna att köpa åtminstone en tunna brännvin. Judarna lät dem köpa på kredit men tog hög ränta. De var inblandade i alla kommersiella transaktioner som försiggick i grevskapet. De var också bankirer.” Författaren berättar att täta affärskontakter förekom mellan de polska judarna och deras bröder i Tyskland. De hade sin egen postförmedling och de var insatta i börsutvecklingen i hela Europa.²

Författaren till ”En moskovitisk officers resa från Trieste till Konstantinopel (1810) säger, ”Det vore fullt berättigat att kalla Polen ett judiskt kungadöme. Städer och småstäder är i första hand befolkade av dem. Man hittar nästan inte en by som inte har sin jude. Judarnas värdshus kantar de stora vägarna. Med undantag för några få domäner som sköts av ägarna själva arrenderas eller förvaltas de alla av judarna. De äger enorma kapital och ingen kan undvara deras hjälp. Alla utom några mycket rika godsherrar var skuldsatta upp till halsen hos judarna.”³ Kamanine säger, i ”Arkiv från södra och västra Ryssland” (l’Archive de la Russie méridionale et occidentale) ”Judarna i byarna nöjer sig med att arrendera kvarnarna, utminutieringen av drycker och värdshusen. Det finns knappt en by utan den judiska ”arrendatorn”. Det går så långt att man i mantalslängderna ofta blandar ihop begreppet ”arrendator” med begreppet jude och förbinder sysselsättningen med nationaliteten eller religionen. I stället för att skriva ”det finns ingen jude i byn” skriver man ”det finns ingen arrendator i byn”.⁴

Men dessa författare som trodde att de skildrade nuet, beskrev egentligen ett förflutet stadium. Judarnas situation i östra Europa höll på att, visserligen mycket långsamt, dras in i den kapitalistiska ekonomins strömdrag. Den nya ordningen sprängde den gamla redan innan den kom i dess ställe. Feodalismens sönderfall började innan de nya kapitalistiska formerna började ersätta den feodala ordningen. ”Medan den numeriska ökningen av judar fordrade nya

¹ F. von Furtenbach, *Krieg gegen Russland und russische Gefangenschaft*, Nürnberg, Leipzig, 1912.

² L.-G. de Puybusque, *Lettres sur la guerre de Russie*, Paris 1816, s. 179-181.

³ Cit. av Wolf Doubnov i *Zu der ökonomischer Geschichte von der Juden in Russland*, s. 576.

⁴ M. Kamanin, *Archive de la Russie méridionale et occidentale*, citerad av J. Lesczinski, *Le peuple juif au cours des cent dernières années*.

existensmöjligheter skakade de gamla ekonomiska positionerna i grunden. Judarna som i århundraden var anpassade till den naturliga ekonomin kände marken försvinna under sina fötter. Monopolet över handeln hade länge varit deras. Kapitaliseringsprocessen i Ryssland och Polen förde nu med sig att godsägarna själva börjar ägna sig åt vissa produktionsgrenar och driva bort judarna därifrån. Endast en liten grupp rika judar kunde under dessa omständigheter verka inom områden där villkoren var fördelaktiga.”⁵

För övervägande delen av judarna som bestod av små handlare, krogvärdar, kolportörer m.m. blev emellertid det nya tillståndet orsak till mycket lidande. Den feodala epokens gamla handelscentra försvann. Nya industri- och handelsstäder ersatte småstäderna och marknadsplatser. En inhemsk borgarklass växte fram.

De judiska massornas ekonomiska situation hade blivit så kritisk, redan före Polens delning, att frågorna om en förändring i judarnas sociala struktur och om utvandring inställde sig av sig själva.⁶ Emigration kunde under denna period bara förekomma inom gränserna för de stater som delat Polen mellan sig. De judiska massorna gjorde vad de kunde för att komma iväg från kungadömet's förfallande och efterblivna områden som i allt mindre utsträckning erbjöd några utkomstmöjligheter. De sökte sig till de mer utvecklade regionerna i Polens arvfurstendömen. Redan 1776 och 1778 ansökte några judiska grupper hos de ryska myndigheterna om tillstånd att bosätta sig i Ryssland. ”I början av 1800-talet drog en stor ström av imigranter från det gamla Polen in i Ryssland.”⁷ Det samma gällde för de områden som annekterats av Preussen och Österrike. Judarna begav sig till Berlin, till Wien och till övriga platser där den nya ekonomin pulserade och där handeln och industrin erbjöd dem en mängd sysselsättningsmöjligheter. ”Judarna som utvandrade från Podolien, Volynien, Vitryssland och Litauen till Ryssland, och judarna från Posen och Polen som sökte sig till England och t.o.m. Amerika visar att judarna i östra Europa redan under första hälften av 1800-talet sökte sig till nya länder.”⁸

Viljan att flytta bort gick hand i hand med försöken att göra judarna till ”nyttiga medborgare”, att anpassa dem till den nya situationen och göra dem till hantverkare och jordbrukare. Redan ”Stora Seym” i Polen 1784-88 hade problemet med judarnas ”produktivisering” på dagordningen.⁹ De regeringar som sedan ärvde delar av den polska judenheten betraktade alla dess sociala struktur som en anomali. Man gjorde försök att förvandla judarna till fabriksarbetare. Premier utdelades till de hantverkare som tog emot judiska lärlingar, samt till lärlingarna själva.¹⁰

Tusentals judar placerades också ut som nybyggare i vissa delar av Ryssland.¹¹ Deras byar upplevde en besvärlig första tid men lyckades dock så småningom finna sig till rätta.

”Två processer utmärker det judiska folkets utveckling under det senare århundradet: emigrationsprocessen och den sociala differentieringsprocessen Feodalismens och livegenskapens upplösning har, i förening med kapitalismens framsteg, skapat nya utkomstkällor men också, och i större omfattning utrotat de förmedlande funktioner som den största delen av det judiska folket levde av. Dessa processer har drivit de judiska massorna att byta hemort, byta roll i

⁵ S. B. Weinryb, *Neueste Wirtschaftsgeschichte der Juden in Russland und Polen*, Breslau, 1934, s. 17.

⁶ Lesczinski, op. cit.

⁷ Lesczinski, op. cit.

⁸ Lesczinski, op. cit.

⁹ Idem.

¹⁰ Idem.

¹¹ Tsar Alexander I uppmuntrade ”den judiska koloniseringen” i Ryssland.

samhället. De har tvingat dem att söka sig till nya platser på jorden och nya sysselsättningar i samhället".¹²

I början av 1800-talet befinner sig "produktiviserings"-processen bara i sin början. Å ena sidan sker den feodala ekonomins sönderfall ganska långsamt och judarna klamrar sig fast ännu en tid i sina gamla positioner, å andra sidan uppvisar kapitalismens utveckling ännu relativt primitiva former, och ett stort antal judar kan finna sysselsättningar inom handel och hantverk.¹³ Inom den unga kapitalismen spelar de en mycket aktiv roll som distributörer av varor, och de bidrar till jordbrukets kapitalisering.

Generellt kan man säga att fram till slutet av 1800-talet pågick ett inlemmande av judarna i det kapitalistiska samhället. Under den sista delen av 1800-talet däremot tvingas judarna att i mycket stort antal lämna östra Europa.

Den judiska utvandringen uppgick till följande årliga genomsnittliga antal:

1830-70	4-5 000
1871-80	8-10 000
1881-1900	50-60 000
1901-14	150-160 000

Under den period som sträcker sig fram till 1880 finner man i första hand en intern emmigration, i riktning mot de stora städerna. Mellan 1830 och 1880 då den årliga utvandringen höll sig under 7 000 personer ökade den judiska befolkningen från 3 281 000 till 7 763 000 individer. Denna stora naturliga ökning absorberades dock i huvudsak i de länder där judarna bodde. Men det inträffar att bilden förändras på ett genomgripande sätt från och med 1881, och i ännu högre grad från och med 1901, då den judiska emigrationen når det verkligt imponerande antalet av 150 000 till 160 000 per år. Vad är orsakerna till denna förändring?

Kapitaliseringsprocessen inom den ryska ekonomin accelererades i och med reformen 1863. Jordbruket började mer och mer producera för marknaden. De feodala beroende- och tvångsrelationerna upplöstes. I byarna uppstod snabbt en social skiktning. En del av jordbruksbefolkningen blev fria bönder, en annan proletariserades. Kapitaliseringen av jordbruket öppnade en viktig inhemsk marknad för produktionsmedel (lantbruksmaskiner m.m.) och för konsumtionsartiklar.

Den kapitalistiska jordbruksproduktionen innebär:

1. Arbetsdelning inom jordbruket på grund av specialisering i olika jordbruksgrenar
2. En växande efterfrågan på manufakturprodukter från bönderna som blivit rikare och från den proletariserade massan som inte har annat än sina händer att leva av och som måste köpa sitt uppehälle
3. Jordbruksproduktion som är inriktad på marknaden fordrar en allt större användning av maskiner vilket utvecklar den industriella produktionen av produktionsmedel.
4. Ökningen av produktionsmedel medför en fortlöpande ökning av städernas proletariat vilket också bidrar till att utvidga marknaden för konsumtionsmedel.

¹² Lesczinski.

¹³ Belysande är kampen mellan haskala (emancipationsrörelsen) och de ortodoxa. Motsättningen mellan dem som vill förändra såväl judaismens ekonomiska liv som kulturella och dem som håller på de gamla traditionerna svarar mot antagonismen mellan den nya judiska bourgeoisin som drar fördel av den kapitalistiska utvecklingen och är anhängare av en fullständig assimilering och de gamla feodala skikten som håller fast vid sin gamla livsform. Denna kamp fortgår under hela 1800-talet för att sluta i assimilationsivrnarnas nederlag. Detta nederlag beror mindre på de gamla ekonomiska formernas stabilitet än på de nyas ömtålighet.

Den inhemska marknadens stora möjligheter skapade tillfälle till integration i den kapitalistiska ekonomin för de judiska massorna som tryckte i sina gamla ekonomiska positioner. Verkstäder och småindustrier växte fram över allt.

Medan den icke-judiska smeden eller bonden fick arbete i fabriken eller gruvan arbetade de proletariserade judarna inom de små industrierna som producerade konsumtionsartiklar.¹⁴

Det finns emellertid en viktig skillnad mellan bondens eller smedens förvandling till metallarbetare och den judiska handlarens förvandling till hantverkare eller till arbetare inom beklädnadsindustrin. Den kapitalistiska utvecklingen av den tunga industrins olika grenar åtföljs av en *förändring av de materiella produktionsförhållandena*. Produktionsmedlen ändrar inte bara inriktning, de ändrar också *form*. Det primitiva redskapet förvandlas till den moderna och exakta maskinen. Det samma gäller inte för konsumtionsmedlen. Vare sig det produceras för personligt bruk, för den lokala marknaden eller för världsmarknaden förändras inte klädesplaggets natur, och inte heller redskapen förändras nämnvärt. De kan inte jämföras med det redskap som förvandlas till en mer och mer förfinad maskin och som förutsätter investeringar av allt större kapital.

För att börja framställa maskiner krävs det redan från början tillgång till stora kapital. Detta förklaras av att arbetsperioden särskilt under första tiden är lång. ”Alltefter den längre eller kortare varaktigheten av arbetsperioden (antalet sammanhängande arbetsdagar, som krävas för att i en bestämd affärgren leverera en färdig produkt), som produktens specifika natur eller den avsedda nyttoeffekten kräver för dess framställning, erfordras en beständig tillskottsutgift av cirkulerande kapital (arbetslön, rå- och hjälpämnen)”¹⁵

Det är därför som produktionen av produktionsmedel från första början äger rum under kapitalismens form för storföretag, medan produktionen av konsumtionsmedel kan fortgå i samma verkstäder som tidigare.

Det är först vid en senare tidpunkt som den stora fabriken också på detta område tränger undan verkstaden och de förlegade arbetsmetoderna. Det inträffar sedan man uppfunnit arbetsmaskiner med hög precision som intar konsumtionsmedel-sektorn. Här är det alltså ansamlingen av fixt kapital som spelar en framträdande roll.¹⁶ På detta vis utjämnas produktionsvillkoren för ekonomins två huvudsektorer. ”Den omständigheten, huruvida ångmaskinen avger sitt värde styckevis dagligen till garnet, produkten av en diskret arbetsprocess, eller under tre månader till ett lokomotiv, produkten av en kontinuerlig produktionsakt, ändrar alls ingenting i utlägget av det för ångmaskinens inköp nödvändiga kapitalet ... I bägge fallen försiggår ångmaskinens förnyande kanske först efter tjugo år.”¹⁷

Böndernas befrielse i Ryssland hade skapat en stor marknad för manufakturprodukter. I den fortfarande i hög grad feodala ekonomins ställe kommer produktionen av bytesvärden. Ryssland börjar bli Europas visthusbod. Städerna som blivit centra för handel och industri, utvecklas snabbt. Judarna lämnar i massor småstäderna för att slå sig ner i de stora städerna där de bidrar till att utveckla handeln och den industriella hantverksproduktionen av konsumtionsmedel. År 1900 var judarna i absolut majoritet i 21 viktiga städer i Polen. Invandringen till de stora städerna åtföljs av en social differentiering som kommer judaismens traditionella grund att vackla.

¹⁴ Se längre fram.

¹⁵ Karl Marx, *Kapitalet*, II, (Sandlers öv.), s. 197.

¹⁶ Den långa varaktigheten av systemet med hemarbete har sin grund i det fixa kapitalet som är en nödvändighet. Max Weber, *Wirtschaftsgeschichte*, s. 146.

¹⁷ Karl Marx, *Kapitalet*, II, (Sandlers öv.) s. 196.

Men utvecklingen inom produktionsmedlens sektor medför att jordbruket och den lätta industrin mekaniseras. Maskinerna börjar utsätta de judiska hantverkarnas små verkstäder för en skoningslös konkurrens. Mot slutet av förra århundradet invandrade icke-judiska arbetare i stora massor till storstäderna där den judiska befolkningsökningen minskade och till och med helt upphörde.¹⁸ De judiska hantverksindustrierna som vuxit fram tack vare att den inhemska marknaden hade ökat går till stor del under på grund av industrins mekanisering och modernisering.

Den judiska hantverkaren hade svårt att hävda sig mot bondemassorna som strömmade in från landsbygden. De hade en mycket låg levnadsstandard och var sedan gammalt vana vid hårt fysiskt arbete. Naturligtvis fanns det ställen där de judiska arbetarna övervann alla svårigheter och kom in i den mekaniserade industrin, men det var stora grupper som under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet tvingades emigrera. Den process som innebar att den förkapitalistiska judiska köpmannen förvandlades till hantverksarbetare möttes av en annan process; maskinens bortträngande av den judiska arbetaren.¹⁹ Den sistnämnda processen återverkar på den första. De judiska massorna som lever kvar i de små städerna kan inte längre proletariseras och tvingas att utvandra. Detta är en stor del av förklaringen till den enorma judiska emigrationen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Upplösningen av den gamla feodala ekonomin och skapandet av den inhemska marknaden hade *liknande* verkningar för de judiska och de icke-judiska massorna, medan däremot den industriella mekaniseringen och koncentrationen fick motsatta effekter för respektive grupp. Härav kommer det sig också att den judiska utvandringen uppvisade vissa tendenser som skilde sig från utvandringen över huvudtaget. Den judiska emigrationen börjar ganska sent och för att sedan tillväxa i omfattning medan omvända förhållanden gäller för emigrationen som helhet. I t.ex. Tyskland pendlade den årliga utvandringen mellan 100 000 och 200 000 under åren 1880 och 1892 men översteg sällan 20 000 i början av 1900-talet. Den kraftiga minskningen av utvandringen från Tyskland förklaras av den helt fantastiska ekonomiska utvecklingen i Tyskland under denna tid.

Fenomenet med det ringa antalet judar inom industrin leder oss in på frågan om det judiska proletariet.

Det förhållandet att den judiska arbetarklassen hänvisades till konsumtionsindustrin utgör utan tvekan ett av de mest anmärkningsvärda fenomenen i det judiska folkets ekonomiska och sociala struktur. Det faktum att ett oerhört litet antal judiska arbetare är sysselsatt i de första faserna av den industriella produktionen, medan deras andel i dess sista faser är enorm är ett slående utslag på vad man behagat kalla den judiska anomalin. Den ekonomiska basen för det judiska proletariet är svag i och för sig, men dessutom krymper den oavlåtligt på grund av den tekniska utvecklingen. Det är inte nog med att de judiska arbetarna underkastas alla hantverksindustrins inneboende olägenheter, nämligen säsongberoende sysselsättning, ökande utsugning och dåliga arbetsförhållanden, de blir också efter hand i allt större omfattning bortdrivna från dessa sysselsättningar.

Den kapitalistiska ekonomin kännetecknas av att det konstanta kapitalet oavlåtligt växer på det variabla kapitalets bekostnad, eller med andra ord av att det kapital som utgörs av produktionsmedlen får allt större betydelse, medan betydelsen av det kapital som anslås till att betala

¹⁸ På 1800-talet ökade den judiska befolkningen i Polens städer kraftigare än den icke-judiska. Mot århundradets slut vid den tid den stora industrin växte fram och då stora massor av icke-judar invandrade till städerna minskade den judiska befolkningsökningen och på sina ställen stannade den helt av. *La situation économique des Juifs dans le monde*, Paris, Congrès juif mondial, 1938, s. 215.

¹⁹ Ett liknande fenomen uppträder på landsbygden. "På de områden där den agrara kapitalismen utvecklas som mest möts processen som innebär ett införande av lönerabete av en annan process, nämligen den som innebär att lönearbetet ger vika till förmån för maskinen. Lenin, *Kapitalismens utveckling i Ryssland*.

arbetskraften minskar. Denna ekonomiska process resulterar i välkända fenomen som att maskinen gör arbetaren överflödig, hantverkarens verkstad sopas undan av fabriken och att den del av arbetarklassen som producerar konsumtionsartiklar minskar till förmån för den andra delen som är sysselsatt med fabrikation av produktionsmedel.

Den officiella ekonomiska teorin beskriver nämnda process på följande sätt:

”Den enda sak är säker – och den är viktig – nämligen att den ekonomiska utvecklingen under de senaste 100 eller 150 åren har rört sig i en sådan riktning att det fixa kapitalets relativa betydelse har ökat och det cirkulerande kapitalets relativa betydelse har minskat.”²⁰

Ju primitivare människan är desto viktigare är arbetet som tillåter henne att tillfredsställa sina omedelbara behov. Men, ju längre mänskligheten har framskridit, desto större vikt fäster den vid först redskapet och sedan maskinen som på ett förunderligt sätt mångdubblar produktionskapaciteten. Till en början är redskapen ett bihang till människan, så småningom blir människan ett bihang till redskapet.

Denna påminnelse om en ekonomisk evolution som alla känner till avser bara att understryka att den specifika situationen den judiska arbetarklassen befann sig i var av avgörande betydelse och vi skall genast återgå till ämnet. Den fråga som omedelbart inställer sig och som hittills inte rönt någon uppmärksamhet är vilken eller vilka historiska orsaker som kan ha åstadkommit detta sakernas tillstånd.

Lesczinski har i boken ”Det judiska folket under de senaste hundra åren” ägnat den judiska ekonomin vid 1900-talets början ett ingående studium. Om judiska och icke-judiska hantverkarens yrkesfördelning under denna tid skriver han följande:

”T.o.m. ett ytligt ögonkast på denna jämförande statistik räcker för att bli varse att i de judiska hantverkarnas händer låg de yrken som hade minst chans att gå vidare till fabriksmässig produktion medan däremot de sysselsättningar som bäst lämpade sig för en dylik förvandling var rikligt fördelade över de icke-judiska hantverkarna. I Galizien var 99,6 % av låssmederna, 99,2 % av vävarna, 98,2 % av smederna och 98,1 % av spinnarna icke-judar (medan däremot 94,3 % av skräddarna och 78 % av körsnärerna var judar). Dessa fyra yrken var den grund på vilken textilindustrin och metallindustrin senare byggdes upp.

”Utan dessa yrkeskunniga arbetare som storproduktionen fick i arv från hantverket hade dessa industrier inte kunnat uppstå ... Detta historiska faktum rymmer kanske huvudorsaken till att judarna var så svagt representerade i den tyngre industrin. Det var mer än naturligt att de första arbetarkadrerna i metall- och textilfabriker uteslutande utgjordes av icke-judar. Och dessa kompakta massor av icke-judiska arbetare hade säkert en sorts naturlig dragningskraft på den icke-judiska befolkningen eftersom de stod dem närmare i religiös, nationell och psykologiskt avseende, medan man i stället stötte bort den judiska massan som i alla dessa avseenden hade förblivit något främmande.”²¹

Lesczinskis förklaring bidrar till att klarlägga det problem som upptar oss och den utpekar den primära orsaken, som stammar ur den judiska arbetarklassens specifika yrkesstruktur. Men den ställer oss i sin tur inför ett nytt problem, eller snarare för över det gamla problemet på en annan nivå. Om vi nu i dagens judiska arbetare ser ättlingen till hantverkaren på 1700-talet tvingas vi att söka en förklaring till att judiska och icke-judiska hantverkare hade olika yrkessammansättning på den tiden. Varför blev judarna skräddare och icke-judarna smeder? Varför återfanns de icke-judiska hantverkarna främst inom yrken som sammanhänge med *produktionen* medan de judiska hantverkarna var sysselsatta med att framställa klädesper-

²⁰ M. Ansiaux, *Trait d'économie politique*.

²¹ Lesczinski, op. cit.

sedlar, och följaktligen producerade för *konsumtionen*? Att ställa frågorna på detta sätt är nästan att lösa den.

Naturaekonomin som vid denna tid dominerade i östra delarna av Europa kännetecknades av att man nästan uteslutande producerade bruksvärden och den innebar en i det närmaste fullständig frånvaro av arbetsdelning i olika yrken.

Varje familj var självförsörjande eller producerade nära nog allt sons var nödvändigt för att tillfredsställa dess behov. Så här beskriver Vandervelde detta tillstånd:

”Varje familj var sig själv nog, eller nästan. Man lever i sitt hus av trä från närmaste timmerkog och skaffar på platsen halm till tak och klenbruk. Man värmer sig uteslutande av i första hand torv, ljung, ärtörne och torra kvistar som samlas i närheten. Linet eller hampan av den egna odlingen blir spunnet, vävt och omvandlat till kläder. Man föder sig av sin säd, sin potatis och sina grönsaker. Man bakar sitt bröd, gör sitt vin eller öl, torkar själv sin tobak, byter sina ägg eller sitt smör mot de enstaka varor man skaffar från andra: ljus, fotogen, lyxvaror, järn. Kort sagt producerar man på få saker när allt det man konsumerar och konsumerar allt man producerar och säljer endast det minsta möjliga för att kunna möta de sällsynta utgifter i pengar man har.”²²

På liknande sätt, med andra proportioner, kunde man tala om den feodala domänen.

Man inser lätt att även om ett sådant ekonomiskt system inte absolut utesluter all yrkesspecialisering måste de få yrken som förefinna vara produkter av helt exceptionella omständigheter.

”Smedens och krukmakarens arbeten är att betrakta som de första som upphöjdes till speciella yrken ty de fordrar, redan från början, särskild färdighet och speciella arbetsredskap. Till och med hos nomadfolken finns speciella hantverkare som bearbetar järnet.”²³

Det är lätt att begripa att även under naturhushållningens tid fanns yrket smed och yrket vävare i byarna,²⁴ och än mer i städerna som i östra Europa först och främst var militära och administrativa centra.

I Galizien, Bukovina, i många delar av Ungern, Rumänien och Transsylvanien och bland de jugoslaviska folken fanns det fortfarande nästan inga andra hantverkare än smeder.”²⁵

Den icke-judiska hantverkaren i östra Europa var således produkten av särskilda orsaker som även i ett samhälle med naturhushållning som grund nödvändiggör ett utbyte av tjänster.

Den judiska hantverkarens utgångspunkter var helt och hållet av ett annat slag. Han uppstod ur de specifika villkor som den lilla judiska staden var, och han producerade endast för den.

Ty, har man sagt lilla judiska staden så har man också sagt agglomerat av små handlare, krogvärdar, bankirer och mellanhänder av alla tänkbara sorter.²⁶

Den judiska hantverkaren arbetade inte för de producerande bönderna utan för handelsmännen och bankirerna, förmedlarna. Det är här man bör söka grundorsaken till den specifika

²² E. Vandervelde, *L'exode rural et le retour aux champs*, 1903.

²³ A. Mendes, *L'artisanat chez les Juifs aux temps bibliques*.

²⁴ Vävaryrket var i likhet med smedyrket något som fordrade speciell yrkesutbildning och som tidigt avskilde sig från självhushållningens ekonomi. Under feodaltiden var vävaren rörlig och förflyttade sig från hushåll till hushåll och från by till by för att utöva sitt yrke.

²⁵ M. Ansiaux, *Trait d'économie politique*.

²⁶ Alla judar levde naturligtvis inte i de små städerna men deras sociala roll i de större städerna och i byarna var den samma som i småstaden. Den senare är emellertid den som genom sina specifika egenskaper bäst karakteriserar denna sociala roll. Enligt en folkräkning i Ukraina och Vitryssland 1818 var av judarna 86,2 % köpmän, 11,6 % hantverkare och 1,9 % jordbrukare. I Galizien var år 1820 81 % av köpmännen judar.

yrkesstrukturen, hos det judiska proletariatet och hos dess förfäder, den judiska hantverkaren. Den icke-judiska hantverkaren producerade inga konsumtionsartiklar åt bonden eftersom denne, som vi sett, försörjde sig själv i detta avseende.

Men detta är den judiska hantverkarens huvuduppgift. Hans kunder består av människor som ägnar sig åt handel med pengar och varor, icke-producerande per definition. Bredvid bonden – smeden; bredvid penninghandlaren – skraddaren.²⁷

Skillnaden i yrkesfördelning mellan judiska och icke-judiska hantverkare går ytterst tillbaka på skillnaden i deras verksamhetsfält.

Det säger sig själv att denna förklaring med nödvändighet är schematisk. Som varje schematisering underlättar den förståelsen för generella egenskaper hos de fenomen man undersöker, man kan inte redogöra i detalj för verklighetens enskildheter. Att eftersträva en utförlig och trogen bild av verkligheten försvårar emellertid förståelsen av de generella processer den rymmer. Sociologin måste därför alltid befinna sig i rörelse, en oavbruten pendelrörelse från verkligheten till den teoretiska modellen, och därför åter till verkligheten. Den som förebrår den teoretiska modellen att den inte återger den skiftesrika verkligheten har missförstått detta dialektiska växelspel.

Tilläggas kan att de stridigheter som vid skilda tidpunkter har förekommit mellan judiska och icke-judiska hantverkare tycks ha framkallats av att någon av grupperna gjort intrång på den andras verksamhetsområde. De bör alltså inte tillskrivas någon form av nationell konkurrens vilket hade varit otänkbart under den feodala tiden eftersom nationerna ännu inte uppkommit. ”Nationalkänslor var en okänd företeelse i det uppstyckade medeltida samhället.”²⁸

Som en illustration kan man citera en gammal krönika från Prag, Ramschackie Chronik från 1491: ”Det var förbjudet för judarna att utföra arbete åt kristna men de stod dem fritt att arbeta för judiska kunder.”

Prags rådsförsamling klagar ungefär vid samma tid över ”att judarna tar ingen som helst hänsyn till de gamla privilegier och stadgar enligt vilka de var förbjudna att arbeta för kristna.” I Posen var det, enligt Graetz, tillåtet för judar att ägna sig åt vissa yrken, t.ex. skraddarens, men endast för att tillgodose de egna behoven och inte på uppdrag av kristna.

Vi tycks nu ha granskat hela den kausala kedja som ligger mellan det judiska proletariatets ekonomiska struktur och dess ursprung. När nu väl kedjan slutits kan vi återgå till ett socialt problem av mer generell natur som redan berörts: problemet med judarnas sociala och ekonomiska funktion i det förkapitalistiska samhället.

²⁷ Vissa yrken som låg nära handeln utövades ofta av judar. Exempelvis guldsmedsyrket.

²⁸ Henri Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*.

De oförenliga tendenserna inom det judiska problemet vid tiden för kapitalismens uppgång

Franska revolutionen lade sista handen vid resultaten av judaismens ekonomiska och sociala utveckling i Västeuropa. Den industriella kapitalismens utveckling verkade pådrivande på judarnas inlemmande i bourgeoisin och på deras kulturella assimilering. Över allt blev den napoleonska arméns segertåg signalen till judarnas frigörelse. Napoleontidens politik avspeglar det borgerliga samhällets strävan att helt absorbera judarna. Men i de områden som fortfarande behärskades av den feodala ekonomin uppstod betydande svårigheter för en sådan emancipation. Medan t.ex. judarna i Bordeaux helt hade smält samman med borgarklassen skilde sig judarna i Elsass föga från sina medeltida förfäder. Uppror bland bönderna föranledda av judarnas ocker tvingade Napoleon att utfärda undantagslagar för judarna i Elsass. Bourgeoisins juridiska normer visare sig vara utan tillämpbarhet på en feodal situation i det egna samhället. Samma sak gäller för Polen där alla medborgares formella likhet inför lagen – som införts av Napoleon – inte gick att tillämpa på judarna ”under en period av tio år”, som man sade för att rädda ansiktet. Det må tillfogas att den stora massan av polska judar, ledda av fanatiska rabbiner, envist motsatte sig all emanciperings. Med undantag för ett litet skikt av rika borgare kände de polska judarna inget behov av någon medborgerlig jämlikhet.

Generellt sett är dock judenheten i väst, från och med början av 1800-talet, på väg att fullständigt assimileras. Redan vid 1700-talets slut hade, under en tidrymd av trettio år, hälften av judarna i Berlin gått över till kristendomen. De som blev den judiska religionen trogna försvarade sig häftigt mot tanken att bilda en särskild nation. ”Utan land, utan stat, utan språk finns det ingen nation och därför har judenheten för länge sedan upphört att vara en nation”¹ sade Reisser, en representant för de tyska judarna under första hälften av 1800-talet. ”Vi är tyskar, och ingenting annat än tyskar, vad nationaliteten beträffar”, skrev något senare, 1879, en judisk professor i Berlin.

Medan kapitalismen i väst befrämjade judarnas assimilering medförde den i Östeuropa att judarna rycktes upp med rötterna från sina sekelgamla ekonomiska uppgifter. Och följden blev att kapitalismen genom att med ena handen i stora skaror driva judarna mot väster, rev ner vad andra handen åstadkommit.

Oavbrutet flöt vågor av östeuropeiska judar in i länderna i väst och blåste nytt liv i den döende judaismen.² ”De stora judiska massorna i öst som fortfarande lever i en anda präglad av judiska traditioner utgör ett hinder för den västerländska judaismens försvinnande.” ”Judaismen i väst existerar numera blott som en återspeglings av den östliga judaismen.”³

Man behöver inte säga mer än att det i Wien i början av 1800-talet inte fanns mer än några hundra judar medan antalet på 1900-talet uppgick till 176 000 för att man skall inse hur betydande den judiska immigrationen från östra Europa var.

Den omfattande förflyttningen av judar från Östeuropa till Västeuropa och, i synnerhet, till Amerika innebar en total förvandling av judenhetens geografiska spridning. Som bekant åtföljdes kapitalismens utveckling av att stadsbildningarna tillväxte kraftigt. Allt ifrån 1800-talet början hade handels och industrins stora centra dragit till sig stora mängder judar.

¹ S. M. Dubnow, *Die neueste Geschichte des jüdischen Volkes*, Berlin, 1920-1923, II, s. 35 ff.

² ”Tillströmningen av judar österifrån till Västeuropa hejdade och räddade troligen de västeuropeiska judarna från det fullständiga försvinnande som annars varit oundvikligt.” Lesczinski *Le peuple juif au cours des derniers cent ans*.

”Utan den östeuropeiska immigrationen hade sannolikt de små judiska samhällena i England, Frankrike, Belgien gradvis förlorat sin israelitiska särprägel. Det samma gäller för Tyskland ...” Ruppin, op. cit., s. 68.

³ J. Klatzkin, *Probleme des modernen Judentum*, 1930, s. 51.

De judiska massornas tendens att koncentrera sig i de stora städerna var lika stark i invandrarländerna som i de områden judarna kommit ifrån. Judarna lämnade i stora skaror de småstäder som utgjort centra för deras ekonomiska verksamheter i flera hundra år och begav sig antingen till Polens eller Rysslands industri- och handelsstäder eller till de stora västerländska städerna i – Wien, London, Berlin, Paris och New York. ”Fram till mitten av 1800-talet var majoriteten av judarna koncentrerad till östra Europa där som en följd av avsaknaden av kommunikationsmedel de små städerna fortfarande erbjöd många fördelar för handelsmännen. Under denna tid bodde i allmänhet judarna i småstäderna (även som i byarna). Enligt en undersökning som gjordes i slutet av 1700-talet i de polska provinserna Kiev, Volynien och Podolien fanns det i varje by i genomsnitt sju judiska invånare, dvs. en familj. Det fanns ett oräkneligt antal byar och få städer. I östra Galizien bodde 27 % av den judiska befolkningen i byarna, i västra Galizien upp till 43 % ... Liknande förhållanden rådde i några tyska stater, t.ex. i Hessen och i Baden.”⁴

Detta sakernas tillstånd undergick en genomgripande förändring under 1800-talet. Stora grupper judar koncentrerades sig till städer och stadsliknande centra över allt i världen.

I Ryssland var den judiska befolkningen i de samhällen som omfattade mer än 10 000 själar 1926 åtta gånger så stor som den varit 1847. År 1847 fanns det tre judiska samhällen som hade mer än 10 000 invånare. 1897 fanns det redan 28, och 1926 38 samhällen av minst den storleksordningen (på heliga Rysslands gamla område).

Andelen ryska judar som bodde i dessa större samhällen var:

1847	5 %
1897	28,2 %
1926	50,2 %

Motsvarande siffror för Tyskland var:

1859	6 %
1880	32,0 %
1900	61,3 %

Över tre fjärdedelar av de amerikanska judarna lever för närvarande i samhällen på mer än 10 000 personer. De enorma agglomerat av judar som finns i New York (2 miljoner), Warszawa (300 000 till 500 000), Paris, London osv. vittnar om det faktum att judarna blivit ”mest urbana i världen”. De judiska massornas koncentration till de stora städerna utgör obestriddigen ett av de viktigaste företeelserna i den judiska verkligheten under den moderna kapitalismen.

Vi har redan behandlat skillnaderna avseende den judiska emigrationen fram till 1880, och den som därefter följde. Fram till 1880 erbjöd de länder där judarna bodde fortfarande goda möjligheter att uppsugas i den kapitalistiska ekonomin och förflyttningen skedde i första hand inom landet, s.k. intern migration. Efter denna period kommer händelserna slag i slag: den feodala ekonomin krossas, och med den försvinner de av kapitalismens hantverksgrenar där judarna i stor utsträckning var sysselsatta. Judarna börjar att i stora skaror lämna sina ursprungsländer.

Mellan 1800 och 1880 uppgick antalet judar i Förenta staterna – det vanligaste målet för de judiska emigranterna – till drygt 230 000, vilket ger en genomsnittlig invandring på ungefär 2 000 per år. Mellan 1881 och 1899 nådde årsgenomsnittet 30 000 och mellan 1900 och 1914 100 000. Om man till detta lägger emigrationen till länder som Canada, England, Sydafrika

⁴ Ruppin, op. Cit. s. 38-40.

och Palestina och den som gick till västra delen av det europeiska fastlandet kan den totala judiska utvandringen från Östeuropa, mellan 1800 och 1880 uppskattas till cirka 250.000 personer, vilket innebär ett årligt genomsnitt av 3 000; mellan 1881-1899 till en miljon, dvs. ett genomsnitt per år på 50 000; och under perioden 1900-1914 till två miljoner, eller ett års-genomsnitt på 135 000. Dessa siffror innebär att judarna är ett första rangens utvandrare. Mot mitten av perioden 1881-1914 uppgick deras antal i Ryssland, Galizien och Rumänien till sex och en halv miljon, och antalet utvandrare motsvarar ungefär 50 % av denna siffra. Motsvarande siffror för Italien som är det land i Europa som har den kraftigaste utvandringen i Europa blir, sedan andelen utvandrare som kom tillbaka har uteslutits, inte mer än 15 %. Relativt många av italienarna återvände, men bland judarna var detta sällsynt.⁵

En bidragande orsak till den kraftiga utvandringen var den höga nativiteten bland judarna. Det totala antalet judar i världen var:

1825	3 281 000
1850	4 764 500
1880	7 663 000
1900	10 602 500

Mellan 1825 och 1925 femdubblades antalet judar; det ökade 1 1/2 gång mer än Europas befolkning.

”Antalet judar måste i dag överstiga 18 miljoner. Det är viktigt att lägga märke till att trots den betydande emigrationen har antalet judar i östra Europa inte bara inte sjunkit, utan till och med ökat kraftigt.” ”Judenheten i Östeuropa har under de senaste trettio åren skickat nära 4 miljoner individer till andra länder och ändå visar det sig att antalet judar i Östeuropa inte bara har underlåtit att sjunka, det har i hög grad stigit; det har ökat från 6 till 8 miljoner.”⁶

Emigrationen medverkade till den sociala differentiering som börjat ske inom judenheten och som under 1800-talets lopp blir allt mer ingripande.

Åtminstone 90 % av judarna var mellanhänder och köpmän i början av den kapitalistiska eran. På 1900-talet finner vi i Amerika nära 2 och en halv miljon judiska proletärer, och de utgör 4 % av alla yrkesverksamma judar.”⁷

Yrkesfördelningen för samtliga judar såg 1932 ut på följande sätt:

Handel (inklusive transport, nöjesind. och banker)	6 100 000 (38,6 %)
Industri (inklusive gruvor och hantverk)	5 750 000 (36,4 %)
Fria yrken och förvaltning	1 000 000 (6,3 %)
Jordbruk	625 000 (4,0 %)
Tillfälligt arbete och arbete i hushåll	325 000 (2,0 %)
Saknar anställning (pensionerade, understödstag. m.fl)	2 000 000 (12,7 %)
Samtliga	15 800 000 (100 %)

⁵ Ruppin, op. cit., s. 52.

⁶ *Di Yiddische Ekonomik* (Wilno), jan.-feb. 1938.

⁷ Andelen anställda och arbetare var:

England	från 77 %	(1923)
U. S. A.	från 75 %	(1920)
Belgien	från 73 %	(1910)
Tyskland	från 62 %	(1907)
Frankrike	från 48 %	(1906)
Polen	från 24,8 %	(1921)
Ryssland	från 15 %	(1925)

Antalet judiska arbetare, som är relativt lågt i underutvecklade länder som Polen, där det uppgår till nära 25 % av alla yrkesverksamma personer, når i Amerika 46 %. Den judiska arbetarklassen skiljer sig fortfarande mycket i sin sammansättning från andra folks proletariat. Sålunda utgörs 30 till 36 % av alla judiska lönearbetare av tjänstemän, dvs. en 3 eller 4 gånger så stor andel som den man vanligen finner. Jordbruksarbetarna som nästan helt saknas bland judarna utgör 15 till 25 % av icke-judiska arbetare. 60, 70 % av de judar som är sysselsatta inom industrin är i verkligheten hantverksarbetare (i Östeuropa arbetar 80 % av proletariatet i verkstäder och inte i industrier), medan 75 till 80 av arbetarna av andra nationaliteter är fabriksarbetare. Slutligen är de judiska arbetarna främst sysselsatta inom produktionen av konsumtionsmedel, medan icke-judiska arbetare i dessa branscher utgör en ytterst liten andel av proletariatet.

En jämförande tabell över judiska och "ariska" arbetares fördelning på olika industrigrenar gör fenomenet mera åskådligt.⁸

I Västeuropa:

	judiska arbetare	icke-judiska arbetare
Beklädnad	43,7	8,5
Livsmedel	11,0	9,5
Läder	10,5	1,7
Metall	8,6	19,9
Trä	7,9	6,9
Textil	6,8	12,0
Byggnad	4,2	15,2
Tryckeri – Papper	3,2	3,2
Annat	3,8	22,1

I Polen (1937):

	judiska arbetare	icke-judiska arbetare
Hantverk	58,7	33,2
Transport och handel	18,7	12,5
Arbetet i hushåll	9,7	1,9
Småindustri	8,9	9,6
Medelstor och stor industri	3,8	23,0
Gruvor	0,4	8,4
Elektricitet, vatten, järnväg	0,3	8,9
Gjuteri	-	2,3

Av denna uppställning framgår att de judiska arbetarna, i motsats till de icke-judiska arbetarna som främst finns koncentrerade till den tunga industrin, i första hand är sysselsatta inom hantverket. Judarna är relativt sett fem gånger så många som de icke-judiska arbetarna inom beklädnadsindustrin, medan de icke-judiska arbetarna inom metallindustrin, textilindustrin och byggnadsindustrin är två eller tre gånger så många som judarna.

Sysselsättningsmönstret skiljer sig visserligen fortfarande för den judiska och den icke-judiska arbetarklassen, men de judiska arbetarna tvingas, trots alla hinder, in på de områden som tidigare varit stängda för dem.

För något tiotal år sedan besvarades en fråga från en journalist angående bojkotten mot judiska arbetare på vissa fabriker av en stor industriman i Lodz så här: "Jag vill inte ha två

⁸ *Yiddische Ekonomik*, aug. 1938.

tusen fack-an slutna på mitt företag.” Men innan kriget började stod 15 % av de judiska arbetarna vid maskinerna.

Judenheten har således undergått en mycket väsentlig förvandling under den kapitalistiska epoken. Folket-som-klass börjar uppvisa en social differentiering. Men denna betydelsefulla process ledsagas av en mängd motsägelsefulla tendenser som än så länge hindrat vår tids judenhet från att utkristallisera sig i en fast form. Det är mycket lättare att tala om vad judaismen har varit än att säga vad den är.

Den judiska frågans utveckling drevs nämligen av kapitalismens utveckling i två diametralt motsatta riktningar. Å ena sidan var kapitalismen befrämjande för en ekonomisk assimilering, och följaktligen för en kulturell assimilering. Å andra sidan stimulerade den, genom att omflyttningarna av de judiska massorna och den följande koncentration till städerna, där antisemitismen väntade, den judiska nationalismens utveckling. ”Den judiska nationens renässans, utformandet av den moderna judiska kulturen, vidareutvecklingen av språket jiddish, sionismen – allt detta åtföljer de judiska arbetarmassornas emigration och deras koncentration till städerna och går hand i hand med den moderna antisemitismens framväxt. I alla delar av världen koncentrerar sig de invandrade judarna till särskilda kvarter, skapade egna centra för sin specifika kultur, egna tidningar och jiddish-språkiga skolor. Naturligtvis blev den nationella rörelsen som starkast i de länder som hade den största judiska befolkningen, Ryssland, Polen och Förenta staterna. Men historien har en dialektisk utveckling. Samtidigt som man höll på att lägga grunden till en ny judisk nationalitet skapades förutsättningarna för dess försvinnande. De första generationerna judar i invandrarländerna förblev starkt bundna till judaismen men de nya generationerna förlorade mycket snart sina speciella vanor och språk.

”Bland invandrarna som från Östeuropa kom till Västeuropa och Amerika talade man fortfarande jiddish, åtminstone i den första generationen, men införlivade en mängd engelska uttryck i språket som snart blev mycket olikt polackernas eller litauernas jiddish. Den andra generationen talade både jiddish och det inhemska språket; den tredje kan inte tala jiddish ... Den jiddishspråkiga pressen har varit omfattande under senaste femtio åren i Amerika med sina två miljoner icke-engelsktalande invandrare från Östeuropa ... Men under de sista åren har den jiddishspråkiga pressen varit mindre framgångsrik eftersom invandringen har upphört och den unga generationen snabbt amerikaniseras.”⁹

År 1920 var enligt officiell statistik jiddish modersmålet för 32,1 % av judarna i Amerika, 1930 för 27,8 %. I Ungern försvann jiddish nästan helt. Vid folkräkningen 1920 uppgav 95,2 ungerska som sitt modersmål, 4 % tyska och 0,8 andra språk.

För världen som helhet gäller att år 1900 var det på 100 judar 60,0 % som talade jiddish, och 1930 42,7.

Samtidigt som andelen jiddish-språkiga judar minskar sker en ansevärd ökning av antalet blandade äktenskap. Ju högre utvecklat landet är desto vanligare är de blandade äktenskapen.

I Böhmen var 47 % av alla äktenskap där åtminstone ena parten var av judisk härkomst blandade äktenskap. Antalet blandade äktenskap i det subkarpatiska Ryssland var däremot obetydligt.¹⁰

Andel äktenskap mellan judar och icke-judar i förhållande till alla rent judiska äktenskap:

Berlin	1901-1904	35,4
--------	-----------	------

⁹ Ruppin, op. cit., s. 280 ff., s. 338.

¹⁰ *Yiddische Ekonomik*, april–juni 1939.

	1905–	44,4
Hamburg	1903-1905	49,5
Trieste	1900-1903	61,5
Köpenhamn	1880-1889	55,8
	1890-1899	68,7
	1900-1905	82,9 ¹¹

Man bevittnar dessutom en ökande andel som lämnar religionen. I t.ex. Wien ökar antalet judiska avfallingar från 0,4 % 1870 till 4,7 % 1921-1922. Religionens minskande betydelse rent allmänt gör emellertid dessa data ganska ointressanta.

Man kan alltså konstatera att grunden för judaismens ”nationella renässans” är ganska ömtålig. Emigrationen som till en börjar verkar bromsande på assimileringen och pådrivande på judarnas ”nationalisering” förvandlades snart till en faktor som smälter samman judarna med andra folk. Judarnas koncentration till de större städerna som därvid blir en sorts ”territoriell bas” för den judiska nationaliteten kunde i längden inte förhindra assimileringen. Livet i stora stadscentra är en degel där alla nationella särdrag snabbt smälter undan.

Kapitalismen skapade visserligen under den första tiden förutsättningar för en judisk ”nationell renässans” genom att rycka upp miljoner judar ur deras traditionella livsmönster och föra samman dem i storstäderna, men snart fick den en påskydande effekt på assimileringprocessen. Utbredningen av jiddish följdes t.ex. av en snabb tillbakagång. Kapitalismens utveckling ledde, ibland på ganska oväntade vägar, till en fusion av judarna med andra folk. Men i början av 1900-talet kom de tydliga tecknen på kapitalismens urartning. Den judiska frågan som är på väg att avvecklas under 1800-talet blossade upp med en ojämförlig intensitet som en följd av kapitalismens förfall. Lösningen av den judiska frågan syns mer avlägsen än någonsin tidigare.

¹¹ Ruppin, op. cit., – De siffror som anges av Ruppin op. cit., s. 310 ff angående blandade äktenskap är olika (fr. förl. anm.).

Kapitalismens förfall och den judiska tragedin under 1900-talet

Kapitalismen bör tillskrivas förtjänsten av att ha utvidgat produktivkrafterna på ett enastående sätt, att ha skapat världsekonomin och att ha åstadkommit en utveckling inom teknik och vetenskap av tidigare okända mått. I förhållande till stagnationen i den feodala världen innebar kapitalismen en dynamisk kraft utan like. Hundratals miljoner människor som tidigare levat fjättrade vid ett enahanda och perspektivlöst liv drogs plötsligt in i en rörlig och intensiv tillvaro.

Judarna levde i det feodala samhällets porer. När den feodala strukturen började braka samman försökte den söndra ut de element som på samma gång var den främmande och outhärliga. Redan innan bonden lämnat byn för industristaden hade juden övergivit den medeltida småstaden för att utvandra till världens storstäder. Utplånandet av judenhetens flerhundraåriga funktioner i det feodala samhället åtföljs av dess passiva inlemmande i det kapitalistiska samhället.

Kapitalismen må ha givit mänskligheten värdefulla ting, men ingenting annat än dess försvinnande tillåter människorna att ha någon glädje av dem. Endast socialismen kan föra mänskligheten i jämnhöjd med civilisationens materiella förutsättningar. Men kapitalismen lever över sin tid och dess enastående erövringar vänds i allt högre utsträckning mot människornas mest grundläggande intressen.

Framstegen inom teknik och vetenskap blir framsteg för dödens teknik och vetenskap. Produktionsmedlens utveckling har blivit destruktionsmedlens förökning. Jorden som blivit för liten för kapitalismens produktionsapparater krymper ytterligare av de desperata åtgärder varje imperialistisk makt vidtar för att utöka sin inflytelsesfär. Export till övermått är ett fenomen som oskiljaktigt hör samman med det kapitalistiska produktionssättet, men den urartande kapitalismen försöker klara sig utan, och lägger därvid ovanpå sina andra ogärningar den ogärningen att undertrycka exporten.

Mäktiga barriärer hindrar det fria flödet av människor och av varor. Oöverstigliga hinder reser sig för folken som genom den traditionella feodalistiska världens sammanbrott förmenas arbete och bröd. Kapitalismens förruttnande har inte bara påskyndat det feodala samhällets upplösning utan även gjort de lidanden som fanns inom det hundrafalt större. ”Civilisatorerna” som råkat i trångmål spärrar vägen för dem som vill civiliseras. De står utan möjligheter att civiliseras men kan än mindre förbli i det primitiva stadiet. Kapitalismen river ner grunderna för folkens traditionella tillvaro, och sedan den stängt återvägen till det förflutna spärrar den vägen in i framtiden.

Dessa generella processer bildar bakgrunden till 1900-talets judiska tragedi. Den utomordentligt tragiska situationen för judenheten i vår tid sammanhänger med dess oerhört ömtåliga sociala och ekonomiska ställning. Judarna var de första som offrades av den sönderfallande feodalismen, och de är också de första som stöts ut genom kapitalismens krampryckningar. Judarna är som fångade mellan den feodalismen städ och den kapitalismens hammare.

A) I Östeuropa

Situationen som helhet för judarna i östra Europa förklaras av de gamla feodalistiska formernas tillbakagång i förening med kapitalismens degeneration. Den sociala skiktning som sker i byarna till följd av kapitaliseringen gör att bönderna strömmar in i städerna, de som blivit rika för att förmera sitt kapital, de som proletariseras för att sälja sin arbetskraft. Men det är lika ont om möjligheter att placera kapital som om arbetstillfällen. Redan som nyss

född uppvisar kapitalismen alla senilitetens symptom. Kapitalismens allmänna patologi tar sig uttryck i kriser och arbetslöshet, i det inre av Östeuropas länder, och i att alla möjligheter utvandra stängs. Sju, åtta miljoner bönder lever utan jord och nästan utan arbete i det ”oberoende” Polen. Judarna står mellan två eldar –de är föremål för fientlighet såväl från småbourgeoisin som från bönderna som försöker skapa sig en ställning på deras bekostnad. ”Judarnas ställning är särskilt hotad av bourgeoisin i de polska städerna och av de rikare bönderna eftersom båda dessa grupper söker lösningen till sina problem i en hårdhänt ekonomisk nationalism. Den polska arbetarklassen däremot lider av den ständiga arbetslösheten men söker en lösning på sitt eget sätt och ser den snarare i en ekonomisk och politisk frigörelse än i ofruktbar och förstörande konkurrens ...”¹ I de områden som utvecklats mest av kapitalismen framväxer det snabbt en icke-judisk köpmannaklass, och det är där den antisemitiska hetsen blir mest oförsonlig. ”Minskningen av judiska butiker har varit som kraftigast i de centrala vojvodskapen, dvs. i ett område där befolkningen är rent polsk, där bönderna nått en högre levnadsstandard, och där industrin är mer utvecklad, vilket är betydelsefull för byarnas materiella och intellektuella nivå.”²

1914 hade 72 % av affärerna i byarna judiska innehavare, och 1936 hade denna andel sjunkit till 34 %, dvs. med drygt hälften. Judarnas situation är bättre i de ekonomiskt föga utvecklade områdena. ”Judarnas del i handeln är större i de mest efterblivna vojvoderna.” (Lipovski) ”De områden i öster som tillhör vitryssarna är i såväl ekonomiskt, som intellektuellt och politiskt hänseende den mest efterblivna delen i Polen. I dessa områden har de judiska köpmännens absoluta majoritet vuxit med en tredjedel.”³ 1938 låg 82,6 % av affärerna i de minst utvecklade delarna av Polen i judarnas händer.⁴

Alla data visar än en gång att vid roten av den judiska frågan i Östeuropa finner man feodalismens sammanbrott. Ju mer underutvecklat ett område är desto lättare är det för judarna att bevara sina gamla positioner. Men kapitalismens allmänna egenskaper omöjliggör en lösning av den judiska frågan. Kriserna och den kroniska arbetslösheten gör det omöjligt för judarna att övergå till nya yrken vilket skapar en väldig trängsel bland de yrken de utövar och oavbrutet ökar antisemitismens intensitet. Lantjunkrarnas och kapitalisternas regeringar försöker naturligtvis organisera de antijudiska strömningarna och på ett sätt som avleda massorna från deras verkliga fiende. ”Att lösa den judiska frågan” blir för dem liktydigt med att lösa den sociala frågan. För att bereda plats för ”nationella krafter” organiserar staten en systematisk kampanj för att ”avjudaisera” alla yrken. Metoderna att ”förpolska” handeln varierar mellan vanlig bojkott av judiska affärer, propagandaaaktioner och pogromer och mordbränder. Här följer som ett exempel en ”segerbulletin” från 1936 i den statliga tidningen *Ilustrowany Kurjer codzienny*: 160 positioner inom den polska handeln har erövrats under de första månaderna av året i Radons-området. Bara i Przytyk (en beryktad pogromstad) har 50 handelsrättigheter köpts av polacker. Sammanlagt har man i de olika arrondissementen erövat 2 500 positioner inom den polska handeln.⁵

Den polska regeringen visade inte större omsorg om det judiska hantverket. Bojkotter, förkrossande skatter, förhör i polska språket (tusentals judiska hantverkare kunde inte tala polska) samverkade till att avlägsna de judiska hantverkarna. Hantverksproletariatet som inte fick arbetslöshetsunderstöd hörde till de mest illa utsatta. De judiska arbetarnas löner var mycket låga och levnadsförhållandena vedervärdiga (arbetsdagen kunde vara 18 timmar lång).

¹ *La situation économique des Juifs dans le monde.*

² Idem.

³ Idem.

⁴ *Yiddische Ekonomik*, sept--okt. 1938.

⁵ I Warsawa var år 1882 79,3 % av köpmännen judar; år 1931 var de 51 %. (J. Lestschinsky, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch der Juden in Deutschland und Polen*, Paris, Genève, Congrès juif mondial, 1936.

Universiteten var ett uppskattat tillhåll för bekämpandet av judarna. Den polska bourgeoisin använde alla medel för att stänga av judarna från intellektuella yrken. De polska universiteten blev skådeplats för sannskyldiga pogromer, fönsterkrossning m.m. Långt innan Hitler kom med sina davidstjärnor införde den polska bourgeoisin särskilda ”judebänkar” vid universiteten. ”Lagliga” åtgärder, mer diskreta men inte mindre effektiva, gjorde det i det närmaste omöjligt att bedriva universitetsstudier för den judiska ungdomen vars intellektuella kapaciteter ofta var väl utvecklade tack vare de kulturella traditionerna i familjerna. Andelen judiska studenter minskade i Polen från 24,5 % mellan 1923 och 1934 till 13,2 under åren 1933-34.⁶

Samma avstängningspolitik gentemot judiska studenter tillämpades i Lettland och i Ungern. Andelen judiska studenter sjönk i Lettland från 15,7 % år 1929 till 8,5 % 1931; i Ungern från 31,7 % 1918 till 10,5 % 1931. Judarnas allmänna situation i Ungern hade för övrigt under århundraden i alla avseenden liknat de polska judarnas situation.

I detta de stora feodalherrarnas land innehade judarna länge rollen av mellanhänder mellan godsägarna och bönderna. En av våra korrespondenter berättar att i slutet av 1800-talet var en viss greve av Palugyay ytterst nära att uteslutas ur den ungerska adelns nationella förbund i Budapest av det skälet att han själv velat sköta om den industriella bearbetningen av sina jordbruksprodukter, särskilt destilleringen av potatisbrännvin; han skall t. o. m. ha tillåtit sig att ombesörja försäljningen. De intellektuella yrkena undantogs inte heller inte från denna typ av fördomar som var lika spridda i den högre aristokratin som bland lågadeln. Kort före dubbelmonarkins fall var det en ungersk storman som föraktfullt uttalade sig om adelsmän som ”för pengar” undersökte halsen på folk de inte kände. En naturlig följd av denna inställning blev att judarna, särskilt i städerna, fick utgöra en klass av förmedlare mellan bönderna och ridderskapet ... Handeln, och i synnerhet detaljhandeln, var i folkets ögon en judisk angelägenhet.

Än idag betraktar det ungerska folket butiken, och allt som har att göra med dess skötsel, som något judiskt, också om butiken i fråga används som ett verktyg i den ekonomiska kampen mot judarna.

En anekdot kan få illustrera denna inställning: en bondkvinna skickar sin son att gå och handla. Hon vill att han skall göra uppköpen i de halvstatliga kooperativen *Mangya* och inte i den judiska affären, så hon säger: ”Piasta, gå till juden, inte till juden som är jude utan till den nya affären.”⁷

Elimineringen av judarna från dess ekonomiska positioner var en procedur som förekom i hela Östeuropa. Judarnas situation blev olidlig. Ungdomen, utklassad och utan varje möjlighet att integreras i det ekonomiska livet, levde i djup nöd. Före det andra kriget fick 40 % av den judiska befolkningen i Polen anlita välgörenhetsinrättningar. Tuberkulosen härjade.

Vi ger ordet till Sektionen för ekonomi och statistik vid det judiska Vetenskapsinstitutet som hade observatörer i områden där desperationen och den totala avsaknaden av hopp om en bättre framtid höll på att kväva den judiska ungdomen. Så här skriver man om Miedzyrzace: ”Situationen för den judiska ungdomen är mycket svår, särskilt för arbetslösa söner och

⁶ Under en tid då småborgerliga judiska och icke-judiska intellektuella föreställer sig Hitler som ensam ansvarig för vår tids antisemitism, en tid då Förenta nationerna i vilka Polen ingår säger sig vilja försvara ”människans rättigheter” kan det ovan sagda vara en nyttig påminnelse. Visst, Hitler organiserar på ett systematiskt sätt den europeiska judenhetens utplånande och personifierar här som annorstädes kapitalismens barbari, men de olika mer eller mindre ”demokratiska” regeringar som följt efter varandra i Polen skulle inte ha haft mycket att lära av honom. Hitlers försvinnande kan inte på något väsentligt sätt förändra judarnas situation. En tillfällig förbättring av deras belägenhet skulle i alla händelser lämna de djupa rötterna till 1900-talets antisemitism intakta.

⁷ *La situation économique des Juifs dans le monde.*

döttrar till handelsmän ty deras föräldrar har inget behov av hjälp. Det är omöjligt att öppna nya affärer. 75 pojkar och 120 flickor i åldrar mellan 15 och 28 år har ingen som helst möjlighet att bli integrerade i landets ekonomiska liv.” För Sulejow (i Lodz vojvodskap) finns det en mer utförlig skildring som är typisk för småstäderna i Polen: nära 50 % av barnen till judiska köpmän arbetar hos sina föräldrar, men uteslutande därför att de inte lyckas finna någon annan sysselsättning 25 % håller på att lära sig ett yrke av något slag och 25 % sitter med händerna i kors. 70 % av barnen till hantverkare stannar i föräldrarnas verkstad trots att dessa nästan helt saknar arbete och mycket väl skulle klara sig utan dem. 10 % är under utbildning till nya yrken, och 20 % har ingenting att göra. Barnen till rabbinerna och tjänstemännen inom den judiska församlingen försöker försäkra sig om en utkomst genom att lära sig något praktiskt yrke. Alla skulle vilja utvandra, 60 % till Palestina, men på grund av den begränsade tillgången på emigrationshandlingar är deras chanser att få göra detta minimala. I alla händelser är de beredda att fara till nord- eller sydpolen bara de kan komma bort från den rådande stagnationen. Allt fler söker sig till hantverksyrken och antalet unga människor inom handeln är minskade.”⁸

B) I Västeuropa

Judenhetens situation, som blivit helt tröstlös i Östeuropa genom feodalismens sammanbrott i kombination med kapitalismens framfart, och som skapade en atmosfär av förkvävning och häftiga motsättningar, fick på något sätt återverkningar över hela världen. Väst- och Central-europa blev skådeplatsen för en väldig våg av antisemitism. Medan begränsningarna av den judiska utvandringen – vars genomsnitt per år sjönk från 155 000 under åren 1901-1914 till 43 657 åren 1926-1935⁹ – allvarligen förvärrade situationen för judarna i Östeuropa, gjorde kapitalismens kristillstånd att till och med denna reducerade invandring blev outhärdlig i Västeuropa. Den judiska frågan får en ojämförlig intensitet, inte bara i emigrationsländerna, utan även i de länder judarna kommer till. Redan före det imperialistiska kriget hade den kraftiga tillströmningen av judiska immigranter skapat en utbredd antisemitism i medelklassen i många länder i Central- och Västeuropa. Det kan räcka att erinra om de stora framgångarna för det antisemitiska socialkristna partiet i Wien och dess ledare Lueger, om den växande antisemitiska vågen i Tyskland (Trietschke) eller Dreyfusaffären. Antisemitismens rötter blev mest uppenbara i Wien som var ett stort centrum för den judiska immigrationen före det första imperialistiska kriget. Den lägre bourgeoisin som ruinerats av monopolkapitalismens framväxt och var på väg att proletariseras blev utom sig inför den kraftiga tillströmningen av judar, till större delen småborgare ur hantverkarklassen.

Efter det första imperialistiska kriget fick man ta emot tiotusentals judiska invandrare, utblottade och utan alla resurser, i länder som Tyskland, Österrike, Frankrike och Belgien. Efterkrigstidens skenbara välstånd gjorde det möjligt för dem att komma in i handeln och hantverkets alla branscher. De som fått sysselsättning i fabriken stannade inte ens särskilt länge där.

Judarnas långa kommersiella förflutna inverkar på deras avkomlingar och efterkrigstidens gynnsamma ekonomiska förhållanden medför en märkbar de-proletariseringprocess, såväl i Europa som i Förenta staterna. De judiska arbetarna försätter även i invandrarländerna att arbeta inom hantverket. I Paris var det av de 21 083 arbetare som 1936 var fackföreningsanslutna 9 253 som arbetade i hemmet.

Den ekonomiska katastrofen 1929 gjorde de småborgerliga judarnas situation olidlig. Översysselsättningen inom detaljhandel, hantverk, och intellektuella yrken blev värre än

⁸ *La situation économique des Juifs dans le monde*, s. 252.

⁹ *Yiddische Ekonomik*, maj-juni 1938.

någonsin. Småborgaren såg med allt större fientlighet på sin judiska konkurrent vars yrkesskicklighet som ett resultat av flera hundra års erfarenhet ofta gjorde det lättare för honom att klara sig igenom ”dåliga tider”. Antisemitismen fick till och med gehör bland hanverksarbetarna, ett skikt som sedan gammalt stod under inflytande från den lägre bourgeoisin.

Det är alltså felaktigt att anklaga storkapitalet för att ha fött fram antisemitismen. Det stora kapitalet nöjde sig med att nyttja den antisemitism som fanns bland de småborgerliga massorna. Antisemitismen blev en av grundstenarna i den fascistiska ideologin. Med hjälp av myten om ”den judiska kapitalismen” försökte det stora kapitalet mobilisera massornas antikapitalism i sin egen tjänst. Förutsättningarna för agitationen mot de judiska kapitalisterna fanns i antagonismen mellan monopolkapitalet och det spekulativt-kommersiella kapitalet dit judarnas kapital i huvudsak hörde. Det spekulativa handelskapitalets skandaler är förhållandevis mer kända för allmänheten, särskilt börsskandaler. Detta gör det möjligt för monopolkapitalet att leda över småbourgeoisins hat, och hatet från en del av arbetarna, till ”den judiska kapitalismen”.

C) Rasismen

”Ideologien är en process som den så kallade tänkaren visserligen bedriver medvetet men med en falsk medvetenhet. De krafter som i verkligheten driver honom är hela tiden okända för honom, annars vore det inte fråga om en ideologisk process. Han tänker dessutom i termer av falska eller skenbara drivkrafter.” (Engels till Mehring, 14 juli 1893). Hittills har vi ägnat oss åt att försöka förstå de egentliga grunderna för vår tids antisemitism. För att inse vikten av antisemitismens ”falska eller skenbara drivkrafter” räcker det med att betänka den roll för antisemitismens utveckling som spelats av det eländiga dokument som förfärdigats av den tsaristiska Okhran; les Protocoles des Sages de Sion. Idag spelar i den hitlerska propagandan den verkliga orsaken till antisemitismen i Västeuropa, den ekonomiska konkurrensen inom den lägre bourgeoisin, ingen som helst roll. Däremot åberopar sig Hitler ständigt i sina tal på de mest fantastiska tankegångarna i ur Protocoles des Sages de Sion, ”Den internationella judaismens planer för herraväldet över universum”. Vi skall alltså i det följande ta upp denna mystiska och ideologiska beståndsdel i antisemitismen.

Religionen utgör det mest typiska exemplet på en ideologi. Dess egentliga drivkrafter är att söka på det prosaiska område som utgörs av en klass materiella intressen, men de skenbara drivkrafter återfinns på mer esoteriska plan. Den Gud som lät den engelska aristokratin och Karl I hemsökas av Cromwells fanatiska puritaner var emellertid ingenting annat än en återspeglning eller en symbol för de engelska böndernas och den engelska bourgeoisins klassintressen. Varje religiös revolution är i grund och botten en social revolution.

Det är kollisionen mellan den intensiva utvecklingen av produktivkrafterna och konsumtionens snäva gränser som utgör den verkliga drivkraften för imperialismen, kapitalismens högsta stadium. Men det är rasen som tycks vara dess mest typiska skenbara drivkraft. Rasismen är i första hand en ideologisk förklädning för den moderna imperialismen. ”Rasen som kämpar för sitt livsrum” är ingenting annat än en återspeglning av det ständiga kravet på expansion som kännetecknar finans- och monopolkapitalismen.

Om huvudmotsättningen inom kapitalismen, motsättningen mellan produktionen och konsumtionen, tvingar den högre bourgeoisin att kämpa för att erövra yttre marknader i andra länder tvingar den också den lägre bourgeoisien att kämpa för en utvidgning av den inhemska marknaden. Avsaknaden av avsättningsområden utomlands för de stora kapitalisterna åtföljs av avsaknad av inhemska avsättningsområden för de små kapitalisterna. Högborgerligheten kämpar vilt mot sina konkurrenter på den utländska marknaden och småborgarna slåss med

samma oförsonlighet mot sina konkurrenter på den inhemska marknaden. Den *yttre rasismen* ledsagas av den *inre*. De kapitalistiska motsättningarnas oförlikneliga skärpning under 1900-talet medför en växande intensifiering av såväl den *yttre* som *den inre rasismen*.

Judenhetens starka och historiskt betingade inriktning på handel och hantverk gör den till den främsta fienden för den lägre bourgeoisin på den inhemska marknaden. Det är alltså judaismens småborgerliga karaktär som gör den så förhatlig för småborgerligheten. Judaismens förhistoria har ett avgörande inflytande på judenhetens sociala sammansättning, men dess inverkan på folkets sätt att uppfatta judarna är inte mindre betydelsefull. I folkets ögon förblir juden den klassiska representanten för ”penningmakten”.

Detta är ett centralt faktum, ty den lägre bourgeoisin är inte bara en *kapitalistisk* klass, dvs. en klass som uppvisar alla kapitalistiska tendenser i *miniatyr*; den är samtidigt *antikapitalistisk*. Den är starkt, om än på ett oartikulerat sätt, medveten om att den utarmas och plundras av det stora kapitalet. Men dess hybrida karaktär, dess ställning som mellanklass (”interklasse”) hindrar den från att urskilja samhällets egentliga struktur liksom kapitalets sanna väsen. Den är oförmögen att se de tendenser som styr den sociala utvecklingen, ty den har en föräning om att denna utveckling inte kan vara annat än förödande för den själv. Den vill vara antikapitalistisk utan att upphöra att vara kapitalistisk. Den vill avlägsna *det dåliga* i kapitalismen, dvs. de tendenser som utarmar den själv, men vill samtidigt bevara *det goda* i kapitalismen som tillåter den att leva och bli rik. Men eftersom det inte finns någon kapitalism som äger de *goda* egenskaperna men inte de *dåliga* blir småborgerligheten tvungen att uppfinna en sådan kapitalism. Det är ingen slump att bourgeoisin har uppfunnit *superkapitalismen*, som en avart av kapitalismen, som kapitalismens sämre jag. Det är ingen slump att dess teoretiker, i synnerhet Proudhon,¹⁰ gör sig stor möda att bekämpa ”det skadliga spekulativa kapitalet” och talar vackert om ”den nyttiga produktiva kapitalismen”.

De nazistiska teoretikernas försök att göra en distinktion mellan ”det nationella produktiva kapitalet” och ”det parasitiska judiska kapitalet” är väl det sista som åstadkommit i den vägen. Den judiska kapitalismen är ett mycket användbart begrepp för myten om *den dåliga kapitalismen*. Föreställningen om de rika judarna är djupt förankrad i massornas medvetande. Det enda som behövs är att genom förslagen propaganda aktualisera bilden av ockerjuden som bönder, småborgare och godsägare länge kämpade mot. Småborgerligheten och det skikt av arbetarna som varit beroende av honom låter sig lätt påverkas av en dylik propaganda och går in i ”den judiska kapitalismens” fälla.

Ur historisk synvinkel innebär rasismens framgångar att kapitalismen lyckas kanalisera massornas antikapitalistiska medvetande mot en tidigare form av kapitalism som inte längre existerar annat än som rudiment; dessa rudiment är emellertid tillräckligt urskiljbara för att ge myten ett visst sken av giltighet.

Som framgått är rasismen sammansatt av en mängd artskilda element. Den är ett uttryck av storkapitalets expansionsvilja. Den uttrycker småborgerlighetens hat mot ”främmande” inslag på den inhemska marknaden, men samtidigt dess antikapitalistiska tendenser.

Det är i egenskap av kapitalistiskt element som den lägre bourgeoisin bekämpar den judiska konkurrenten, och i egenskap av antikapitalistiskt element den kämpar mot det judiska kapitalet. Rasismen avleder massornas antikapitalism och riktar in den mot ett passerat stadium av kapitalismen som bara finns kvar i rudimentära former.

En vetenskaplig analys må kunna särskilja rasismens olika beståndsdelar, men den rasistiska ideologin bör framstå som en absolut enhetlig doktrin. Rasismen har nämligen funktionen att

¹⁰ Jmfr. den proudhonska utopin om gratiskrediten.

smälta samman alla klasser i en *ras-gemenskap* som är riktad mot andra raser. Den rasistiska myten försöker framstå som ett helt, med osynliga förbindelser till sina ofta mycket olikartade rötter. Den tenderar att göra en odelbar fusion av sina enskilda element.

Därför gäller om den yttre rasismen, imperialismens ideologiska skepnad, att den i sig inte med nödvändighet måste uppvisa en antisemitisk karaktär. Men nödvändigheten av enhetlighet gör att den i allmänhet är antisemitisk. Massornas antikapitalism kanaliseras först mot judaismen och riktas därefter in mot den yttre fienden som görs liktydig med judaismen. ”Den germanska rasen” måste bekämpa *juden*, dess huvudfiende i alla hans förklädnader – bolsjevismen och liberalismen och, utanför landet, den anglosaxiska plutokratien samt den internationella bolsjevismen.

Hitler anger i *Mein Kampf* att det är nödvändigt att ge alla fiender ett gemensamt utseende, annars finns det en risk att massorna funderar för mycket över skillnaderna mellan olika fiender. Detta visar att rasismen är en myt och inte en doktrin. Den kräver tro, men skyr tänkandet som pesten. Antisemitismen fungerar som ett slags kitt som håller samman alla rasismens disparata element.

Liksom det är nödvändigt att smälta samman alla klasser till en *enda* ras är det också nödvändigt att denna ras endast har en enda fiende, *den internationella juden*. Rasmyten är med nödvändighet åtföljd av sin motsats (”négatif”), antirasen, *juden*. Rasgemenskapen är uppbyggd på hatet mot *juden*, ett hat vars rötter är att söka i en gången tid, i den period då *juden* verkligen var en främmande kropp och ett hot för alla klasser. Historiens ironi ser till att den mest utstuderade antisemitiska ideologi som någonsin existerat börjar spridas med framgång just i det ögonblick *judaismen* håller på att bli assimilerad ekonomiskt och kulturellt. Men som alla historiens ironier är denna till synes paradoxala utveckling högst begriplig. Under den period då det var ogörligt att assimilera *juden*, den period då han verkligen representerade kapitalet, då var han oumbärlig för samhället. Då var det uteslutet att förgöra honom. Nu när det kapitalistiska samhället ser avgrunden öppna sig försöker det återuppväcka *juden*, och hatet mot *juden*. Men det är just på grund av att *judarna* inte innehar den roll man tillskriver dem som antisemitismen kan bli så omfattande. Den judiska kapitalismen är en myt, det är därför den är så lätt att besegra. Men genom att besegra sin motsats (”négatif”) river rasismen ner grunderna för sin egen existens. I och med att den judiska kapitalismens gengångare tynar bort framträder den kapitalistiska verkligheten i hela sin fulhet. De sociala motsättningarna som för en tid skymts undan av rasberusningens rökriddar framträder på nytt i all sin skärpa. I längden är myten maktlös inför verkligheten.

Trots den skenbara homogeniteten avslöjar rasismens egen utveckling just den ekonomiska, sociala och politiska omvandling den strävar att dölja. För att kunna skaffa sig den nödvändiga utrustningen för kampen för sitt livsrum, det imperialistiska kriget, måste stor-kapitalet först och främst slå ned sin inre fiende, proletariatet. Det är den lägre medelklassen och de som blivit utklassade ur proletariatet som får utgöra stöttrupperna och spräcka proletariatets ekonomiska och politiska organisationer. Rasismen uppträder sålunda till en början som den lägre medelklassens ideologi. Dess program återspeglar denna klass intressen och illusioner. Det utlovar kamp mot superkapitalismen, mot trusterna, mot börserna, de stora varuhusen osv. Men så snart som kapitalet lyckats splittra proletariatet med hjälp av den lägre bourgeoisie blir småborgarna en odräglig börda. Krigsförberedelserna förutsätter ju att småföretagen avskaffas utan förskoning, att trusterna får en gynnsam utveckling samt att en intensiv proletarisering sker. Dessa militära förberedelser fordrar stöd, eller åtminstone en sorts neutralitet, från proletariatet, den viktigaste produktionsfaktorn. Följaktligen tvekar inte kapitalet att på det mest cyniska sätt bryta sina högtidliga löften och brutalt strypa småborgerligheten. Nu börjar rasismen bemöda sig om att behaga proletariatet, att framstå som en radikal ”socialistisk” rörelse. Det är här sammankopplingen *judaism-kapitalism* har

den viktigaste funktionen. Beslagtagandet av judiska kapitalisters egendom får bli garanti och borgen för rasismens antikapitalistiska strävan. Monopolkapitalismens opersonliga karaktär, i motsats till de judiska företagens vanligen personliga (och ofta spekulativa) prägel, underlättar genomförandet av detta bedrägeri. Mannen på gatan urskiljer lättare den ”verkliga” kapitalisten, köpmannen, fabriksägaren, börsspekulanten än den ”aktiebolagets aktningvärda direktör” som man talar om som ”en oumbärlig produktionsfaktor”. Så kommer den rasistiska ideologin fram till följande identitetsrelationer: judaism=kapitalism; rasism=socialism; ekonomi styrd mot krig=socialistiskt styrd ekonomi.

Det går inte att komma ifrån att betydande skikt bland arbetarna, berövade sina organisationer och förblindade av Hitlers yttre framgångar som de var, har låtit sig luras av den rasistiska mytologin – liksom tidigare småborgerligheten. Bourgeoisin tycks för en tid ha uppnått sitt mål. De besinningslösa förföljelserna av judarna över hela Europa tycks tyda på rasismens ”slutgiltiga” seger, på den internationella judenhetens oåterkalleliga nederlag.

D) Angående den judiska rasen

Den ras-”teori” som för närvarande dominerar är ingenting annat än ett försök att ge rasismen ett ”vetenskapligt” rättfärdigande. Den är helt i avsaknad av varje vetenskapligt värde. För att bli övertygad om det behöver man bara begrunda de beklämmande akrobatkonster rasismens teoretiker hänger sig åt när de skall på visa släktskapen mellan ”germaner” och japaner, eller den inneboende antagonismen mellan ”den heroiska germanska andan” och ”den anglosaxiska köpslagarsjälens”. Montadons utgjutelser om ”avprostiterandet” av den judiska ”folksjälens” genom ... tvånget att bära davidsstjänor är förvisso inte mera värda. Att vissa ”lärdar” faktiskt prostituerar sig hos rasismen erbjuder ett sällsamt skådespel i sitt totala förnekande av all mänsklig värdighet. Dock är detta bara en slutprodukt av utvecklingen inom den borgerliga vetenskapen som redan under den demokratiska ordningen var allt annat än objektiv.

Rasisternas produkter bör emellertid inte hindra oss från att undersöka i vad mån det är nödvändigt att tala om en judisk ras. Dock förhåller det sig så att även det mest ytliga studium av frågan leder till slutsatsen att judarna i själva verket utgör en blandning av helt skilda raser. Det är självfallet judenhetens liv i Diasporan som är huvudorsaken till detta. Men t.o.m. i Palestina utgjorde judarna långt ifrån någon ”ren ras”. Om man bortser från att israeliterna enligt bibeln vid sitt uttåg ur Egypten tog med sig en mängd egyptier, och att Strabon ansåg dem vara av egyptiskt ursprung, är det nog att erinra sig hur många olika raser som slagit sig ner i Palestina: hittiter, kananéer, filistéer, (”arier”), egyptier, fenicier, greker och araber. Judéen var, enligt Strabon, befolkat av fenicier, egyptier och araber. Utvecklandet av den judiska proselytismen under den grekiska och romerska tiden bidrog kraftigt till judenhetens blandade karaktär. Församlingen i Antiokia utgjordes till stor del av proselyter. Proselytismen upphörde aldrig helt under efterföljande perioder. Slavar omvändes med tvång till judaismen. Kazarerna och andra raser och folkgrupper blev också omvända under loppet av den långa Diasporan, vilket har inneburit lika många faktorer som bidragit till att göra judenheten till ett typiskt konglomerat av raser.

Nu finns det ingen som helst homogenitet ur rashänseende mellan t.ex. de jemenitiska judarna och judarna från Daghestan. De första tillhör den orientaliska typen medan de andra tillhör den mongoliska rasen. Det finns svarta judar i Indien, etiopiska judar (*falasha*), ”troglodytiska” judar i Afrika. Den fundamentala skillnad som finns t.ex. mellan de jemenitiska judarna och judarna från Daghestan uttömmar emellertid inte frågan. Nio tiondelar av dagens judar är nämligen judar som bor i östra Europa eller som härstammar från judar därifrån. Finns det en östeuropeisk judisk ras? Så här svarar den antisemitiska teoretikern Hans Gunther: ”Den östliga judenheten som utgör närmare nio tiondelar av judarna i dag består av judar från Ryssland, Polen Galizien, Ungern, Österrike och Tyskland, liksom större delen av judarna i

Nordamerika samt även i Västeuropa utgörs av en blandning av förasiatiska (vorderasiatisch), orientaliska, baltiska, inomasiatiska (innerasiatisch), nordiska, hamitiska och negroida raser” (Rassen-kunde des jüdisches Volkes). Enligt undersökningar man företagit i New York var, av 4 232 judar:

	män	kvinnor
mörka	52,62 %	56,94 %
ljusa	10,42 %	10,27 %
mellanblonda	36,96 %	32,79 %

14,25 % av männen och 12,70 % av kvinnorna hade så kallad judisk näsa, som helt enkelt är den vanliga näsan i Mindre asien, särskilt bland armenier. Samma näsa är mycket vanlig hos människor runt Medelhavet, liksom bland bajrare (som tillhör den dinariska rasen). Dessa kortfattade anmärkningar gör att vi kan avfärda ”den judiska rasen” som ett ofruktbart begrepp. Den judiska rasen är en myt. Däremot är det berättigat att säga att den blandning av raser judarna utgör är en annan än de blandningar de flesta europeiska folk består av, särskilt det slaviska och det germanska.

Det är emellertid inte så mycket judarnas antropologiska karakteristiska som särskiljer dem från andra folk, utan snarare deras fysiologiska, patologiska och i synnerhet deras psykiska egenskaper.

Det är i första hand judenhetens ekonomiska och sociala funktion genom historien som förklarar detta fenomen. I hundratals år var judarna stadsbor och ägnade sig åt handel. Den typiska juden är i långt högre grad en produkt av denna månghundraåriga roll än av någon rasegenskap. Judarna har sugit upp en mängd skilda raselement, men alla dessa element har stått under inflytande av de specifika villkor judarna levde i, vilket med tiden framkallade den s.k. ”judiska typen”. Den är ett resultat av en långvarig ekonomisk och social selektionsprocess. Egenskaper som svag kroppsbyggnad, benägenhet att få vissa sjukdomar, t.ex. sockersjuka, nervositet, specifik hållning m.m. är inte rasbetingade egenskaper utan effekter av en specifik ställning i samhället. Ingenting kan vara mer orimligt än att förklara t.ex. judarnas benägenhet att syssla med handel, eller vanan att göra abstraktioner, genom att hänvisa till deras ras. Överallt där judarna assimileras, över allt där de upphör att vara en klass förlorar de strax dessa kännetecken. Där de rasistiska teoretikerna tror sig stå inför en ”sann ras” befinner de sig därför i själva verket inför en grupp av människor vars specifika drag i första hand är ett resultat av de samhälleliga villkor de levt under i hundratals år. En förändring i de sociala villkoren skulle naturligtvis medföra att judarnas ”rasegenskaper” försvann.

E) Sionismen

Sionismen föddes i skenet av mordbränderna under pogromerna i Ryssland 1882 och i stormarna kring Dreyfus-affären – två händelser som anger hur svårartat det judiska problemet blivit vid slutet av 1800-talet.

Den snabba kapitaliseringen av den ryska ekonomin efter reformen år 1863 gör situationen ohållbar för de många judarna i småstädernas judemassor. I Västeuropa börjar medelklassen som far illa av den kapitalistiska koncentrationen vända sig mot judarna som genom att konkurrera med dem förvärrar deras situation. I Ryssland bildas föreningen ”Sions Vänner”. Leo Pinsker skriver ”Själv-emanciperingen” där han förordar ett återvändande till Palestina, den judiska frågans enda tänkbara lösning. I Paris är baron Rothschild i likhet med alla andra judiska magnater föga entusiastisk över massorna av judiska immigranter som anländer till Västeuropa och börjar intressera sig för tanken på en judisk kolonisation av Palestina. Att hjälpa sina ”vanlottade bröder” att återvända till ”förfädernas” land, dvs. ge sig iväg så långt

bort som möjligt, är något som bourgeoisin i Västeuropa gärna gör – med rätta fruktar man den stigande vågen av antisemitism. Någon tid efter det Pinskers bok kommit ut bevittnar i Paris en judisk journalist från Budapest, Theodor Herzl, de antisemitiska manifestationerna som framkallats av Dreyfus-affären. Han skrev ”der Judenstaat” som än i dag är den sionistiska rörelsens evangelium. Från första början uppträder sionismen som en rektion hos den judiska småborgerligheten (som utgör judaismens kärna) som drabbades hårt av den växande antisemitismen, kastades från det ena landet till det andra och som försökte nå det Förlovade Landet för att dra sig undan de stormar som sveper över den moderna världen.

Sionismen är således en mycket ung rörelse, den yngsta av alla nationella rörelser i Europa. Detta hindrar den emellertid inte från att i mycket högre grad än andra nationalistiska förkunnelser göra anspråk på ett mycket avlägset förflutet. Fastän sionismen i verkligheten är en produkt av kapitalismen i dess sista fas hävdar den att den har sitt ursprung i ett mer än två tusen år gammalt förflutet. Sionismen är väsentligen en reaktion mot den situation judenheten försatts i genom feodalismens sammanbrott i förening med kapitalismens degeneration, men själv påstår den sig vara en reaktion på ett tillstånd som rått allt sedan Jerusalems fall år 70 f. Kr. Att erinra om när rörelsen uppstod är naturligtvis det bästa svaret på dessa pretentioner. Hur kan man förresten tro att botemedlet till en olycka som funnits i två tusen år inte skulle ha kunnat uppträda förrän på det nittonde århundradet? Men som alla nationalistiska läror, och mer energiskt än någon annan, betraktar sionismen det förflutna med nuets ögon. Det är för övrigt också så den deformerar nuet. På samma sätt som man för franska barn beskriver Frankrike som om det existerat allt sedan Vercingetorix Gallien, så som man för barnen i Provence beskriver de segrar som kungarna från Ile-de France vann över deras förfäder som om de varit deras segrar – på samma sätt försöker sionismen skapa en myt om den eviga judaismen, sedan eviga tider föremål för samma förföljelser.

Sionismen betraktar Jerusalems fall som orsaken till judarnas ”förskingring” och följaktligen som ursprunget till judarnas alla olyckor i det förflutna, i nuet och i framtiden. ”Källan till det judiska folkets alla lidanden är förlusten av dess historiska fosterland och dess spridning över världens länder” deklarerar Poaleijons marxistiska delegation vid den holländsk-skandinaviska kommittéen. Sedan judarna med våld blivit skingrade av romarna fortsätter deras sorgliga historia. Judarna som var bortdrivna från sitt fosterland ville inte (ack, du sköna fria vilja) assimileras. Uppfyllda som de var av sin ”nationella samhörighet”, av ”en högtstående moralisk känsla” och av en ”oförstörbar tro på en enda Gud”¹¹ motstod de alla tillfällen att assimileras. Deras enda hopp under dessa mörka dagar – som varade i två tusen år – var visionen om att återvända till sitt gamla fosterland.

Sionismen har aldrig på allvar ställt sig frågan: hur kommer det sig att judarna aldrig under dessa två tusen år gjort något försök att bege sig till detta fosterland? Hur kommer det sig att man har behövt vänta till slutet av 1800-talet för att av Herzl bli övertygad om det nödvändiga i detta företag? Hur kommer det sig att Herzls föregångare, som Sabetai Zavi, blev behandlade som falska profeter? Varför blev Sabetai Zevis anhängare så hästskt förföljda av den ortodoxa judendomen?

Givetvis tar man sin tillflykt till religionen när man skall besvara dessa intressanta frågor. ”Så länge som massorna trodde att de måste stanna i Diasporan till dess Messias anlande var det nödvändigt att lida i tysthet” säger Zitlovski¹² vars sionism för övrigt är ganska villkorlig. Men denna förklaring förklarar ingenting. Vad vi vill veta är ju just varför de judiska massorna trodde att de måste invänta Messias för att kunna ”återvända till hemlandet”.

¹¹ Ben Adir, ”Antisemitisme”, *Algemeine Yidische Encyklopedie*

¹² Zitlovski (H. Jitlovski), *Der socialism un di nationale Frage*, på yiddish, New York, 1908.

Religionen är ett ideologiskt uttryck för sociala intressen och måste med nödvändighet svara mot dessa. I dag utgör religionen ingalunda något hinder för sionismen.¹³

Men, så länge som judenheten var inkorporerad i det feodala systemet var ”drömmen om Sion” just en dröm, ingenting annat, och svarade inte mot något verkligt intresse hos judenheten. Den judiska krogvärden eller ”arrendatorn” i Polen på 1500-talet hade lika litet några planer på att ”återvända” till Palestina som den judiska miljonären i Amerika har i dag. Judarnas religiösa messianism skilde sig på intet sätt från de messianska drag man finner i andra religioner. De judiska pilgrimer som begav sig till Palestina möttes där av katolska, grekisk-ortodoxa, och muhammedanska pilgrimer. För övrigt var det mindre ”återkomsten till Palestina” än tron på återuppbyggnaden av templet som låg till grund för denna messianism.

De idealistiska tolkningarna av sionismen är naturligtvis alla oskiljaktliga från dogmen om den eviga antisemitismen. ”Så länge som judarna befinner sig i Diasporan kommer de att vara hatade av *de infödda*.” Detta betraktelsesätt som är mycket väsentligt för sionismen, dess ryggrad skulle man kunna säga, kan naturligtvis ha en något modifierad form inom dess olika riktningar. Sionismen överför den moderna antisemitismen till alla föregående historiska perioder och besvärar sig inte med att studera antisemitismens olika former, dess utveckling. Men, som vi sett, har judenheten under olika historiska epoker ingått i överklassen och behandlats som den. Emellertid är sionismens källor att söka i att det varit omöjligt att assimileras, på grund av den ”eviga” antisemitismen och på grund av strävan att slå vakt om ”judaismens skatter”.¹⁴

I verkligheten är den sionistiska ideologin, som varje annan ideologi, ingenting annat än ett indirekt uttryck för vissa klassintressen. Den är en ideologi för den judiska småborgerligheten som manglas sönder mellan den krossade feodalismen och den förfallande kapitalismen. Att avfärda sionismens ideologiska fantastier är naturligtvis inte att förneka de reella behov som kommit den att födas. Det är den moderna sionismen, inte den mytiska ”eviga” antisemitismen som är den starkaste tillskyndaren av sionismen. Och följaktligen blir den väsentliga frågeställningen i vad mån sionismen kan lösa, inte ”det eviga judiska problemet”, men ”den judiska frågan vid tiden för kapitalismens förfall”.

Sionismens teoretiker jämför gärna sionismen med andra nationella rörelser. Men bakgrunden till egentliga nationella rörelser är en helt annan än sionismens. Den europeiska bourgeoisins nationella rörelse är en följd av kapitalismens utveckling – den återspeglar bourgeoisins strävan att skapa en nationell bas för produktionen, att utplåna resterna från feodalismen. Den europeiska bourgeoisins nationella rörelse är intimt förknippad med kapitalismens uppåtgående fas. Men, under 1800-talet, då de nationalistiska rörelserna var som starkast, var den judiska bourgeoisin djupt assimilationsvänlig. Den ekonomiska process ur vilken de moderna nationerna stammar erbjöd också förutsättningar för den judiska bourgeoisins integration i den borgerliga nationen.

Först när den process som formar nationerna lider mot sitt slut, när produktivkrafterna får för trångt inom de nationella gränserna, – först då börjar judarna stötas ut ur det kapitalistiska samhället, då börjar den moderna antisemitismen utvecklas. Utplånandet av judaismen löper jämsides med kapitalismens degenerationsprocess. Sionismen är långt ifrån en produkt av produktivkrafternas utveckling, den är en konsekvens av att denna utveckling fullständigt avstannade, en följd av kapitalismens förstening. Den nationella rörelsen är en produkt av kapitalismens uppgångsperiod, sionismen är en produkt av den imperialistiska perioden. 1900-talets judiska tragedi är en direkt konsekvens av kapitalismens förfall.

¹³ Det finns ett borgerligt religiöst-sionistiskt parti (Misrakhi) och ett religiöst-sionistiskt arbetarparti (Poalé-Misrakhi).

¹⁴ Adolf Böhm, *Die Zionistische Bewegung*, Tel-Aviv, Jerusalem, 1935-1937, kap. III.

Och här ligger det väsentligaste hindret för ett förverkligande av sionismen. Kapitalismens förfall som ligger till grund för sionismens utveckling är samtidigt orsaken till att sionismen är omöjlig att förverkliga. Den judiska bourgeoisin måste skapa en helt ny nationell stat, försäkra sig om den materiella ramen för produktiv-krafternas utveckling just vid den tidpunkt då förutsättningarna för en sådan utveckling för länge sedan har upphört att existera. Kapitalismens urartade tillstånd som till den grad skärpt den judiska frågan gör också att en lösning efter sionismens linjer är en omöjlighet. Detta är inte ägnat att förvåna. Man kan inte utrota en sjukdom utan att utrota dess orsaker. Sionismen vill lösa den judiska frågan utan att krossa kapitalismen som är den väsentliga källan till judarnas lidanden.

Mot slutet av 1800-talet, vid den tid då det judiska problemet bara började framträda i hela sin omfattning lämnade 550 000 judar årligen sina ursprungsländer. Mellan 1881 och 1925 är det nära 4 miljoner judar som byter hemland. Trots dessa enorma tal har judenheten i Östeuropa vuxit från 6 till 8 miljoner.

Inte ens medan kapitalismen fortfarande utvecklades, inte ens när länderna på andra sidan Atlanten fortfarande tog emot utvandrarerna fanns det därför någon möjlighet att ens börja på en lösning (i ordets sionistiska mening). Den judiska befolkningen långt ifrån minskade, den uppvisade i stället en ful benägenhet att växa. För att börja lösa den judiska frågan, dvs. verkligen börja förflytta de judiska massorna skulle det krävas att invandrarländerna absorberade åtminstone något mer än den naturliga folkökningen inom den diasporiska judenheten, nämligen minst 300 000 judar om året. Före det imperialistiska kriget, då möjligheterna att utvandra fortfarande var goda, då alla högt utvecklade länder, som t.ex. Förenta staterna, tog emot invandrare i massor lyckades man emellertid aldrig nå upp till sådana siffror, och hur kan man då inbilla sig att detta vore möjligt att förverkliga i en tid då kapitalismen befinner sig i ett oavbrutet kristillstånd, i en period av nästan oupphörliga krig?

Nog finns det tillräckligt med fartyg i världen för att transportera hundratusentals, ja miljoner, judar. Men om alla länder har stängt sina hamnar beror det på att det finns en överproduktion av arbetskraft, liksom en överproduktion av varor. Tvärt emot Malthus teori, enligt vilken det fanns för många människor på jorden därför att det var ont om produkter är det överflödet av produkter som är orsaken till människornas "överflödighet". Genom vilket mirakel skulle, i en tid då världens marknader alla är mättade, en tid då arbetslösheten över allt är en kronisk företeelse, genom vilket mirakel skulle något land hur stort och rikt den än var (vi bortser nu de villkor som är specifika för det fattiga och lilla Palestina) kunna utveckla produktivkrafter nog för att varje år ta emot 300 000 invandrare? I själva verket minskar möjligheterna för judarna att utvandra i samma takt som detta blir mera nödvändigt. De orsaker som verkar för emigration är de samma som gör den omöjlig att förverkliga. De stammar alla ur kapitalismens förfall.

Det är också ur den väsentliga motsättning mellan *nödvändigheten* och *möjligheten* av emigration som sionismens politiska svårigheter framspringer. Den period då de europeiska nationerna utbildas var också en period av intensiv kolonisation av länder i andra världsdelar. Det var i mitten på 1800-talet, den europeiska nationalismens guldålder, som Nordamerika koloniserades. Under denna period började även Sydamerika och Australien att utvecklas. Stora områden av jorden var fortfarande herrelösa och lämpade sig väl för att ta emot miljonerna av emigranter från Europa. Vid denna tid funderade judarna inte alls, eller föga, på att emigrera.

I dag är hela världen koloniserad, industrialiserad och uppdelad mellan olika imperialistiska makter. Överallt stöter de judiska emigranterna samman med "de inföddas" nationalism och den rådande imperialistiska makten. I Palestina kolliderar den judiska nationalismen med den allt aggressivare arabiska nationalismen. Palestina har blivit rikare genom den judiska

invandringen, och även detta ökar den arabiska nationalismens intensitet. Den ekonomiska utvecklingen av landet resulterar i att den arabiska befolkningen växer, att den undergår en social differentiering och att en nationell kapitalism växer fram. För att övervinna arabernas motstånd behöver judarna den engelska imperialismen. Men dess ”stöd” är lika farligt som arabernas motstånd. Den engelska imperialismen ser gärna att en mindre judisk grupp immigrerar för att bli en motvikt till den arabiska befolkningen, men den motsätter sig bestämt en stor judisk befolkning i Palestina, en industriell utveckling och ett växande proletariat. Den utnyttjar bara judarna för att motverka det arabiska hotet och gör allt för att skapa svårigheter för en judisk immigration.

De växande svårigheterna med arabernas motstånd utökas med den brittiska imperialismens infama spel. Nu skall vi bara ta upp ytterligare en konklusion av de grundförutsättningar som föreligger. På grund av den palestinska ekonomins med nödvändighet artificiella karaktär, på grund av det osannolika i en snabb och ostörd utveckling av ekonomin under vår tid kräver den sionistiska kolonisationen ansenliga kapital. Sionismen fordrar allt större offer av världens judar. Men så länge som judarnas situation i Diasporan är mer eller mindre dräglig finns det ingen grupp av judar som känner det som nödvändigt att göra dessa uppoffringar. I samma stund som de judiska massorna upplever ett behov av ett ”fosterland”, i samma stund som förföljelserna ökar i intensitet minskar judarnas möjlighet att medverka till den sionistiska uppbyggnaden.” Ett starkt judiskt folk i Diasporan är en nödvändig förutsättning för den palestinska återuppbyggnaden”, säger Ruppin. Men så länge som judarna är starka i Diasporan har de inget behov av att Palestina byggs upp. När detta behov blir kännbart finns det inte längre någon möjlighet att uppfylla det. Det vore svårt att begära av de europeiska judarna som har ett tvingande behov av att emigrera att de skall göra något för uppbyggnaden av Palestina. Den dag då de skulle ha möjlighet till det har deras entusiasm för uppgiften med all sannolikhet minskat betydligt.

Det är naturligtvis inte uteslutet att sionismen blir ganska framgångsrik i den meningen att det skapas en judisk majoritet i Palestina eller till och med en ”judisk stat”, dvs. en stat som är helt underställd den amerikanska och brittiska imperialismen. Det skulle i så fall på sätt och vis innebära en återgång till det tillstånd som rådde i Palestina före Jerusalems förstörelse och, i denna mening, vara ”en gottgörelse för den tvåtusenåriga oförrätten”. Men en sådan liten ”oberoende” judisk stat mitt i världens Diaspora skulle bara skenbarligen vara en återgång till sakernas tillstånd före år 70. Det skulle inte ens vara början till en lösning av den judiska frågan. Den judiska Diasporan under romartiden stod på en solid ekonomisk grund, judarna hade en viktig ekonomisk roll på den tiden. Förekomsten eller frånvaron av en palestinsk metropol var för den tidens judar av sekundär betydelse. I dag rör det sig inte om att skapa judarna ett politiskt eller religiöst centrum (som Ahad Haam ville). Det rör sig om att rädda judenheten från den utplåning som står för dörren i Diasporan. På vilket sätt skulle förekomsten av en liten judisk stat i Palestina förändra någonting i de tyska eller polska judarnas situation? Och även om man tänker sig att alla judar i världen i dag skulle ha varit palestinska medborgare, skulle då Hitlers politik ha sett annorlunda ut? Man måste vara offer för en obotlig enfald för att, särskilt just nu, tro att skapandet av en liten judisk stat i Palestina på något som helst sätt skulle förbättra situationen för världens judar. Situationen skulle, efter uppkomsten av en judisk stat i Palestina, likna det förhållande som gällde under den romerska tiden endast i den bemärkelsen att *i båda fallen har förekomsten av en liten judisk stat i Palestina ingen som helst betydelse för situationen för judarna i Diasporan*. Under romartiden var den diasporiska judenhetens ekonomiska och sociala ställning mycket stark – och när den judiska staten upphörde att finnas försämrade denna på intet sätt. I dag är situationen för judarna i världen mycket dålig – och skapandet av en judisk stat i Palestina skulle ingalunda förbättra den. För båda fallen gäller att judarnas situation inte alls är

beroende av en judisk stat i Palestina, utan är en funktion av den allmänna ekonomiska, sociala och politiska situationen i världen. Även om man antar att den sionistiska drömmen förverkligades och att ”de tvåtusenåriga oförrätterna” kompenseras – och det vore en lång, lång väg att gå – skulle situationen för världens judenhet alls icke förändras av detta. Templet skulle kanske bli uppbyggt men de trogna skulle ännu lida.

Sionismens historia är i sig den bästa illustrationen till de oöverstigliga svårigheter den möter. Dessa svårigheter är ytterst en följd av den grundläggande motsättningen den rymmer: motsättningen mellan den växande nödvändigheten av att lösa den judiska frågan och den växande omöjligheten att lösa den inom den degenererade kapitalismens villkor. Omedelbart efter det imperialistiska kriget mötte den judiska emigrationen inga större hinder. Trots detta var det förhållandevis få som utvandrade – de ekonomiska förhållandena i de kapitalistiska länderna efter kriget gjorde att behovet av att emigrera inte var särskilt starkt. För övrigt var det just på grund av att invandringen var av ganska ringa omfattning som den brittiska regeringen inte kände sig nödsakad att försvåra judarnas tillträde till Palestina. Under åren 1924-, 1925-1926 öppnade den polska bourgeoisin en ekonomisk offensiv mot de judiska massorna. Under dessa år förekommer också en betydande immigration till Palestina. Men denna kraftiga invandrarvåg stöter snart på oöverstigliga ekonomiska svårigheter. Strömmen tillbaka är nästan lika stor som tillströmningen. Fram till 1933, då Hitler kommer till makten, fortsätter immigrationen att vara obetydlig. Efter denna tidpunkt börjar tiotusentals judar anlända till Palestina. Men denna ”konjunktur” hejdas snart av en kraftig våg av antijudiska manifestationer och upplopp. Araberna börjar på allvar frukta att bli en minoritet i landet. De arabiska feodalherrarna är rädda att bli dränkta i den kapitalistiska strömmen. Den brittiska imperialismen utnyttjar spänningarna till att öka svårigheterna för judarna att komma in i landet, och försöker vidga klyftan mellan judar och araber genom att föreslå en delning av Palestina. Sionismen har sålunda fram till det andra imperialistiska kriget varit ett offer för växande svårigheter. Befolkningen i Palestina levde under konstant terror. Allt under det judarnas situation blev mer och mer förtvivlad och sionismen visade sig vara fullständigt oförmögen att råda bot på denna situation. ”Hemliga” judiska immigranter mottogs med gevärseld av de brittiska ”protektörerna”.

Den sionistiska illusionens dragningskraft började minska också bland dem som var mindre insatta i förhållandena. De senaste åren i Polen visade att de judiska massorna helt tog avstånd från sionismen. De judiska massorna började förstå att sionismen inte bara var oförmögen att på något avgörande sätt förbättra deras situation, utan även att den tillhandahöll vapen åt antisemiterna med sina teorier om ”den objektiva nödvändigheten av en judisk emigration”. Det imperialistiska kriget och hitlerismens seger i Europa innebär en katastrof utan motstycke för judenheten. Judenheten står inför hotet att totalt utplånas. Vad förmår sionismen inför denna katastrof? Är det inte uppenbart att den judiska frågan är mycket litet beroende av Tel Avivs framtida öden, men i hög grad beroende av vilket system som i morgon upprättas i Europa och i världen? Sionisterna sätter sitt hopp till en seger för den anglosaxiska imperialismen. Men, finns det något som helst skäl att tro att de brittiska imperialisternas inställning efter en eventuell seger skulle vara en annan än den de hade före kriget? Naturligtvis inte. Och även om man tänker sig att den brittiska imperialismen skapade en sorts missfoster till judisk stat skulle detta som vi sett knappast inverka alls på situationen för judenheten i världen. En större judisk invandring efter detta krig skulle möta samma svårigheter som tidigare.¹⁵

¹⁵ I detta kapitel är det bara fråga om sionismen när det gäller dess relationer till den judiska frågan. Sionismens roll i Palestina utgör naturligtvis ett helt annat problem.

I den degenererade kapitalismens värld är det en otänkbarhet att omplantera miljoner judar. Ett sådant mirakel skulle endast kunna genomföras om en socialistisk planekonomi omfattade hela jorden. Men detta förutsätter proletariats revolution.

Sionismen tror sig kunna lösa den judiska frågan oberoende av världsrevolutionen. Sionismen svävar i okunnighet om den judiska frågans egentliga orsaker i vår tid, invaggar sig i naiva drömmar och enfaldigt hopp och avslöjar på så sätt att den är en ideologisk utväxt, inte en vetenskaplig doktrin.

Om judefrågans lösning

Det är fel att säga att det judiska problemet efter två tusen år nu äntligen måste få sin lösning. Det faktum att man under denna långa tidrymd inte åstadkommit en sådan lösning visar tydligt nog att detta inte är någon nödvändighet. I det förkapitalistiska samhället var judaismen en nödvändig företeelse, en faktor med väsentliga och oundgängliga funktioner i detta samhälle. Häri ligger förklaringen till judendomens tvåtusenåriga liv i Diasporan. Juden var lika utmärkande för det feodala samhället som godsherrn och den livegna bonden. Det är ingen tillfällighet att det var ett utifrån kommande element som skulle spela "kapitalets" roll i det feodala samhället. Det feodala samhället som sådant kunde inte frambringa något kapitalistiskt element – i samma ögonblick det hade kunnat göra det skulle det nämligen ha upphört att vara ett feodalt samhälle. Det är heller ingen tillfällighet att juden förblir en utomstående i det feodala samhällets mitt. Det förkapitalistiska samhällets "kapital" lever utanför dess egentliga ekonomiska system. I samma stund som systemets egna organ börjar utsöndra kapital och alltså övertar den lånade kroppsdelens funktioner försvinner juden samtidigt som det feodala samhället upphör att vara feodalt.

Det är den moderna kapitalismen som skapat "judeproblemet". Inte därför att judarna i dag uppgår till nästan 20 miljoner individer (andelen judar i förhållande till icke-judar har för övrigt sjunkit kraftigt sedan romartiden) utan därför att kapitalismen utplånat judaismens materiella förutsättningar. Kapitalismen har utplånat feodalismen och därmed judarnas funktion som folk-somklass. Historien har dömt detta folk-som-klass att försvinna – häri ligger judeproblemet. Judeproblemet, det är problemet med judendomens adaptation till det moderna samhället, problemet att bli av med det arv feodalismen överräckt till mänskligheten.

I århundraden har judendomen varit en samhällskropp inom vilken sociala och nationella element blivit djupt invävda i varandra. Judenheten utgör långt ifrån någon ras, i stället rör det sig sannolikt om ett av de mest typiska exempel på rasblandning som finns. Detta förhindrar emellertid inte att det asiatiska inslaget i denna blandning är framträdande, i alla händelser tillräckligt framträdande för att särskilja judarna i de västeuropeiska länderna där de flesta lever. Denna faktiska nationella "grund" kompletteras med en uppdiiktad, poetisk grund som skapats av de sekelgamla traditioner som sammanbinder dagens jude med hans avlägsna "förfäder" i biblisk tid. I denna kombination av verkliga och mytiska nationella egenskaper inympades med tiden en klassbetingad egenskap, den merkantila psykologin. Nationella och sociala faktorer har vävts samman till den grad att de kommit att helt gå upp i varandra. Det är omöjligt att hos den polske juden, i hans "typ", urskilja vad han ärvt från sina förfäder och vad som är ett resultat av den sociala funktion han uppehållit i det landet i hundratals år. Det enda man kan säga är att den sociala basen sedan mycket lång tid tillbaka tagit övermakten över den nationella. Socialt betingade faktorer har förenats med de nationella, men de sistnämnda har kunnat fortbestå endast tack vare de förstnämnda. Det är på grund av judarnas sociala och ekonomiska situation som de kunnat "bevaras".

Kapitalismen har skapat det judiska problemet genom att ha utplånat de samhällseliga grundvalar judendomen vilat på i hundratals år. Men kapitalismen har inte löst den judiska frågan eftersom man inte har kunnat absorbera juden sedan han befriats från sin gamla sociala ram. Kapitalismens dekadens har berövat judarna fotfästet. Den "förkapitalistiska" judiska handelsmannen har i stort sett försvunnit men hans son har inte funnit någon plats inom den moderna produktionen. Judaismen har i hög grad blivit en föraktad företeelse. Kapitalismen har inte bara utdömt judarnas sociala funktion, utan även judarna själva.

Småborgerliga ideologer har alltid haft en benägenhet att utnämna historiska fenomen till eviga absoluter. För dem är den judiska frågan en funktion av Diasporan och det enda som kunde lösa den var att judarna samlades i Palestina.

Det är emellertid rena barnsligheterna att återföra den judiska frågan till en territoriell fråga. En territoriell lösning är meningsfull endast under förutsättning att den innebär den traditionella judendomens försvinnande, ett inlemmande av judarna i den moderna ekonomin, en ”produktivisering” av judarna. Sionismen leder alltså på omvägar fram till de lösningar som förordas av dess värsta fiender, de konsekventa ”assimilatörerna”. För båda dessa ståndpunkter är det fråga om att utplåna det ”förbannade” arvet från det förgångna, att göra judarna till arbetare, lantbrukare och produktiva intellektuella. Den sionistiska illusionen består inte i viljan att uppnå detta resultat – det är en historisk nödvändighet som förr eller senare kommer att driva sig fram. Illusionen är att tro att de oöverstigliga svårigheter den ruttnande kapitalismen lägger i vägen för dessa mål på något magiskt sätt skulle försvinna i Palestina. Samma orsaker som förhindrat judarna att finna en plats inom ekonomin i Diasporan kommer att förhindra att detta sker i Palestina. Världen utgör idag en enda enhet, och det är ren dårskap att försöka skapa en liten ö utanför stormarna. Det är därför som ”assimilationens nederlag med nödvändighet kommer att åtföljas av sionismens nederlag”. I en tid då judeproblemet antar dimensionen av en omätlig tragedi är Palestina bara ett svagt bedövningsmedel. Tio miljoner judar befinner sig i ett enormt koncentrationsläger. Vad kan skapandet av några sionistiska kolonier bidra med inför detta problem?

Varken assimilering eller sionism, således? Alltså ingen lösning över huvud taget. Nej, det finns ingen lösning på judefrågan inom det kapitalistiska systemet, lika litet som det utan djupgående sociala omvälvningar finns någon lösning på alla de andra problem mänskligheten står inför. Just de mekanismer som förhindrat judarnas emanciperings omöjliggör ett förverkligande av sionismen. Utan att undanröja de bakomliggande orsakerna till den judiska frågan kan man inte eliminera deras effekter.

Ghettot och gränderna har kommit tillbaka. De symboliserar också det tragiska öde mänskligheten är på väg emot. Men den grad av perversion antisemitismen nått upp till bereder själv vägen för dess försvinnande. Att undanröja judarna ger under en kort tid ett sorts livsrum för den lägre borgerligheten. ”Arianiseringen” gör det möjligt att placera något tiotusental sysslolösa intellektuella och småborgare. Men när småborgarna angriper de skenbara orsakerna till deras sina olyckor åstadkommer de bara att de verkliga orsakernas verkningar förstärks. Fascismen påskyndar medelklassernas proletarisering. Efter de judiska småborgarna har det blivit hundratusentals icke-judiska småhandlares och hantverkares tur att plundras och proletariseras. Den kapitalistiska koncentrationen har accelererat enormt.” Den uppenbara förbättringen av det ekonomiska läget” har skett till priset av förberedelserna till det andra imperialistiska kriget som förorsakat oerhörd förstörelse och väldiga massakrer.

Judarnas tragiska situation avspeglar med en alldeles särskild skärpa hela mänsklighetens belägenhet. Kapitalismens urartning betyder för judarnas del ”tillbaka till ghettot” fastän ghattots förutsättningar för länge sedan försvunnit med det feodala samhället. På samma sätt gäller det för mänskligheten som helhet att kapitalismen i lika hög grad spärrar vägen tillbaka till det förgångna som vägen in i framtiden. Att krossa kapitalismen är det enda sättet för mänskligheten att på ett konstruktivt sätt dra nytta av den industriella erans oerhörda möjligheter.

Kan man bli förvånad över att de judiska massorna som först av alla och på ett särskilt påtagligt sätt upplever kapitalismens inneboende motsättningar har bidragit med många och goda krafter till den socialistiska och revolutionära kampen. Lenin underströk vid ett flertal tillfällen judarnas betydelse inte bara för den ryska revolutionen utan också för den revolutionära kampen i andra länder. Lenin gav även uttryck för tanken att det förhållande att en del av den judiska befolkningen hade flytt till det inre av Ryssland som en följd av ockupationen av industriområdena i väst hade varit till nytta för revolutionen, liksom det förhållande att ett stort antal judiska intellektuella under kriget kom till de ryska städerna. De gjorde det

möjligt för bolsjevikerna att komma till rätta med de sabotageförsök som de stötte på över allt alldeles efter Revolutionen och som var mycket farliga. De hjälpte på så sätt bolsjevikerna att övervinna ett mycket kritiskt stadium.¹ Den stora andelen judar inom den proletära rörelsen är belysande för judarnas tragiska situation i vår tid. Judarnas intellektuella färdigheter som är ett resultat av judaismens historiska roll blir nu ett tungt vägande bidrag till den proletära rörelsen.

Häri finner man ytterligare en orsak, och inte den minst viktiga, till den moderna anti-semitismen. De styrande klasserna förföljer med en alldeles speciell sadism judiska intellektuella och arbetare bland vilka en mängd aktivister inom den revolutionära rörelsen rekryterats. Att helt avskära judarna från all kultur och vetenskap blir nödvändigt för den dekadenta regim som förföljer dem. Det löjeväckande talet om den ”judiska marxismen” är en karikatyr av de samband som i verkligheten finns mellan socialismen och de judiska massorna.

Judarnas situation har aldrig tidigare varit lika tragisk som nu. Under medeltidens värsta tider öppnades hela landskap för att ta emot dem. Men kapitalismen som nu behärskar världen gör jorden obeboelig för dem. Hägringen av ett förlovat land förföljer de judiska massorna som aldrig förr. Men aldrig förr har ett förlovat land haft mindre utsikter att lösa den judiska frågan än i vår tid.

Men de paroxysmer som judeproblemet idag utvecklar ger också en nyckel till dess lösning. Judarnas situation har visserligen aldrig varit mer tragisk, men den har heller aldrig varit så nära att upphöra att vara tragisk. Under de sekel som gått hade hatet mot judarna en reell grund i de sociala motsättningar som rådde mellan dem och andra klasser i befolkningen. För närvarande sammanfaller judarnas klassintressen med arbetarmassornas intressen över hela världen. Genom att förfölja judarna i egenskap av ”kapitalister” vill kapitalismen göra dem till absoluta pari-as. Men de grymma förföljelserna blottlägger antisemitismens djuriska stupiditet och raserar de rester av fördomar arbetarklassen ännu hyser mot judarna. Ghetton och gula bindlar hindrar inte arbetarna från att känna en växande solidaritet gentemot dem som värre än några andra drabbas av de olyckor som hela mänskligheten lider under.

Och en makalös samhällsexplosion bereder sig att äntligen befria jordens mest förföljda parias. När människorna på fabriker och fält till slut skakat av sig kapitalisternas förmyndarskap, när mänskligheten står inför en framtid av obegränsade utvecklingsmöjligheter kommer de judiska massorna att kunna göra betydande insatser vid utformningen av en ny värld.

Detta betyder inte att socialismen som genom ett trollslag kommer att undanröja alla svårigheter som lägger hinder i vägen för en lösning av judefrågan. Erfarenheterna från Sovjetunionen visar att till och med efter proletariatets revolution ger judenhetens specifika struktur och historiska arv upphov till vissa svårigheter, i synnerhet under en övergångsperiod. Under N.E.P. bidrog t.ex. judarna i Ryssland med stora tillskott till den nya borgarklassen genom att utnyttja sina gamla erfarenheter av handel.

Å andra sidan utsattes den stora massan av judiska småhandlare och hantverkare för stora lidanden i början av proletariatets diktatur. Först så småningom, sedan femårsplanen genomförts, inlemmades majoriteten av judarna i den sovjetiska ekonomin. För att sammanfatta: trots vissa svårigheter har erfarenheterna gett slutgiltiga besked – hundratusentals judar har blivit arbetare och jordbrukare. Det förhållande att en ansenlig del av de judiska lönearbetarna är tjänstemän och funktionärer bör inte uppfattas som något oroande. Socialismen kräver ingalunda att judarna skall återfinnas inom varje yrkesgren. Tvärt om är det önskvärt att judarnas intellektuella färdigheter utnyttjas till fullo.

¹ I. S. Dimanstein citerad av Otto Hellner, *Der Untergang des Judentums*, Wien-Berlin, 1931, s. 229.

Det har alltså visat sig att även under de relativt besvärliga förhållanden i ett underutvecklat land kan den judiska frågan lösas av proletariatet. Judarna har i stora mängder infogats i den ryska ekonomin. ”Produktiviseringen” av judarna har åtföljts av två parallella processer: assimilering och geografisk koncentration. Där judarna inlemmats i industrin assimileras de snabbt. Redan 1926 var det knappt 40 % av de judiska gruvarbetarna i Donetz bassängen som fortfarande talade jiddish. Ändå har judarna en nationell autonomi – de har särskilda skolor, jiddish-språkig press och fristående domstolar. Till de judiska nationalisternas grämlse överger man dock alltmer såväl skolorna som pressen. Det är bara i de områden dit ganska stora grupper judar skickats som nybyggare, särskilt i Birobidjan, som det vuxit fram en sorts ”nationell renässans”.²

Erfarenheten visar således att det problem som delar judarna i två läger, – assimilation eller territoriell koncentration – inte är väsentligt för andra än småborgerliga drömmare. De judiska massorna önskar ingenting annat än ett slut på sitt martyrium. Detta är något som endast socialismen kan åstadkomma. Men socialismen kommer att ge judarna, liksom andra folk, såväl möjligheten att assimileras som möjligheten att behålla sin nationella särart.

Så judaismen kommer att försvinna? Ja, förvisso. Trots den skenbara oförenligheten är ”assimilatorer” och sionister lika stora motståndare till judaismen sådan historien känner den, till Diasporans merkantila judendom, till folket-som-klass. Sionisterna återkommer ständigt till att det gäller att skapa en ny sorts jude i Palestina, helt olik juden i Diasporan. De förkastar med avsmak den diasporiska judendomens språk och kultur. Och i Birobidjan, i Ukraina och i Donet-bassängen tar den gamle mannen av sig den klädnad man burit i århundraden. Folket-som-klass, den historiska judendomen, har definitivt dömts att försvinna av historien. Trots sina traditionalistiska anspråk kommer sionismen inte att leda till någon ”nationell pånyttfödelse”, möjligtvis till en ”nationell födelse”. Den ”nya juden” kommer varken att likna sin broder i Diasporan eller sin förfader från tiden för Jerusalems fall. Den unge palestiniern som gläder sig över att tala Bar Kokhebas språk skulle förmodligen inte ha kunnat göra sig förstådd av denne – under den romerska tiden talade judarna i själva verket flytande arameiska och grekiska men hade mycket vaga kunskaper i hebreiska. Det ligger för övrigt i sakens natur att neo-hebreiskan mer och mer kommer att avlägsnas från Bibelns språk. Allt kommer att samverka till att fjärma den palestinska juden från Diasporans judar. Och, finns det någon som betvivlat att den dag de nationella barriärerna och fördomarna börjar försvinna i Palestina ett fruktbart samarbete kommer att inledas mellan arabiska och judiska arbetare och att de helt eller delvis kommer att gå upp i varandra.

Den ”eviga” judaismen, som för övrigt aldrig varit något annat än en myt, kommer att försvinna. Det är naivt att se assimilering och den ”nationella lösningen” som stridande mot varandra. Också i länder där man eventuellt kommer att skapa judiska nationella centra kommer antingen en ny judisk nationalitet att utvecklas som blir helt olik den gamla eller också skapas nya nationer. Med mindre än att man fördriver den befolkning som redan bor i landet eller åter inför Esras och Nehemjas stränga förordningar kommer för övrigt denna nya nationalitet inte att undgå att påverkas av landets befolkning.

På det nationella området innebär socialismen med nödvändighet största tänkbara demokrati. Socialismen måst ge judarna möjlighet att behålla sin nationella kultur i vilket land de än lever. Dessutom måste socialismen bereda dem som vill möjlighet att samlas till ett eller flera geografiska områden, naturligtvis utan att kränka den inhemska befolkningens intressen. Det enda som kan lösa det judiska problemet med ett minimum av lidande är den genuina proletära demokratin.

² Det judiska problemet i Ryssland blir här endast behandlat i förbigående.

Det är uppenbart att den takt med vilken judeproblemet kommer att lösas är beroende av den takt med vilken den socialistiska uppbyggnaden som helhet sker. Motsättningen mellan assimilering och en nationell lösning är i högsta grad relativ, oftast är det senare alternativet bara en inledning till det första. Historiskt sett är alla nationer som existerar produkter av en sammansmältning av olika raser och folkslag. Det är inte uteslutet att nya nationer kommer att uppstå som en följd av att nationer som nu existerar smälter samman eller t.o.m. spjälkas upp. Hur det än blir med den saken bör socialismen – inom detta område – inskränka sig till att ”låta naturen ha sin gång”.

Härigenom kommer socialismen förresten att i en viss mening återkomma till förhållanden som var utmärkande för det för-kapitalistiska samhället. Det var kapitalismen som genom att skapa en ekonomisk bas för nationella problem också skapade olösliga nationella motsättningar. Före den kapitalistiska eran levde slovakar, tjecker, tyskar och fransmän i bästa samförstånd. Kriget hade ingen nationell prägel, de engagerade bara de besuttna klasserna. En politik som gick ut på tvångsmässig assimilering eller nationell förföljelse var okänd för romarna. De barbariska folken lät sig romaniseras eller helleniseras på fredlig väg. Dagens kulturella och språkliga nationella motsättningar är ingenting annat än uttryck för de ekonomiska motsättningar som kapitalismen skapat. I och med att kapitalismen försvinner kommer den nationella problematiken att förlora hela sin udd. Även om det är väl tidigt att tala om en världsomfattande assimilering av alla folk är det lika fullt uppenbart att när väl planekonomin omfattar hela jorden kommer en av följderna att bli att alla existerande folk närmar sig varandra. Det finns emellertid ingenting som talar för att man med artificiella metoder skulle påskynda denna assimilationsprocess – ingenting skulle gnaga den mindre. Ännu kan man inte klart urskilja vilka ”ättlingar” judaismen av idag kommer att få. Socialismen kommer att tillse att ”fortplantningen” sker under bästa möjliga villkor.

(December 1942)